

עדנה אפק

חברות חלים

עיונים בסגנונו
של ש"י עגנון

הוצאת דקל - פרסומים אקדמיים

מערכות חלים

עדנה אפק

כל הזכויות שמורות © All Rights Reserved
להוצאת דקל - פרסומים אקדמיים
ת"ד 6076 תל-אביב

אוניברסיטת בר-אילן הספרייה	
מיון:	2 אג' (אסד) אש
מס' סדורי:	אג' (אסד)
מקום:	311

3315 69
17/7

עדנה אפק

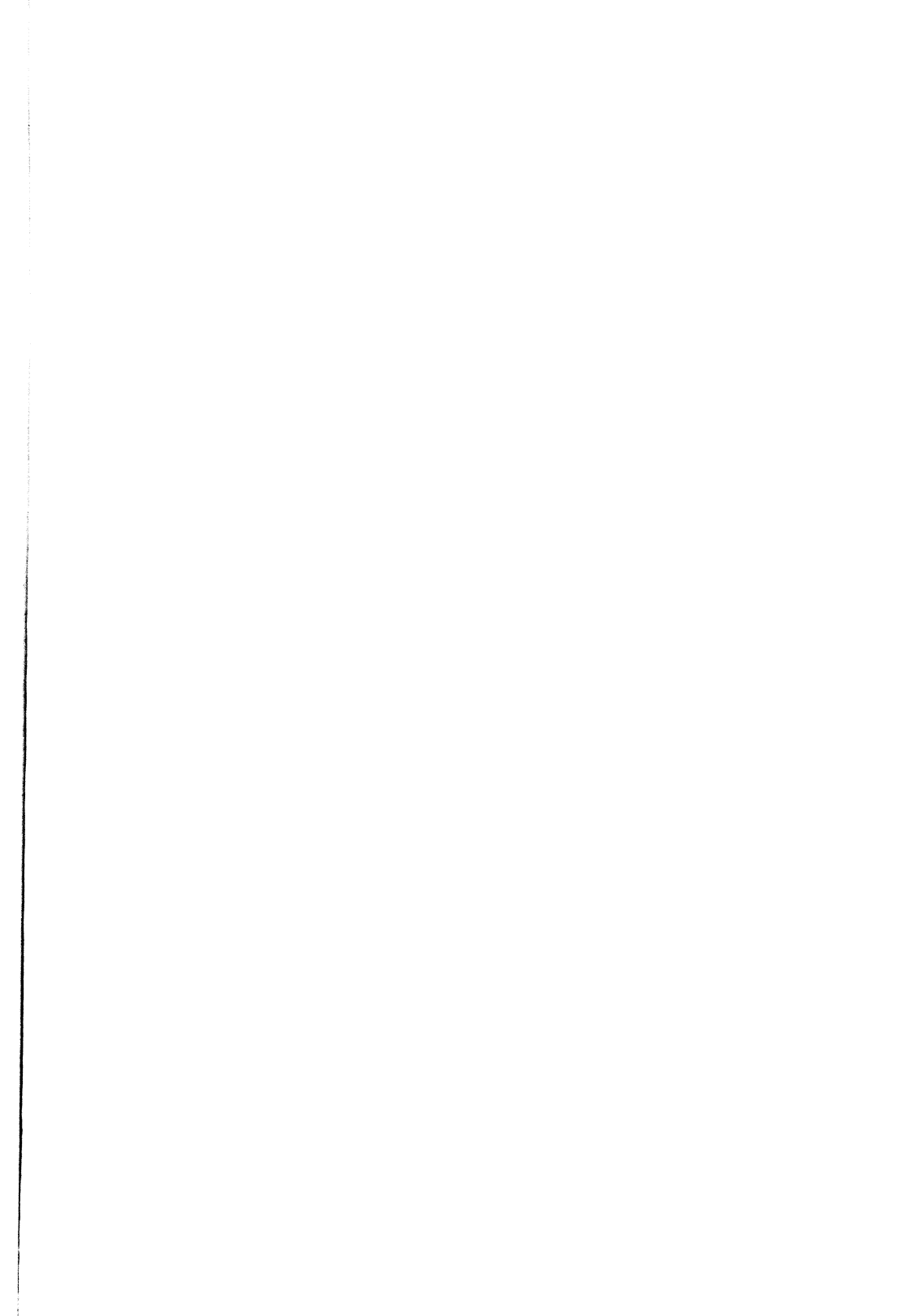
מערכות חלים

**עיונים בסגנונו
של ש"י עגנון**

לא כשאר הלשונות לשון הקודש, ששאר
כל הלשונות אינן אלא הסכמיות
שהסכימו עליהן אומה אומה על לשונה,
אבל לשון הקודש ניתנה בה תורה ובה
ברא הקב"ה את עולמו... מאהבת לשוננו
ומחיבת הקודש אני משחיר פני על דברי
תורה ומרעיב עצמי על דברי חכמים
ומשמרם בבטני כדי שיכוננו יחד על
שפתי".

ש"י עגנון, חוש הריח: אלו ואלו
ירושלים ותל-אביב: שוקן, תשכ"ו עמ'
רצ"ו-רצ"ז.

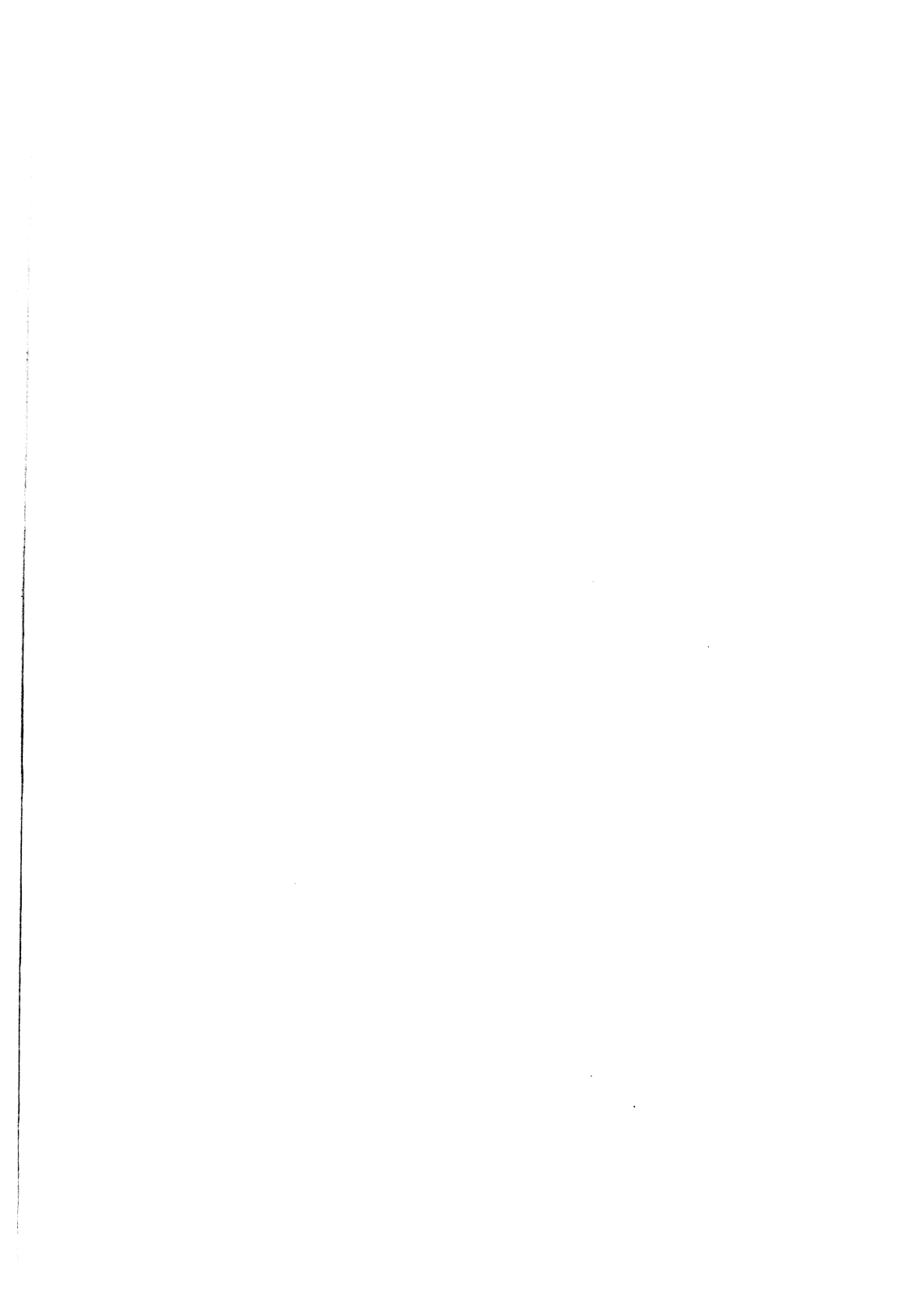

פתח דבר

ראשיתו של ספר זה בעבודתי כמרצה בבית המדרש למורים ולרבנים בניו-יורק. באחד השיעורים בעת קריאה בסיפור 'האדונית והרוכלי', 'נתגלתה' לי תופעת השורש המנחה בסיפורת העגנונית. מאז התחלתי לעקוב אחרי תופעות סיגנו-ניות אחרות בסיפורת העגנונית עד שהתחוור לי שאין המדובר בתופעות בודדות אלא בתופעות שיש להן מבנה של מערכת. מאוחר יותר ראיתי לנכון לבדוק תופעות אלו, אותן כיניתי בשם 'מערכות', בעבודת דוקטוראט שנכתבה בהדרכתו של פרופ' אברהם הולץ בניו-יורק. ספר זה הוא גלגול מאוחר יותר של עבודת הדוקטוראט. בפרק הזמן שחלף מאז סיימתי את עבודת הדוקטוראט ועד היום התגבשו אצלי הדברים באופן מושלם יותר ואת עיקרם אני מוסרת בספר זה.

תודתי נתונה לכל אלה שעזרו לי להביא את הספר לגמר ובעיקר לפרופ' שושנה שכטר, למר רפי בנאי, ויותר מכולם לידידתי ולעורכת ספרי יונה שחר לוי, שאלמלא מאמציה לא היה ספר זה רואה אור.

ירושלים, תשלי"ט-1979

תוכן הענינים

מבוא

- 17 פרק א': השורש המנחה.
1. השורש המנחה חוזר בסיפור 'על התורה'.
 2. צלילי שורש מנחה בסיפור 'עם כניסת היום'.
 3. על שני שורשים מנחים בסיפור 'האדונית והרוכל'.
- 44 פרק ב': השורש המנחה מתהפך.
1. היפוך סדרן של האותיות כאמצעי לשוני - הבעתי.
 2. מטתזיס בסיפורת העגנונית.
 - א. 'המלבוש'.
 - ב. 'פנים אחרות'.
 - ג. 'טלית אחרת'.
 - ד. 'עידו ועינס'.
 - ה. 'שבועת אמונים'.
 - ו. 'פת שלמה'.
- 84 פרק ג': לשאלת ריבוי המשמעות
1. על מערכת המלים רבות-המשמעות בסיפור 'קשרי קשרים'.
 - א. בדיקת השורשים ק-ש-ר, ח-ב-ר, ח-ב-ל על פי מלוא משמעותם המילונאית.
 - ב. בדיקת השורשים ק-ש-ר, ח-ב-ר, ח-ב-ל בזיקתם למקורות; הפעלת האסוציאציה.
 - ג. בדיקת השורשים ק-ש-ר, ח-ב-ר, ח-ב-ל בזיקתם למהויות החיים; הפעלת הקונוטאציות.
- 111 סיכום
- 118 רשימה ביבליאוגרפית.

מבוא

לא כשאר הלשונות הכתובות לשונו של עגנון. רוב החוקרים תמימי דעים, כי לפנינו תופעה לשונית מיוחדת במינה. היו שניגשו לחקר לשונו בגישה הדיאכרונית וניסו לגלות את רבדי הלשון העברית, שעליהם השתית עגנון יצירתו.¹ חוקרים אחרים גילו את סוד הסיפור הכפול² על-ידי עיקוב אחר לשון הארמזה, או עמדו על האסוציאציות הלשוניות-אומנותיות שיצר,³ אם על-ידי הקשר בין שם היצירה והתוכן שלה,⁴ ואם על-ידי המשמעות של שמות הגיבורים. לעומתם היו חוקרים שניגשו לחקר לשונו של עגנון בגישה סינכרונית.⁵ אלה ואלה ביקשו לעמוד על ההתפתחות של הסגנון העגנוני.

אומר אבא בן-דוד: "עגנון חיפש לו שנים רבות סגנון עברי לדרכו הספרותית המיוחדת, עד שהגיע לשיטתו. בסיפוריו הראשונים, כגון משנות 8-1907, מבנה הפסוק עדיין ארוך ומפותל כבלשונות אירופיות; בחומרי מילון ובדקדוק עדיין מקרא ומשנה משמשים בערבוביה ואין שם העדפה לצד אחד, כפי שכבר היתה בלשונו של ברקוביץ לצד לשון חכמים. לאחר שנים החל עגנון לנטות ללשונם של ספרי מוסר ובהם שברי פסוקים מן המקרא ומאמרי חכמים משובצים זה בצד זה, עד שבשנות הכוח, הבינה והעמידה גיבש לו העדפה ברורה, כמעט מוחלטת, לצד לשון חכמים, והיא דרכו עד חיום הזה".⁶

בנימין דה-פריס מנסה להסביר מדוע בחר עגנון בתקופה המאוחרת של דרכו הספרותית לכתוב בלשון חכמים דווקא. לדעתו, "לשון זו נוצרה כתריס בפני סכנות מעולמות זרים ומתנגדים וטופחה לשם תכלית מסויימת: מתן פירוש מדוייק לכתב תוך הבעה שבעל-פה".⁷ ציון הדרך החשוב בהתפתחות הלשונית הזו הוא השמטת ויו המהפך מיצירתו.

חיים רבין מבחין בשלושה שלבים בהתפתחות לשונו של עגנון: "הראשון קודם להתהוות הלשון הכתובה הבינונית. בו עגנון יצר לעצמו סגנון על-פי לשון מקורותיו בסיפורת העממית של המאות הקודמות, סגנון שתפס לו מקום ליד סוגי סגנון אחרים, אשר באותה תקופה היו כולם מבוססים אחד אחד על קבוצת מקורות משלו. שלב שני הוא המשכת השימוש בסגנון זה לאחר מגעו של הסופר עם העברית הישראלית למיניה. בתקופה זו חלה התפתחות והתקשרות ניכרת בלשון העגנונית, תוך התבדלות מזרם הלשון אשר מסביבה. בשלב השלישי

המיוצג מ"ספר המעשים" והלאה מורגשת הימצאותה של הלשון הישראלית...".⁸ בראשית דרכו, הזתקף עגנון על-ידי ברדיצ'בסקי על "אי-התאמה" בין התוכן והצורה ועל כך שהוא, עגנון, משעבד את התוכן לסגנון. ברדיצ'בסקי טען כי עגנון שם את עיקר הדגש על הסגנון ומתאים את תוכן היצירה לסגנונה. לעומת זאת, ציין ברנר לטובה את "שפתו המפליאה" של עגנון.⁹ ובאותו עניין אמר דב סדן: "מי שראה רק את הלשון ביצירות עגנון לא ראה כלום... אמת, פעמים נראתה השפה עודפת על הכלי והתלבושת על שאר הצדדים... אך סופו של הסופר שכבש את עצמו מתוך שידע להתגבר על הקשיים שבקביעת הפרופורציה הנאותה שיצר לצרכי התוכן...".¹⁰ אכן, סבור דב סדן כי לשונו של עגנון טרם נבדקה בדקה מלאה. דעה דומה עולה גם מדברי אבא בן-דוד, הטוען כי לעגנון "פוטנטיים לשוניים" שעדיין לא גולו באופן מלא, אף כי אפשר להגדירם בדיוק וללומדם.¹¹

בספר זה נעשה ניסיון להגדיר במדויק את אחד המנגנונים החשובים של הסגנון העגנוני ולהראות, כי זיקת הגומלין שבין הרקמה הלשונית של היצירה לבין תוכנה תלויה במידה רבה במנגנון הזה. כחומר הבדיקה שימשו בעיקר סיפורי "ספר המעשים". המנגנון הלשוני הנבדק הוא מנגנון של מערכות מילים מנחות רבות משמעויות. בבדיקת הסיפורים להלן ייעשה ניסיון לעקוב אחרי מערכות של מלים מנחות, המופיעות בהם באופן שיטתי ולהוכיח כי מערכות מלים אלו מתפקדות כשלד היצירה כולה. השאלה אם מערכות אלה נוצרו במודע או שלא במודע אינה נושא לבדיקה כאן ואולי אף אינה ניתנת להוכחה. מערכות המלים מורכבות ממלים מסוימות, המתבלטות במהלך קריאת היצירה ומצטרפות זו לזו, באמצעות מכנה משותף מסוים. מכנה משותף זה יכול להיות אטימולוגי, סימנטי, פונולוגי או אסוציאטיבי.

מחקרים רבים נערכו במטרה לעמוד על הדרך המיוחדת שבה משתמשים סופרים בלשון. לודג' מגדיר סגנון כך: "סגנון הוא האמצעי, שבו משתמש הסופר (שהוא בבחינת יוצר צופן), כדי להבטיח שה"מסר" שלו יפוענח כך, שהקורא לא רק יבין את האינפורמציה הנמסרת, אלא גם יתייחס אליה ביחס הזהה ליחסו של הסופר".^{*12} מערכות המלים בסיפורי עגנון הן, למעשה, אחד

* בכל מקום שבו מסומן התרגום ב-*, התרגום הוא שלי ע.א.

ממרכיביו העיקריים של הצופן שלו. ומכאן החשיבות הרבה שיש לבדיקתן, לגבי הבנת הצופן העגנוני. ככל שהרביתי בחקירת המערכות כן נתבהרה לי יותר חשיבותן להבנה מקיפה ומעמיקה של הסיפורים. אם להשתמש בהגדרתו של אדוארד ספיר, שלכל יצירה ספרותית שני רבדים - הרובד הסיפורי-עלילתי והרובד הלשוני-אומנותי,¹³ הרי ניתן לומר כי ביצירת עגנון, המלים הבונות את מערכות המלים משמשות כנקודות חיבור בין שני הרבדים.

בבדיקת מלים המחברות את שני הרבדים עסקה גם שיטת המלה המנחה בחקר המקרא, מבית מדרשם של בובר ורוזנצווייג. בשיטה זו, מתחקה החוקר אחר "מלה או שורש לשוני, החוזרים בתוך טכסט או רצף טכסטים... חזרה רבת משמעות".¹⁴ הקריטריונים המשמשים בעבודה זו לקביעת המלים המנחות אינם חופפים במלואם לאלה הנקוטים בשיטה הני"ל, אף על פי שזו שימשה נדבך ראשון לשיטה המוצעת כאן. לפיכך, נכללות בדיוננו גם יצירות שיסוד המלה המנחה כהגדרתה בחקר המקרא אינו חל עליהן, כגון יצירות שבהן המלה נשברה או הוקטנה עד לבלי הכר כמעט, וכן יצירות, שבהן הקשר בין המלים אינו גזרוני אלא משמעותי.

כמו כן שונה השיטה מן השיטה הסטטיסטית בחקר הספרות. בשיטה הסטטיסטית-סטית, מושם הדגש על תדירות הופעתן של מלים ומטאפורות מסוימות בטכסט.¹⁵ על סמך זאת ועל סמך דרך פיזורן של המלים והמטאפורות מנסה השיטה הסטטיסטית לקבוע לעתים את אחדותו של הטכסט, לעתים את זמן חיבורו, לעתים את זהות מחברו. השיטה הנקוטה בספר זה שונה הן מבחינת אמצעי הבדיקה, הן מבחינת המטרה. מטרת הבדיקה איננה הוכחת זהות המחבר או מועד חיבור היצירה ברצף הכרונולוגי של יצירת אותו מחבר, אלא בחינת המשמעות והתפקוד של מלים מסוימות, המתבלטות במהלך הקריאה, אם משום חזרתן פעמים רבות, אם משום היותן קשורות באופנים שונים למלים חוזרות אחרות. קנה המידה להבחנה בין מלות מפתח שכאלה לבין "סתם" מלים במארג הטכסט איננו, איפוא, תדירות ההופעה, אלא ההצטרפות למערכות מלים שבתוכן שורר קשר הדוק בין יחידות המערכת (=המלים), ולקשר זה משמעות מכרעת לגבי תוכן היצירה כולה. על סוגי הקשר שבין המלים הבונות מערכת נעמוד להלן.

גילוי קיומו של קשר המוליך לגילויין של מערכות מלים הוא אינטואיטיבי בתחילתו.¹⁶ כליו של הקורא-החוקר הם בראש וראשונה העין והאוזן. פעולת

הקריאה היא יותר מקליטת מלים שכלית. א.ל. שטראוס ניסח את הדבר כך: "מקום ישותה של היצירה אינו הספר באותיותיו, אלא תודעתו של הקורא. שנית, מקומה אינו ברוח בלבד, אלא בספירה רוחנית-חושנית אחידה. על כן, דורשת היצירה לקיומה המלא קריאה שבקול וחוק זה כוחו יפה בפרוזה האומ-נותית לא פחות מבשירה שבמשקל".¹⁷ בטכסט עברי מתחזק הדבר עוד יותר, כי יחידות הבנייה של השורש העברי הן צליליות. מובן שסופרים שונים נבדלים זה מזה, בין היתר, במידת השתמשותם בפוטנציאל הצלילי-משמעותי הגלום בשורש העברי. כפי שנראה להלן, עגנון הרבה לשתמש בו. כך נוצר אותו מנגנון לשוני-אומנותי שיעמוד במרכז חקירתנו: מערכות המלים המנחות המשמשות כצירים שסביבם נעה היצירה כולה. לצורך הבהירות, סווגו מערכות המלים לשתי קבוצות עיקריות, לפי תכונות המלים המרכיבות אותן. בקבוצה אחת נמנות מערכות מלים גזרוניות, או פסבדו-גזרוניות למיניהן, ובשניה מערכות סימנטיות שבהן מלים ציר משמעות מרכזי.

א. המערכת הגזרונית והפסבדו-גזרונית

המונח גזרוני מציין היגזרות מאותו שורש. המונח פסבדו-גזרוני חל על מקרים שבהם אין היחידות שבמערכת גזורות באופן דקדוקי מאותו שורש, אבל הן מורכבות מאותן יחידות צליליות (אותיות). מקרה מובהק כזה הוא תופעות השיכול או תופעות המלים המתקצרות או המתרח-בות למיניהן (ראה להלן).

בקבוצה זו ניתן להבחין בין שלוש קטגוריות עיקריות של מלים מנחות, שמהן מורכבת המערכת - הציר (יצויין כי על אף שנכון יותר לדבר על השורש בתפקודו במערכת, אשתמש בגוף הספר במונחים "מלה" ו"שורש" לחילופין).

1. הקטגוריה הראשונה היא זו של השורש המנחה-חוזר. השורשים השייכים לקטגוריה זו אינם עוברים גלגולים רבים לאורך היצירה, אלא חוזרים בצורתם ומאצילים על הטכסט מימד צלילי-משמעי, המגרה את הקורא לשוב ולקרוא ביצירה בעקבות ההבחנה בהם ולאורה.

2. הקטגוריה השנייה היא זו של השורש המנחה-מתגוון. השורשים המנחים-מתגוונים עוברים לגולים שונים במהלך היצירה. הגל-גולים יכולים להיות מכמה סוגים: השורש עשוי להופיע בבניינים שונים ובמשמעויות שונות; שורשים בעלי דמיון צלילי, שלכאורה אין ביניהם קשר גזרוני, עשויים להופיע בסמיכות צלילית ורעיונית (למשל, השורשים "קרא" ו"קרע" בסיפור "עם כניסת היום"); שורשים עשויים להישבר או לאבד אחד ממרכיביהם (למשל, השימוש ב"בגד" ו"גד" בסיפור "עם כניסת היום", או ב"לבנה" המוקטנת ל"לנה" בסיפור "עידו ועינס");¹⁸ שורשים עשויים להתגוון בשינויי אות אחת, כששתי אותיות השורש האחרות נשארות ללא שינוי (למשל, "חבר"-יחבל"-יחבא" בסיפור "קשרי קשרים").

3. הקטגוריה השלישית של מלים במערכת הגזרונית היא זו של השורש המנחה-מתהפך. המאפיין קטגוריה זו הוא, שהשורש המתפקד בה עובר סירוס, או היפוך. כך, למשל, "מלבוש" הופך ל"תבשיל" בסיפור "המלבוש" ו"מצא" הופך ל"צמא" בסיפור "טלית אחרת".

ב. המערכת הסימנטית

גילוי סוג זה של מערכות מלים מבוסס על שיקולים סמנטיים. ההתחקות אחר המלים במערכת זו אינה נובעת משיקולים צליליים או גזרוניים. כאן נקבעת חשיבותה של המלה לגבי המערכת על פי זיקתה למלים אחרות, השייכות כולן לתחום סימנטי אחד.¹⁹ בכל שפה מצויה התופעה של ריבוי משמעויות במלה אחת. אם לקבוצת מלים, השייכות למערכת סימנטית אחת, יש כמה משמעויות, או יתר על כן, יש להן קצעי משמעות נרדפים, הרי שמתקבלת מערכת מלים הסובבת על ציר משמעות אחד.²⁰ מערכות כאלה אומנם מצויות ביצירת עגנון והן תתוארנה להלן כמערכת דלתות נעות הסובבות סביב ציר אחד.

המערכות הסימנטיות בנויות ממלות מפתח בעלות מכנה סימנטי משותף, כשיחד עם זאת לכל אחת מהן קצעי משמעות אחדים. הקצע הפשוט הוא זה של

המשמעות המילונאית. קצע שני של מלים אלו נוצר על ידי אסוציאציה המתקבלת מזיקתן למקורות. קצע זה מביא לסיפור את מכלול הזכרונות הלאומיים. קצע שלישי של אותן מלים קשור בזיקתן לסיטואציה הקיומית שבסיפור. אופן השימוש במלים אלה בתוך המערכת יוצר איחוי הדוק של הרבדים האישיים, הקיומיים והלאומיים ביצירה העגנונית.

הקורא ההולך בעקבות מערכות המלים יגלה בטכסט שלד מילולי רעיוני. שלד זה מורכב ממערכת מלים המתמצות²¹ רעיון וצליל כאחד. מערכות מלים אלה על מצולחן מניעות את היצירה בעת ובעונה אחת בערוצים שונים ומקוטבים. הקורא מובל באמצעות מערכות מלים אלו ללב היצירה, והן מאפשרות לו להגיע לידי פרשנות התואמת את המשמעויות האפשריות שהטכסט בא להציע.

הערות למבוא

- (1) אבא בן דוד, לשון מקרא ולשון חכמים, תל-אביב: דביר 1967, I, 254-256. בנימין דה-פריס, "ויו המהפך לעגנון", בדב סדן ואפרים אורבך, עורכים, לעגנון ש"י, דברים על הסופר וספריו, ירושלים: הוצאת הספרים של הסוכנות היהודית, תשכ"ו, ע' 63-82.
- (2) דב סדן, "סיפור מפנים לסיפור", על ש"י עגנון: מסה, עיון וחקר, תל-אביב: הקיבוץ המאוחד, תשכ"ז, עמ' 89-94.
- (3) יעקב בהט, "למהותה של האסוציאציה הלשונית-האומנותית", לשוננו, תשכ"ה עמ' 376-388.
- (4) לבדיקת הביקורת בסוגיה זו עיין אברהם הולץ, "החילול המשולש; עיונים ב'טלית אחרת'", הספרות ג' (1972) 3-4, עמ' 518.
- (5) משה גושן גוטשטיין, "בין ספרות מופת לדקדוק נורמטיבי", לעגנון ש"י, עמ' 63-75. יעקב מנצור, עיונים בלשונו של עגנון, תל-אביב: דביר, 1968.
- (6) אבא בן דוד, לשון מקרא ולשון חכמים, I 254-255.
- (7) בנימין דה-פריס, "ויו המהפך לעגנון", לעגנון ש"י, עמ' 80.
- (8) חיים רבין, "הנחות יסוד לחקר לשונו של ש"י עגנון", שם עמ' 221.
- (9) יצחק בקון, "ברנר על ש"י עגנון", מאזניים כ"ז חוב' ג'-ד' אב-אלול תשכ"ח 1968, עמ' 212.
- (10) דב סדן, על ש"י עגנון: מסה, עיון וחקר, עמ' 17.
- (11) אבא בן-דוד, לשון מקרא ולשון חכמים, I, 255.
- (12) David Lodge, The Language of Fiction, New-York: Columbia University Press, 1966, p. 58.

Edward Sapir, Language, New-York: Harvest, 1949, pp. 222-223. (13)

(14) מרטין בובר, דרכו של מקרא, עיונים בדפוסי סגנון בתנ"ך, ירושלים: מוסד ביאליק, 1964, עמ' 24.

Stephen Ullmann, Language and Style, Oxford: Basil Blackwell, (15) 1964, p. 121.

(16) כבר העיר בענין זה ליאו שפיצר ש"כל יצירה היא שלמות בלתי ניתנת לחלוקה" שהיא תוצאה מ-Spiritual Etymon. לאחר קריאות חוזרות ונשנות, תופס המבקר את ה-Spiritual Etymon, או מובל לידי כך על ידי איזה "קליק" אינטואיטיבי, זאת אומרת, הבנה בת-רגע של עקרון הסדר והשלמות של היצירה.

Leo Spitzer, Linguistics and Literary History, Essays in Stylistics, Princeton: Princeton University Press, 1967, pp. 1-29, esp. p. 24.

(17) א.ל. שטראוס, בדרכי הספרות: עיונים בספרות ישראל ובספרות העמים, ירושלים: מוסד ביאליק, 1960, עמ' 16.

(18) מובא בענין זה הכתוב ב"עידו ועינים": "או שמא נטלת אות בית של לבנה, ונשתיירו אותיות לנה", 'עידו ועינים', עד הנה, תל-אביב: וירושלים: שוקן תשכ"ז, עמ' ש"ע.

Suzanne Ohman, "Theories of the Linguistic Field", Word (19) (1953) IX, 1 p. 125.

Stephen Ullmann, The Principles of Semantics, Oxford: Basil Blackwell, 1957, p. 31.

(20) בדרך זו מנתח למשל עדי צמח, הלביא המסתתר, ירושלים: קריית-ספר, 1969, עמ' 176-163 את שירו של ח.נ. ביאליק "לבדי". הוא מראה בניתוחו כיצד למלים "חרד חרדה" "שכה" (ונוסיף עליהן אף את "בעדי") אותו ריבוי משמעויות של הגנה וחסימה כאחד. יוצא איפוא שראשיתה של כל הרב משמעות השולטת בשיר במלים הבודדות, המשכה בביטויים

המארמזים השלמים, "תחת כנפי השכינה", "על בנה על יחידה", "צר לי המקום" וסופה בשיר כולו.

Dell H. Hymes, "Phonological Aspects of Style: Some English (21
Sonnets" in Thomas A. Sebeok ed, Style in Language,
Cambridge Mass: MIT Press, 1962, p. 114.

א.השורש המנחה

במונח "מלה מנחה" השתמש בובר במחקרו על סגנון סיפורי המקרא. המלה המנחה, מדריכה,¹ כפי שמעיד עליה שמה, את הקורא להבנת עיקר היצירה, או בלשונו של בובר, היא "החזק שבאמצעים להודיע משמעות מבלי להביעה"² בגלל מרכזיותו של מושג המלה המנחה בספרנו נביא תחילה במלואה את הגדרתו של בובר למושג: "בשם מלה מנחה מציינים אנו מלה או שורש לשוני, החוזרים בתוך טקסט או רצף טכסטים או מסכת טכסטים חזרה רבת משמעות: המתחקה על חזרות אלה - משמעות אחת של הטכסטים מתפענחת או מתבהרת לפניו או, מכל מקום, מתגלית לו ביתר שאת. חזרה זו, כאמור, אינה מחויבת דוקא להיות של אותה מלה ממש, אלא גם של שורש המלה החוזר ונשנה, אדרבא, עצם השוני של המלים עשוי לעתים קרובות להגביר את כלל הפעולה הדינאמית של החזרה. "דינאמית" אני קורא לה, כי בין צירופי הגאים המתייחסים אהדדי בזה האופן נמשכת ועוברת כעין תנועה כביכול. המשווה לנגד עיניו את כלל הטכסט כולו חש כיצד גלים מהלכים ביניהם רצוא ושוב".³ (ההדגשה שלי ע.א.). בובר מוסיף ומבאר כי המלה המנחה איננה לשון נופל על לשון ברצף תחבירי אחד, אלא, "לשון-נופל-על-לשון מרווחי, היינו הפועל לא במקראות סמוכים זה לזה, אלא על פני מרחב גדול יותר של הטכסט".⁴ חזרות מלוליות-צליליות אלה מאחדות את הצד הצלילי שביצירה עם הצד הלשוני-משמעי שבה. הווי אומר, חזרת המלים איננה קישוט סגנוני, אלא, אמצעי אקספרסיבי מובהק.

יש להדגיש שוב כי הן לפי הגדרתו של בובר, הן לפי תפיסת המושג כאן, המלה המנחה אינה בהכרח המלה החוזרת ביצירה מספר הפעמים הרב ביותר. מלים חוזרות הן קבוצה לעצמה בדרך כלל, הן חוזרות בשלמותן, הן אינן בהכרח הולופרוזיות דהיינו, מביעות רעיון מורכב ומסובך, והופעתן באה במקבצים צפופים בתוך רצף תחבירי אחד כשהן מאירות רק קצע אחד של המו-טיב המנחה או רק חלק מהמוטיבים שבסיפור.

לעומת זאת, המלה המנחה בדרך כלל, אינה חוזרת בשלמותה בטכסט. היסוד החוזר אינו אלא שורשה של המלה העשוי להופיע בגלגולים שונים ברקמת היצירה או אפילו בכמה יצירות של אותו סופר. בהבדל מן המלה החוזרת,

המלה המנחה היא במקרים רבים הולופרזית דווקא, ואוצרת בקרבה ריבוי משמעויות. יתר על כן, המלה המנחה אינה מופיעה במקבצים צפופים. לכן, לא תמיד היא בולטת לעין. מצד שני, הופעותיה בתוך הטכסט אינן מקריות כלל ולמעשה היא מהווה מעין Leitmotif, או פזמון חוזר,⁵ בטכסט.

בטכסט העגנוני מופיעות אמנם מלים חוזרות רבות⁶ אך חשיבות מיוחדת נודעת דווקא לשימוש במלה המנחה.

להבהרת ההבדל בין מנגנון המלה החוזרת לבין מנגנון המלה המנחה הרי שתי דוגמאות:

"...ומאחר שמר שרייהולץ עמד לנאום נתקבצה כל העיר ובאה, שכן מנהגה של מדינה זו, אין עושים דבר אלא אם כן דנים עליו תחילה, ואין דנים אלא נואמים ודורשים. נאמו נואמים ודרשו הדרשה רואים בני המדינה את עצמם כאילו כבר עשו מעשה. אם הלכה אותה צרה מוטב, ואם לא מוסיפין לה נאום. עד שבאה צרה קשה ממנה ומעמידין נאום אחר. אם בטלה הצרה מוטב, ואם לאו וכו'.

חביבים כינוסים שמתכנסים כאחד, שנואמים בהם נואמים, שבהם אדם יוצא ידי עשייה. יש שידועים מראש כל שיאמר הנואם, ויש שאפילו לאחר שסיים את נאומו אין יודעים מה אמר. ויש שלא אכפת להם מה יאמר, ובלבד שמוציאים שתיים שלוש שעות של החיים הללו שניתנו לכליון והפסד. והם מתייראים מאותה השעה שיכלה הנואם את נאומו ויחזרו לבתיהם וימצאו את נשיהם עייפות, שאף הן היו באותו כינוס". סמוך ונראה, עמ' 253.

זוהי דוגמא בולטת של מקבץ צפוף, הנוצר על ידי חזרת אותה מלה. כנגדה בולטת בחסכוניות החזרה הדוגמא הבאה של שימוש במלה מנחה במקרא.

בבראשית כ"ז מסופר כיצד גנב יעקב את ברכת יצחק. כאשר עשיו מגיב בצעקה גדולה ומרה, אומר לו יצחק אביו: "בא אחיך במרמה ויקח ברכתך". כנגד זה בבראשית כ"ט (הווי אומר, במרחב גדול למדי של הטכסט) יעקב הוא זה שנזקק לשורש ר-מ-ה, בהיזעקו על לבן "למה רמיתני?" השורש החוזר בשתי פרשיות אלו, שבשתיהן יש בעיה של בכור(ה)-צעיר(ה), ממקד את תשומת

לב הקורא לקשר הסיבתי מוסרי שבין הפרשיות. "כשם שיעקב הצעיר התחפש להיראות כבכור, כן הוא (לבן) השיא לו בדרך התחפשות את הבכורה תחת הצעירה".⁷

יש מקרים שבהם המלה החוזרת היא גם המלה המנחה, כלמשל בסיפור "פנים אחרות", שבו אין המלים החוזרות "אחר" ו"פנים" בגדר קצוץ בלבד של הבעיה עמה מתמודד הסיפור, או אזכור הכותרת בלבד, אלא גם עיקרו של הסיפור הנפרש בפני הקורא בצורה של "פנים לאחור".⁸

להלן ייעשה ניסיון לבדוק את המלה המנחה-החוזרת לא מן ההיבט התיאורטי, אלא על פי תפקודיה בתוך הטקסט.

1 השורש המנחה-חוזר בסיפור "על התורה"

הסיפור "על התורה"⁹ הוא מן הקצרים בסיפורי "ספר המעשים". בסיפור זה השורש "ק-ר-א" בגלגולים שונים הוא בבחינת שורש מנחה-חוזר. ניתוח השימוש בשורש "ק-ר-א" בסיפור זה יהווה בעבודה זו שלב מעבר בהבחנה בין המלה החוזרת ובין המלה המנחה.

בסיפור "על התורה", כבסיפורים רבים אחרים, עוסק עגנון בבעית החזרה בתשובה. אין זו מקריות שהסיפור מתרחש בשבת שובה.¹⁰ אך לא בבעית התשובה בלבד עוסק הסיפור, אלא גם בבעית השיבה לחיק כלל היהדות ולחיים שהם חיי היהדות, חיי התורה. יסוד זה של שיבה לחיים מודגש בשם הגבאי ידידיה רפאל חי. אמצעי השיבה והתשובה בסיפור זה הוא הקריאה, על ריבוי משמעויותיה. יצחק אלבוגן, מעיר על כך שהשימוש בפעל "קרא" נעשה הן "לקריאת" העולים לתורה והן ל"קריאת" התורה וכך "נפתח הפתח לבלבו-ליים" בין השניים. "העולים לתורה נקראו "קרויים" או "קרואים" או גם "קירות".¹² בסיפור קצר זה המשתרע על פני עמוד וחצי מופיע השורש "ק-ר-א" בגלגוליו תשע פעמים. נראה שלא באקראי שובץ שורש זה בסיפור. אחד ממיחדי סגנונו של עגנון הוא החזרה המרובה על המוטיב בעזרת גלגולן של מלים המאזכרות אותו והמתייחסות אליו.¹³ בלי להלאות את הקורא כיצד עושה זאת עגנון בסיפור זה? ננסה לבדוק זאת באמצעות השורש ק-ר-א

המופיע בסיפור תשע פעמים.

- א. "הכרתי שעומדים להוציא ספר ולקרוא בפרשת השבוע". (126).
- ב. "פעמים הרבה קרא לי הגבאי לעלות לתורה אפילו היה שם לוי אחרי". (126).
- ג. "בקשתי בלבי שיקראני (הגבאי) אף היום לעלות לתורה". (126).
- ד. "התחלתי מושך דעתו לדעתי, כדי שיהא נזכר בי ויקראני". (126).
- ה. "עמדתי וקראתי מן המטה אני חי, אני חי, מיד אני בא". (126).
- ו. "אף על פי כן חזרתי וקראתי מיד אני בא". (126).
- ז. "ראני מר ידידיה רפאל חי גבאי וקרא יעמוד בכבוד". (127)
- ח. "נשקתי את הספר ובירכתי, כשאני מהרהר בלבי כשקוראים לאדם חי לעלות לתורה במנין של מתים סימן הוא שנגזר עליו שימות, ומה דינו של זה שאמרו עליו במנין של חיים שהוא מת?". (127).
- ט. "לא הספקתי להשיב לי עד שסיים הקורא את הפרשה ה' בדד ינחנו וגו'". (127).

הסיפור פותח באני המוטל חולה. "עייף הייתי ונתרשלתי לקום. ידי ורגלי הפקיעו עצמן מרשותי"¹⁴ ושאר כל אברי כאלו פסקה שליטתי עליהם". לא רק חולה הוא אלא אף מנותק משאר עדת ישראל, הן מן העדה הספרדית שקבעה מנין סמוך לחדרו, והן מן העדה האשכנזית. "זה כמה חודשים לא נכנסתי לשם (לביהכ"נ של האשכנזים) מחמת חוליי". אך לא רק באבריו לקה המספר, אלא הוא עצמו היה לאבר כרות מעולם היהדות ומן העולם בכלל, שהרי כתוב "אדם זה כבר מת". הדרך להתחברות מחדש עם גוף היהדות היא קריאה נואשת מצד האני להיקרא לעלות לתורה. אלא שדרך זו אינה דרך קלה. עליו לקרוא די פעמים עד שניתנת לו אפשרות ההצלה. ב' פעמים ראשונות הוא נכשל, מאחר שהוא מבקש, שמישהו אחר יעשה את המלאכה במקומו: "שיקראני" "ויקראני". ב' הפעמים האחרות הוא עושה את מלאכת הקריאה בעצמו. הוא עומד וקורא מן המטה: "אני חי, אני חי, מיד אני בא".

לאחר שקרא והודיע לציבור היהודי, שהוא חי וקיים, הוא שב ומודיע יימיד אני בא". מאמירה למעשה של ממש. האני המספר קם מן המטה, נוטל בגד¹⁵ מארון הבגדים, מופיע בעצמו בבית הכנסת לפני הארון, שממנו הוצא ספר התורה הנותנת חיים, ועולה לתורה. רק אז ניתנת לאני המספר אפשרות השיבה, התשובה והחיים.

על חשיבותו של השורש ק-ר-א בגלגוליו השונים ניתן ללמוד מן הטבלאות הבאות. בראשונה ישורטט בקוים כלליים שלד הסיפור כשהוא מבוסס על השורש ק-ר-א. כאמור שורש זה אינו עובר שינויים צורניים או צליליים רבים בסיפור. לפיכך, קל לעקוב אחר דרך התפתחותו בסיפור. בטבלה השניה יתוארו ההדים הלשוניים-רעיוניים הנרקמים סביב השורש ק-ר-א.

טבלה א': השורש ק-ר-א כשלד הסיפור.

	א' א	ה' ח	ז' ז	ט' ט
ב' ב	קרא לי	"עומדים לקרות"	"וקרא (הגבאי)	"הקורא"
ג' ג	שיקראני	"כשקוראים"	יעמוד בכבוד"	
ד' ד	ויקראני			
ה' ה	וקראתי			
ו' ו	וקראתי			

השורש ק-ר-א בגלגוליו מהווה את שלד הסיפור. תבנית השתי של הסיפור משולשת ואינה מתייחסת לאני המספר באופן ישיר, אלא לקריאת התורה בדרך כלל. שתי משולש זה כולל: (1) "עומדים לקרות" "יקוראים"; (2) הגבאי מחלק העליות; (3) הקורא בתורה בדרך כלל. שלושה אלה קבועים, מהותיים לעבודת הקודש ואינם תלויים כלל באני המספר; קיומו של האני, לעומת

זאת, תלוי בשלושת אלה. ואכן, בתחילת הסיפור נעדר המספר מהכלל העומד לקרוא בתורה, מפני שהוא, המספר, כמעט חסר חיים. לאחר שנוצר קשר בין האני המספר והכלל באמצעות הקריאה, מסתיים הסיפור בנוכחות הכלל כשבתוכו נמצא המספר. השורש ק-ר-א מבליט את הקשר בין האני המספר ובין הקריאה בתורה. לעומת השתי המשולש, שאינו תלוי באני אלא הוא בעל קיום עצמאי, הרי שבכל קוי הרוחב שבטבלה מופיע שורש ק-ר-א בזיקתו לאני: "קרא לי", "שיקראני" "ויקראני" "וקראתי". יתרה מזו, חמש הפעמים האלה מתארות את קשריו של האני עם הגבאי ואת רצונו העז של האני להשתלב בשתי המשולש, הווי אומר, להימנות עם קהל הקוראים בתורה מתוך הבנה שקיומו תלוי בעבודת הקודש.

השורש ק-ר-א כיוצר ההד הלשוני-רעיוני בסיפור

לכל פעולה שבסיפור מתלווה הד לשוני-רעיוני. גם דבר זה נוצר באמצעות הדרך שבה משתמש הסופר בשורש ק-ר-א בסיפור. עד כה הראינו כיצד השורש ק-ר-א משמש כשורש חוזר בעיקרו. בתפקודו כיוצר ההד הלשוני-רעיוני השורש ק-ר-א משמש כשורש מנחה בעיקרו (עיין ההבחנה בין השנים לעיל). בבדיקתנו כיצד נעשה הדבר נתאר את דרך השימוש בשורש ק-ר-א ובצלילי עיצוריו, בהתייחסותם לעושי הפעולה השונים בסיפור. כדי להבליט את גוני ההד הלשוני-רעיוני מובאת להלן טבלה שנייה של מובאות מהסיפור. בכל המובאות הודגשו גם השורש ק-ר-א לגולגוליו וגם מלות המפתח הנלוות אליו. המובאות חולקו לשני טורים. לכל אחת מן המובאות בטור א', ובעיקר למלים המודגשות בה, יש מקבילה לשונית ו/או רעיונית בטור ב'. נשים לב שבכל אחת מן המובאות מופיע השורש ק-ר-א.

טור א'	טור ב'
א. הכרתי	ב. שעומדים להוציא ספר ולקרוא בפרשת השבוע.
ב. שעומדים להוציא ספר ולקרוא...	ו. עמדתי וקראתי מן המטה אני חי אני חי, מיד אני בא.

טור א'

טור ב'

ח. ראני מר ידידיה רפאל חי גבאי וקרא יעמוד בכבוד.	ב. שעומדים להוציא ספר ולקרות בפרשת השבוע.
י. עד שטיים הקורא את הפרשה בפסוק ה' בדד ינחנו וגו'.	ג. פעמים הרבה קרא לי לעלות לתורה אפילו היה שם לוי אחר.
י. עד שטיים הקורא את הפרשה בפסוק ה' בדד ינחנו וגו'.	
ד. ביקשתי בלבי שיקראני אף היום לעלות לתורה.	ג. פעמים הרבה קרא לי לעלות לתורה.
ה. התחלתי מושך דעתו לדעתי כדי שיהא נזכר בי ויקראני.	ד. ביקשתי בלבי שיקראני אף היום לעלות לתורה.
ט. כשאני מהרהר בלבי כשקוראים לאדם חי לעלות לתורה...	ד. ביקשתי בלבי שיקראני אף היום לעלות לתורה.
שמעתי שהוא שואל עלי ושמעתי שעונים לו אדם זה כבר מת.	ה. התחלתי מושך דעתו לדעתי כדי שיהא נזכר בי ויקראני.
ט. כשאני מהרהר בלבי כשקוראים לאדם חי לעלות לתורה במנין של מתים סימן הוא שנגזר עליו שימות ומה דינו של זה שאמרו עליו במנין של חיים שהוא מת?	אדם זה כבר מת.
ח. ראני מר ידידיה רפאל חי גבאי וקרא יעמוד בכבוד.	ו. עמדתי וקראתי מן המטה אני חי, אני חי.
ט. כשאני מהרהר בלבי כשקוראים לאדם חי לעלות לתורה במנין של מתים סימן הוא שנגזר עליו שימות.	ו. עמדתי וקראתי מן המטה אני חי, אני חי, מיד אני בא.

טור א'

טור ב'

- ז. יודע הייתי שאין הזמן מספיק כדי לבישת בגדי כל שכן שהם מפוזרים בכמה מקומות, ואף על פי כן חזרתי וקראתי מיד אני בא.
- ח. ונזדרזתי ונכנסתי לחדר התפילה. ראני מר ידידיה רפאל חי גבאי וקרא יעמוד בכבוד.

הקבלה זו מבליטה את ההיבט של אקטיביות ופאסיביות לגבי אותה פעולה עצמה. פעמים רבות בעבר, קרא הגבאי לאני לעלות לתורה, עתה האני שכוב במיטתו ומיחל בלבו שהגבאי יקראנו לעלות לתורה. האני נכשל. אמנם הגבאי נזכר בו ושואל עליו אבל התשובה שהוא מקבל היא: "אדם זה כבר מת". זו ודאי אינה השתלשלות המקרים שלה ייחל האני. (על מוטיב המוות בסיפור ידובר להלן). או אז הוא עומד וקורא מן המטה "אני חי, אני חי" - מרגע שנקט הוא בדרך של אקטיביות, נפתח לו הפתח, הגבאי קוראו לעלות לתורה והוא שב ונמנה עם קהל ישראל.

וכאן המקום להעיר כי במשפט המהווה את מוקד היצירה או את נקודת המפנה שבה נעדר דווקא השורש המנחה ק-ר-א: "שמעתי שהוא שואל עלי ושמעתי שעונים לו אדם זה כבר מת" לא מקרה הוא, כמובן, שממובאה זו נעדר השורש ק-ר-א, שכן שורש זה הוא היוצר קשר בין האני המספר ובין אפשרות ההצלה מחד וסכנת הכליון מאידך. ואמנם, הקשבה מדוקדקת לצירוף הצלילי-משמעי של השורש ק-ר-א מגלה כי מוטיב המוות שזור בו כבר מתחילת הסיפור, עוד לפני עלותו אל פני השטח במשפט המובא לעיל. למעשה, מוטיב המוות נשזר בסיפור כבר בהופעתם הראשונה של צלילי השורש ק-ר-א. לצלילים המנחים מתלווה צליל שלישי: "הכרתי שעומדים לקרות", הנושא בתוכו הד לשורש כ-ר-ת וכך נוצר צליל "כרת".¹⁶ לצלילים מאיימים אלה מתלווה עוד מלת מפתח בתיאור קולו של הגבאי: "הקול המאושש והצרוד כאילו גוללין ספר של קלף". במלה "גוללין" מהדהדים צלילי "גוללי" וכך מתעצם יסוד המוות ומועמד גם הוא במרכז היצירה. הקהל עומד לקרות - לכרות. האני עומד להיכרת. הגולל עומד להיסתם על האני ולכן עומד האני וקורא מן

המיטה: (לא מת אני) "אני חי, אני חי". יצוין כי הד מוטיב המוות מתחזק עוד יותר בשימנו אל לב כי יש בלשון העברית חפיפה חלקית בין הוראת המלה מיטה ובין הוראת המלה ארון. וכך מצאנו במלוננו של אבן-שושן:¹⁷ ארון: (1) מטה שנושאים בה את המת לקבורה; (2) ארגז, תיבה גדולה בעלת דלת אחת או דלתות אחדות לשמור בה חפצים שונים: ארון בגדים, ארון ספרים וכדומה; (3) ארון הברית, ארון העדות, ארון אלוהים-התיבה שבה נשמרו שני לוחות הברית במשכן ובקודש.

בסיפור "על התורה" מצויים שלושת סוגי הארונות: (1) ארון המתים - המיטה; (2) ארון הבגדים; (3) וארון הקודש - ארון החיים. זאת ועוד, קו מנחה נוסף בסיפור הוא הניגוד בין קימה, עמידה וקריאה מחד גיסא (המצב הבריא) ובין שכיבה, מוטלות במיטה וחולי מאידך גיסא. כך בתחילת הסיפור, כאשר הם, הקהל, עומדים להוציא ספר תורה, האני שכוב במיטתו, בודד ומבודד מהכלל, ואילו בסוף היצירה נקרא אף האני לעמוד בכבוד ולעלות לתורה. בזכות עמידה-עליה-קריאה זו בסוף הסיפור, אין האני מנותק עוד מהקהל. בזכותה אין הוא בחזקת מת עוד.

יוצא, איפוא, שסיפור קצרצר זה המעמיד זה לעומת זה את המחלה המלווה אי-קריאה בתורה ואת החיים הניתנים באמצעות הקריאה בתורה, הוא מלאכת מחשבת של רקמה לשונית שבה, השורש ק-ר-א בצורותיו השונות ובהדיו הצליליים-משמעיים מאחד את היסודות השונים שבטכסט, ונושא בתוכו את אותה דילמה אישית דתית, המוצגת גם באמצעות עלילת הסיפור.

"כל יצירת אומנות אינה אלא ארג של משמ-
עויות, בחלקן גדולות ובחלקן קטנות. אך
כולן כאחת חוברות יחד למסכת משמעות אחת,
זו של היצירה בשלמותה".

Cleanth Brooks Jr. and Robert P. Warner,
Understanding Fiction, New-York: Appelton
Century Crofts, 1943, p. 600.

2. צלילי שורש מנחה בסיפור "עם כניסת היום"

אין לך כמעט עוד סיפור¹⁸ שבו מדגיש עגנון עצמו את חשיבות השפה העברית וקדושתה כמו בסיפור "עם כניסת היום".¹⁹ בסצינה מעוררת אימה ויראה מטביר האב לבתו, בת נשמתו, את חשיבותן של אותיות השפה העברית:
"רואה את, בתי, עומדות להן שתי אותיות קטנות בסידור, כאילו לעצמן עומדות, באות הן ומתחברות זו אל זו והרי הן אב. שמא אותיות אלו בלבד, אלא כל האותיות כולן כשהן מתחברות עושות תיבות, והתיבות עושות תפילות, והתפילות עולות לפני אבינו שבשמים והוא מאזין ומקשיב לקול תפילותינו". (קע"ב).

מכאן, חשיבותה של השפה בכך שהיא מאפשרת לנו צירופן של אותיות²⁰ לשם חיבורן של תפילות, לשם יצירת הקשר עם אבינו שבשמים. החורבן וההרס המתוארים בסיפור "עם כניסת היום" נובעים מחוסר היכולת ליצור צירופים מעין אלה ולקרוא קריאה שהיא תפילה. פעולת הקריאה היחידה המתבצעת בסיפור היא קריאה באיגרת (דהיינו קריאת חולין) שכנראה נכתבה על ידי אדם בשם גד (מתמיד שפרש). הקריאה באיגרת זו אינה עוסקת בחיבור האותיות א' ו- ב' הבונות את התיבה "אב"; אלא בצירוף האותיות ג' ד' הבונות את השם "גד"; הדילוג על שתי האותיות הראשונות של האלף-בית, כלומר על התיבה "אב", שהוא האל שבשמים, מעיד על היעדרותו של האל מעולמם של הזקנים. אצל גד לא קיים כלל האלף-בית העברי. בחלומה של המינקת שלו הוא צועק אה, בה, צה, דה (אותיות האלפא-בית בלע"ז).

אל עולם זה שבו מלאכת הקריאה בקודש חדלה, נקלעים האני המספר ובתו. עלילת הסיפור מופעלת על ידי שני אירועים חיצוניים. האחד, אויבים החריבו את בית המספר והוא ובתו נמלטים אל עולם האבות: "אחרי שהחריבו²¹ האויבים את ביתי לקחתי את בתי הקטנה על זרועותי וברחתי עמה לעירי". (קע"א) ואילו השני מתרחש כבר בעולם האבות. נר הנשמה, שלידו ניסתה הבת להתחמם, פגע בה. "בעוד שאני עומד ומספר גבורתן של אותיות נישבה רוח בעזרה ופגעה בנר הנשמה שהיה דלוק שם. נטה הנר מפני הרוח ופגע בבתי". (קע"ב)

האירוע הראשון מתארע במעגל חיצוני - בעולם החיצוני הזדוני והמאיים שממנו בורחים האני ובתו. ואילו זה השני, מתרחש במעגל הפנימי של עולם האבות השוקע שבו ניתן לחמם את בת-הנשמה אך ורק בנר-נשמה, סימן המוות. על שני אירועים חיצוניים אלה שולט גורם מפעיל חיצוני שלישי והוא הזמן, יום הכיפורים: "נרדף הייתי מן הזמן"²² (קע"א). משפט זה, שניסוחו כללי כל כך, מאפשר לנו לחשוב שלא רק ביום הכיפורים המסוים מדובר אלא במושג יותר כללי, העשוי לכלול גם זמן פורענות.

לאחר שאחזה האש בבגדי בתו, והיא נותרה עירומה יצא המספר לחפש לה, לבתו, מלבוש. איה? - בין קרעי הספרים בפירת הגניזה. אך מאחר שאין ספרים נקראים עוד (אין האפשרות של צירוף האותיות של תפילה מצויה), אין גם ספרים נקרעים עוד ואין אפשרות של יצירת מלבוש לבת המספר. המשחק בצירופים "קרע" ו"קרא" בסיפור שלפנינו מסועף ביותר וזה מקנה להם מעמד של שורש מנחה בסיפור. אמרנו שורש מנחה ולא שורשים מנחים, אף על פי שהצליל זהה במבטא אשכנזי ולא במבטא ספרדי. היינמן מעיר ש"רבותינו הזניחו הבדלי הכתיב במקום שמלים דומות אלו לאלו במבטא... גם את האותיות חיי"ת וכ"ף זיהו: נכתם - נחתם"²³.

ריבוי המובנים של השורשים "ק-ר-א" ו"ק-ר-ע" מעמיק את ריבוי המשמעויות החותך את הסיפור לאורכו ולרוחבו. המשמעויות העיקריות הן:²⁴

קרא:

- 1) עיין בכתב או בספר או ביטא בקול את הכתוב, קלט את מובנן של האותיות והמלים שלפניו.
- 2) השמיע קול, אמר בקול רם. (4) כינה, ייחד שם.
- 3) הזמין, הזעיק. (5) למד מקרא, תורה ושאר כתבי קודש.

קרע:

- (1) ניתק, סחב בחוזקה בכוונים מנוגדים עם שחתך דבר או תלש חלק ממנו.
- (2) חתך בבגד לאות אבל.
- (3) עקר, לקח בחוזקה, הוציא מידי.
- (4) ביקע, ביתק, חצה.
- (5) קרע (פ"י) - חתך והשחית.

בי"עם כניסת היום" מציג עגנון דור ללא מלבושים וללא ספרים.²⁵ אולם גם בעולם האבות, שאליו נמלט האני המספר ממעגל הרודפים החיצוני, אין עוד חיים - אין עוד קריאה בתורה, אין עוד תפילה. בבית האל שנעזב ("רי אלטר עלה לארץ ישראל" (קע"ג), "ירי אלטר כבר מת" (קע"ד), פוגש האני המספר "את בתו של רי אלטר ועמה סיעה קטנה של זקנים וזקנות יושבים סמוכים לחלון וזקן אחד פניו כפני אגס מצומק עומד וקורא באיגרת, והכל שומעים ומקשיבים ומנגבים את עיניהם" (קע"ד). לפנינו עולם שסימניו ניזונו, הצטמקות והתמעטות.²⁶ בנוסף לסימני הדעיכה הפיזית המתוארת בסיפור, קיימים גם סימנים למוות רוחני. "חשיכת יום הדין יורדת על בית רי אלטר והאנשים הנמצאים בו לא הדליקו נר החיים" (קע"ד). מות רוחני זה בא לידי ביטוי בקריאת האיגרת מעולם הנכדים שסרחו. קריאה זו, שיש בה משום חילול קודש, נעשית בבית האלוהים.

נשים לבנו לשני משפטים מרכזיים הכוללים את השורש "ק-ר-א" שלוש פעמים בשלוש פעמים אלו הוא מופיע בבנין נפעל ומתייחס לעושי פעולה סתמיים.

א. "ועתה בתי בת נפשי אמרי לי אלף ובית שהם באים כאחד ויש שם קמץ תחת האלף כיצד הם נקראים?" (קע"ב)

ב. "בזמן שהיו ספרים נקראים היו ספרים נקרעים". (קע"ג)

ג. "ועכשיו שאין ספרים נקראים אין ספרים נקרעים". (קע"ג)

המלה "נקראים" במקרה הראשון מופנית לבת המספר, לנשמתו. זו הפעם היחידה שבה מופיעה הצורה "נקרא" בזמן הווה, אלא שהיא מופיעה בצורת שאלה ולא בחייוי או בשלילה. לפנינו הפועל "נקראים" בצורה סבילה ואין אנו יודעים מתוך המשפט מי הם עושי הפעולה, מי הם הקוראים. מכיוון שהזקנים קוראים באיגרת גד וגד עצמו מתואר כמי שצווח בשפת לעז, הרי שאפשרות הקריאה בספרי הקודש נותרה רק לאני המספר ובתו, המבודדים לאורך כל הסיפור מהדמויות האחרות.

המקרה השני שבו מופיע שורש "ק-ר-א" בנפעל הוא כולו בעבר: "בזמן שהיו ספרים נקראים היו ספרים נקרעים". ואילו השלישי חוזר להווה אבל בשלילה "אין ספרים נקראים (ו) אין ספרים נקרעים". העולם המתואר כאן הוא עולם ללא קריאה ותפילה, הווי אומר עולם חסר חיים. האני המספר רוצה למצוא בין קרעי הספרים שהיו נקראים פעם בגד לבתו. הוא אינו מוצא את הבגד המבוקש, כיוון שאין ספרים נקראים ולכן אין ספרים נקרעים. לפנינו עולם בלא חיים ובלא כסות. כל מה שנותר הוא להתוות על עולם זה את סימן המוות, לקרוע קריעה. כך נוצר איחוי הדוק עוד יותר בין השורשים ק-ר-א ו-ק-ר-ע בסיפור. יצויין כי יסוד הקרע הוא יסוד חוזר ונשנה בסיפורת העגנונית, כפי שניתן לראות מן הקטעים הבאים:

- א. "באמת יכול הייתי להוציא את ידי מידו ולילך, אלא שבאותו יום נשכני הכלב וקרע את כסותי, ואלו החזרתי פני ממר אנדרמן והלכתי היה רואה את הקרע" ("אל הרופא" סמוך ונראה, עמ' 107).
 - ב. "נשמע פתאום קול כקול סדין שנקרע, באמת לא נקרע שום סדין, אלא עננה אחת קטנה שברקיע נקרעה, ומשנקרעה יצתה הלבנה וניסרה בעבים". ("לבית אבא" סמוך ונראה, עמ' 105).
 - ג. "לקחתי את מזוודתי לשים בה את חפצי. ראיתי והנה קרע במזוודה. מפני שלא השגחתי במזוודתי נקרע בה קרע, ועכשיו שהגיעה שעת לחזור למקומי מעוכב אני מלחזור, שהיאך אשים את חפצי במזוודה קרועה, שהרי יפלו ויאבדו חפצי ולחזור בלי חפצים אי אפשר, שיש בהם דברים שאני צריך להם". (ההדגשות הן שלי - ע.א.).
- (בחנותו של מר לובלין, תל-אביב: שוקן 1974, עמ' 72).

בסיפור "עם כניסת היום", תחילת הקריעה על מובניה השונים - השחתה, ניתוק ומוות - במעגל החיצוני, בפעולת האויבים. "נטלתי את ידה בידי ואמרתי לה, מיד יבואו אנשים טובים ויתנו לי טלית עם עטרה של כסף כאותה שקרעוה האויבים" (עמ' קע"ב). מהמעגל החיצוני של ההשחתה, המעגל התקפני, שבו פעולת הקריעה נעשית על ידי האויבים, עובר הסיפור לפעולת המנע וההגנה המתבצעת בידי האני המספר במעגל הפנימי של עולם האבות. האני המספר פעיל; הוא קורע את כתונת בתו כדי להצילה משריפה. "אחזה האש בכתונת שעליה, קרעתי את כתנתה מפני הדליקה שאחזה בכתונתי" (עמ' קע"ב). מפעולת ההגנה עובר האני המספר לפעולת חיפוש. פעולת החיפוש מתחילה כאשר בתו של האני המספר נפגעת על ידי נר הנשמה בעולם האבות והוא יוצא לחפש כסות לבתו. את הכסות הוא מחפש בפינת הגניזה. פינת גניזה זו נמצאת בעולם העבר, עולם האבות. כיוון שבדורו אין ספרים נקראים ואין ספרים נקרעים, אין האני המספר יכול למצוא "ספרים קרועים" שימשו כיסוי לבתו "בת נפשי" הערומה.

השימוש בתמורה "בת נפשי" (קע"ב) שלוש פעמים יוצר אפשרות של זהות בין הבת, לבין נשמתו של האני המספר. במצב המשבר והחורבן גם הנשמה נותרת עירומה. במקום שיש בגד (בגידה בשם) וקיצורו - ג, שם אין בגד וכסות לנפש.

בכל הסיפור מופיע השורש "ק-ר-ע" רק פעם אחת בצורת הפעיל, כאשר האני המספר קורע את כתונת בתו. כל שורשי ה"ק-ר-א" וה"ק-ר-ע" המופיעים בסצינת החיפוש מופיעים בצורת הסביל: "קרועים" "נקראים" "נקרעים". החיפוש אחר הצלה בעולם האבות נידון לכישלון. אין שם כל פעילות, מלבד הקריאה באיגרת גד.

ספרים קרועים לא מצא האני המספר, אבל בגדים קרועים מצא. "ראה אחד מן הזקנים חרדה שחרדתי. הקיש באצבע על בתי עיניו ואמר מסתכל אתה בבג-דינו הקרועים דים לבריות שכמותנו שנשתייר לנו עורנו על בשרנו" (קע"ד). עולם האבות הוא עולם של חוסר מעש ודעיכה. אפילו קריעת הבגד אינה נעשית על ידי החיים בעולם זה, אלא האני המספר מפגיש אותנו עם בגדים שהם כבר קרועים. האקט כבר בוצע. ההשחתה, הניתוק והחורבן. הושלמו.

מכאן ואילך מפגיש אותנו המספר עם השורש "ק-ר-ע" לא עוד בצורתו הפועל-
לית אלא בצורתו השמנית:

"ישוב נסתכלתי בגניזה שהיו גונזים שם קרעי ספרים שבבחרותי מעלה הייתי
מתוך הקרעים דברים נוראים ונפלאים". (קע"ה). כל מה שנמצא לו לאני
המספר בסיפור הוא קרע, סימן האבלות והניתוק הסופי.

קריאה וקריעה התאחדו בסיפור למסכת של עולם מת. עולם שבו אין כל
פעילות מתבצעת. לאחר ההתאבלות נותרה רק הצבת המצבה - כתיבת הספר
ל"יעילוי נשמת ימים שעברו" (קע"ז).

3. על שני שורשים מנחים בסיפור "האדונית והרוכל"

רבים הם נסיונות הפרשנות לסיפור "האדונית והרוכל" ושונים הפירושים.
יש הרואים בו אב-טיפוס של סיפור על מפתח ומפותה; יש הרואים בו סיפור
אהבה בין גבר נחות דרגה לאשה ממעמד גבוה יותר, ויש המצביעים על הצד
האליגורי שבסיפור. הללו רואים בסיפור את המאבק עתיק היומין בין
יהדות לבין יוונות,²⁸ או בין יהדות לבין נצרות. מעניין לציין, כי
בדיקת מערכות המלים המנחות כשלעצמה אינה מכריעה את הכף באופן פסקני
לצד פירוש זה או אחר. המערכת הלשונית על כל גלגוליה עולה בקנה אחד
עם כל אחד מן הפירושים לעיל. במרכז מערכת לשונית זו עומדות המלים
הנגזרות מהשורשים "ח-ז-ר" ו-"ת-ק-ן".²⁹ מלים אלה הן המלים המנחות
שבסיפור, וניתן לומר כי הן מהוות את השלד הבסיסי שלו.

ת-ק-ן

ח-ז-ר

- א. רוכל אחד יהודי היה מחזר
בעירות ובכפרים, 92
- ב. חזר והשתחוה לפניה, והוציא
דברים מן הקופה והציע לה, 92
- ג. נתנה לו דמיה וחזרה
לביתה, 92

ח-ז-ר

ח-ק-ן

ד. היה מהלך שעה ועוד שעה. נכנס לבין האילנות
ויצא וחזר ונכנס לבין האילנות. 92
ד(ו). מצא רעפים שזיעזתם הרוח, עמד והחזירם
למקומם.

ה. עם שהוא עומד ומביט חזרה בעלת הבית
והביאה לפניו שכר חם ומיני מזונות. 93

א. טען את קופתו על כתפיו וביקש ליש
הציצה עליו האדונית ואמרה לו.
דומני שנפרץ הגג, יכול אתה לתקן
שם דבר? 93

ב. לאחר שאכל ושתה אמר לה, שמא יש
כאן עוד דבר שצריך תיקון? 93

ג. התחיל מתעסק ותיקן כאן דבר וכאן
דבר ולא ביקש שכר. 94

ד. לעת ערב עמדה והתקינה לו סעודת
לילה והציעה לו מטה בחדר שמוטלים
שם כלים ישנים שיצאו מכלל תשמיש.
94

ו. והואיל ונצטער על אותה אשה שלפי שנותיה ולפי
מדת יפיה ראויה היתה שבני אדם נאים יחזרו
אחריה ראה את עצמו פתאום כאחד מהם. 95

ז. נשק לה והרהר בלבו, דבר פיוטין הם, שדרכן
של שרות לומר בשעה שהן מחבבות את בעליהן.
ואף היא חזרה ונשקה לו. 96

ח. ...דר היה בחדרה של האדונית
ובמטתו של בעלה היה ישן, והיא
היתה משמשת לפניו כאילו הוא
אדוניה. בכל יום התקינה לו סעודה
מכל אשר היה לה בבית ובשדה, ... 95

ו. עד היכן, עד שאינה טועמה כלום מכל
התבשילים שהיא מתקינה לו. 97

ח. מאחר שאותו דבר היה נוקב בלבו היה חוזר
ושואל. 97

ט. הביטה בו ואמרה, מפני מה החוורת פנים?
משמש בפניו ואמר, פני החווירו? אמרה לו,
ושערות ראשך עמדו כזיפים של חזיר. 98

י. רקקה בפניו והלכה לה. עם שהיא הולכת
החזירה פניה כנגדו ואמרה לו, שמור את
הפיקה שבגרגורתך.

ת-ק-1

ח-ז-ר

י.א. התחיל הרוכל חזר ומהרהר, עלי להסתלק

ולילך מכאן, אם לא עכשיו הרי למחר

בבוקר. 99

י.ב. נטלתו בזרועו והביאתו לחדר האוכל והושיבתו

אצל השולחן ואמרה לו, אכול. הגביה עיניו

ונסתכל בה. חזרה ואמרה, אכול. 99

י.ג. ניער ידיו מן הפת ועמד לילך... לבשה אדרת

כבשים ויצתה עמו. עמדה הילני ועשתה סימן

של צלב על ליבה... אחד כך נטלתו ליוסף

בזרועו וחזרה עמו לביתם. 100-99

י.ד. אבי שבשמים, צעק יוסף, כמה נתרחקתי. אם

איני חוזר מיד הריני אבוד. 101

י.ו. לחש וקרא, הילני ולא נענה. חזר וקרא ולא

נענה. 101

י.ז-י.ז. ואותו רוכל נטל את קופתו וחיזר ממקום

למקום וחיזר והכריז על סחורתו. 102

י.ז. טיפל הרוכל באדונית יום ושני ימים

ועוד יום. חבש את פצעה, שבלילה

שנכנסה לשחוט אותו פצעה את עצמה,

אף הוא המקין לה תבשיל. 102

אמירת דברי אהבים, ומאמירת מלים אל חיי אישות. אבל מנקודה זו ואילך, חלה ההתפתחות הפוכה בדרך חזרה לנקודת המוצא: מחיי אישות עם האדונית עובר הרוכל, ממצב של תענוגות בשרים למצב של סיוט אימתי וממנו לדרך החזרה בתשובה. אומנם, אפילו לאחר החזרה בתשובה אין בסיפור משום הצעת פתרון מושלם וזאת משום שהסיפור מסתיים בנקודת המוצא שלו: "ואותו רוכל נטל את קופתו וחיזר ממקום למקום וחיזר והכריז על סחורתו" (מובאה ט"ז-י"ז לעיל). המצב במשפט המסיים זהה כמעט למצב המתואר במשפט הפותח "רוכל אחד יהודי היה מחזר בעיירות ובכפרים" (מובאה א' לעיל). כך נוצרת בסיפור תנועה מחזורית של "וחוזר חלילה", המודגשת לא רק על ידי סיפור העלילה אלא גם על ידי המימד הלשוני.

הכיצד?

שלדו של הסיפור הוא החיזור. החיזור משולש הוא: (1) חיזור על פתחים לשם פרנסה; (2) חיזור אחר אשה; (3) חיזור אחר אלוהים אחרים.

החיזור אחר אלוהים אחרים מוצא את ביטויו בפריקת עול המסורת ובהתבוננותו לגמורה של הרוכל. "ואם צלתה לו בשר בחמאה לא משך ידו ממנו... לתיאבון". מצב הטמיעה הזמני מוצא את ביטויו במשפטים כגון: "אף היא שכחה שהוא יהודי...". "וישכח שהיא אדונית והוא יהודי". מצב זה מקבל מימד חדש כאשר מציינת האדונית "שערות ראשך עמדו כזיפים של חזיר". (מובאה ט' לעיל).

בקו ההתפתחות הלשוני, המלווה את קו ההתפתחות העלילתי, יש, איפוא, מעבר ממצב של חיזור לתדמית של חזיר שהוא שיא הטומאה ליהודי. אלא שבכך לא די. מתדמית החזיר ועד אפשרות השחיטה של דמוי החזיר אין המרחק רב. ולכך מתכוון המשפט "נסתכלה בגרונו ועיניה הכחולות הבהיקו כלהב של סכין חדשה".³⁰ (98). זאת ועוד. השחיטה עלולה להתבצע בסכין שהרוכל הפציר וביקש מהאדונית לקנות (מובאה ב' לעיל). מנקודת שיא זו בסיפור (נקודת שפל ביחסים) מתחילה ההתפתחות בכיוון חזרה. האדונית מנתקת את קשרי האישות עם הרוכל בתנועת החליצה³¹ (מובאה י' לעיל) ומכאן ואילך מתחיל תהליך החזרה בתשובה מצד הרוכל. "התחיל הרוכל חזר ומהרהר" (מובאה י"א). החזרה בתשובה מתחילה עם יציאת הרוכל מביתו כדי

"אדם אחד היו לו סיחה וחמורה וחזירה, והיה נותן לחמורה ולסיחה במידה ולחזירה שלא במידה. אמרה סיחה לחמורה: מה שוטה זה עושה? אנו שעושים מלאכתו של בעל הבית נותנים לנו במידה, ולחזירה שהיא בסלה נותנין שלא במידה? אמרה לה חמורה לסיחה: תבוא השעה ותראי שאין מאכילין אותה לכבודה אלא לרעתה. כיון שבאה קלנדה שלהם, נטלו החזירה ונחרוה".

ח.נ. ביאליק ו- י.ח. רבינצקי, עורכים, ספר האגדה, תל-אביב: דביר, תשכ"ז, עמ' תרל"ז, אגדה ט"ו.

(31) על פי הכתוב בדברים כ"ה, ט' יונגשה יבימתו אליו לעיני הזקנים וחלצה נעלו מעל רגלו וירקה בפניו".

(32) בסיפור מופיע השימוש ב"דמים" במובן כפול: (א) כסף; (ב) דם. בפיסקה הראשונה של הסיפור נאמר "נתנה לו דמיה". המובן כאן הוא שהאדונית שילמה לו, לרוכל, עבור הסכין. אלא ייתכן שהמספר מרמז כאן למה שיארע מאוחר יותר בסיפור כאשר האדונית עתידה לתת לרוכל את דמיה ממש.

(33) Gershon Scholem, "Kabbalah", Encyclopedia Judaica, Vol 10, p. 586.

(34) יש לציין כאן את המשחק הצלילי לשוני הקיים במשפט זה בין חוזר והכריז כאשר צלילי הפונימות (R) (Z) (X) חוזרים בסדר שונה.

(35) להלן מספר מובנים של המלה "תיקון":

(א) הכנה: (1) קישוט (נזיר נייט ע"ו).

(2) הכשרת דבר לייעודו (ירושי דמאי ג', א').

(ב) תקנה, קביעת סדרים (רמב"ם הלכות מלוה ולוה, כ"ז, י"ב).

(ג) בניין (גטין ה', ה').

(ד) שיפור, הסרת הפגם (סוכה ה', ב').

על פי צבי קדרי "ביטויים מעולם הקבלה בלשוננו, תיקון וצירופיו", לשוננו לעם, 3-1962, עמ' 183-196.

מכאן באים מושגים כ: תיקון הפגם, תיקון העוונות, תיקון המעש ותיקוני תשובה.

"פרס הוא אותיות ספר. שנינו
בספר יצירה, בשלושה ספרים נברא
העולם, בספר בספר וסיפור. ספר
וסיפור כמשמעם, ספר ניתן להדרש,
מה ספר שומר על המדינה, כך
ישראל נשמרים על ידי הספרים".

ש"י עגנון, "סופי דברים", דברים
שאמתי בספרית שוקן, ירושלים,
במלאות לי ששים שנה (אב תשי"ח),
מעצמי אל עצמי, תל-אביב
וירושלים: שוקן 1976, עמ' 40.

ב.השרש המנחה מתהכך

1. היפוך סדרן של האותיות כאמצעי לשוני הבעתי.

תופעת ההיפוך או השיכול¹ בלשון (המתזיס)² מוכרת היטב בחקר המקרא,³
בחקר המדרש⁴ ובחקר התפתחותן של שפות בדרך כלל.⁵ ניתן להבחין בין
ארבעה סוגים עיקריים של שיכול. סוג אחד הוא זה הנובע מקשיי היגוי.
לסוג זה שייכות תופעות כגון "כסיל-סכיל", וכן היפוך סדר האותיות
השורקות בבניין התפעל ("התשמ-השתמשי").

הסוג השני הוא שיכול הבא כתוצאה מטעויות המעתיק. לפי זאת ניתן להסביר
הבדלים שונים בין נוסח המסורה ובין נוסחים אחרים, כלמשל: ישעיהו ט',
ד': "כי כל סאון סאן ברעשי" לעומת הכתוב בתרגום השבעים: "ברשעי". או,
בעמוס ג', ג': "בלתי אם נועדו" לעומת הכתוב בתרגום השבעים:
"נודעו".⁶

הסוג השלישי הוא שיכול הבא בכוונה כתיקון או כינוי סופרים, כדי שלא
לפגוע בדברים שבקדושה. כך למשל, מציע טור-סיני את השיכול בכוונה
תחילה במקרה הבא: ישעיהו ח', י"ב: "לא תאמרון קשר לכל אשר יאמר העם
הזה קשר את מוראו לא תיראו ולא תעריצו, את ה' צבאות אותו תקדישו והוא
מוראכם והוא מעריצכם".

ובצדק הוכר מזמן שהכוונה היא: "לא תאמרון קדש לכל אשר יאמר העם הזה קדש", אך כנראה משום כך לא רצו אף אנשי המסורת לאמר כאן קדש ממש (המדובר כאן על דמות אלוהית שנקראה בעם קדש ישראל) ועל כן שיכלו וכתבו "קדש". והמעתיקים, שלא הבינו את המלה, כתבו במקומה מלה מובנה "קשר".

כאן לפנינו שיכול מכוון שנתווספה לו טעות של מעתיק.⁷

הסוג הרביעי הוא שיכול מכוון, כחידוד לשוני, מעין שעשוע מלים כדוגמה: "מי ירא וחרד ויצפר מהר הגלעד" (שופטים ז' ג').

ו"הורד אותם על המים ואצרפנו לך שם" (שם ז' ד').

חז"ל השתמשו באמצעי השיכול בדרוש כגון: "נבל הוא לבן הן הן האותיות". (מדרש תהילים, נ"ג, א'). נוסף לכך השתמשו גם בדרך הסירוס ככלי דרשני.

ההבדל בין סירוס לשיכול, לפי היינמן, הוא שהמונח סירוס מכוון בעיקר לשינוי סדר המלים ואילו השיכול, שאותו הוא מכנה "צירוף פשוט" הוא שינוי סדר האותיות במלה.⁸

בשירת ימי הביניים היה השיכול כחידוד לשוני תופעה מצויה ונקרא בשם "הצימוד ההפוך".⁹

תופעה זו של שיכול שנפוצה היתה במקורותינו ובשירת ימי הביניים מצויה הרבה ביצירתו של עגנון, שבה יש חשיבות מיוחדת גם למלה הבודדת, אם כמלה המנחה המופיעה כצורתה, אם כמלה רבת-המשמעות ואם כמלה המנחה שבה שונה סדר האותיות. לפיכך הלשון ביצירתו של ש"י עגנון היא "כוח עדיף, כוח בורא...". ו"קישורי (ה)אותיות - קישורי גורלות".¹⁰

מתזיס בסיפורת העגנונית

ככל שנרבה לעיין בסיפוריו של עגנון ניווכח שוב ושוב כי למלים בסיפורת העגנונית כוח משלהן. המלים בטכסט העגנוני משקפות בעצם טיבן "נפש מודרנית רופפת בעמידתה ובורחת מעצמה".¹¹ הן משמשות כראי לנעשה פנימה. הווי אומר, להיקרעות הנפשית, לתהפוכות הנפש ולסערת הרגשות המתחוללת באני המספר ובנפש גיבוריו של עגנון. על כן, המלים בסיפורת העגנונית משתוללות, מציינות דבר והיפוכו, פושטות צורה ולובשות צורה. מבחינה

לשונית, דבר זה מתבטא גם בתופעת השיכול. ההתחקות אחר השיכול בסיפורת העגנונית, בנוסף על ההתחקות אחר המלים המנחות והמלים רבות הפנים, עשויה להציע הבנה מלאה יותר של הטכסט העגנוני, ולהדק עוד יותר את זיקת הגומלין בין רובדי הטכסט השונים: הגלוי והסמוי.

השיכול בסיפורת העגנונית מופיע בשתי צורות עיקריות. האחת בתור ציר מלה מנחה מתהפכת ובמושג זה כוונתנו למה המנחה שבסיפור שאינה חוזרת כצורתה, אלא עוברת גלגולים שונים בדרכה, כולל שיכול. והשניה - שיכול שמתרחש במלים בודדות שהופעתן בדרך כלל חד פעמית. אך בגלל יחס השיכול שביניהן, הן מאששות את המוטיבים המרכזיים.¹² כמו כן, יש סיפורים שבהם מצויות שתי התופעות גם יחד. זאת אומרת הסיפור נע סביב ציר מלה מנחה מתהפכת ויחד עם זאת זוכות התימות שבו לאישוש על ידי שינוי סדר האותיות במלים מרכזיות המופיעות בסיפור.

במסגרת ספר זה לא אטפל בשיכול מן הסוג השני. תופעת ההיפוך אינה דבר מיכאני האפשרי בכל סיפור. לא בכל סיפור יביא היפוך סדר האותיות שבתיבה משנה תוקף לתימות הסיפור, או שיציע הסבר מקיף כמעט למתארע בסיפור. מכאן שלהיפוך האותיות במלות הסיפור יש תקפות פרשנית אך ורק אם הוא, ההיפוך, תואם את רוח הסיפור, מחזק את התימות שבו ומאפשר מתן פירוש מלא יותר לסיפור.

על השיכול ביצירת עגנון כבר עמד משולם טוכנר.¹³ הוא בדק את המלים הבודדות בהתהפכותן ובקשריהן ליתר חלקי הסיפור.

פרק זה בא להראות שבטכסט העגנוני עצמו קיימת תקפות לפירוש בדרך של היפוך סדר האותיות בתיבה. יתרה מזו, עגנון כמו זורע בדרך ציונים המתווים רבות מדרכי הקריאה האפשריות. בתמול שלשום זוכה הכלב הצבוע בשמו טעון המשמעות "בלק" על ידי מתזיס של השורש הצלילי "כלב" יראה המנהל אותיות עבריות. נטל זוג משקפיים וזיווגם לעיניו והחל קורא כדרכו משמאל לימין. זיווג את האותיות וצירפן וקרא "בלק". תמול שלשום,¹⁴ 241

אף בסיפור "שבועת אמונים" מצוייה תופעת ההיפוך, כאשר אומר רכניץ

לקונסול "הדברים כשהם לעצמם אולי אין בהם ענין, מכל מקום תהליך הענין מעניין, אם שבעצם הוא חוזר ונשנה בכל דבר וענין, כל שכן שידוע מלכתחילה לה שכל שיאמר מר גרינברג יאמר מר ברגריין היפוכו". (עד הנה רמ"ב). למשמע דברים אלה "יחייך מר אהרליך ואמר, שמות אלו יקירי בדית מלבך. אמר רכניץ, באמת אין כאן אדם ששמו גרינברג או ברגריין, אבל יש כמה בני אדם ששמו של זה הוא היפוכו של זה" (רמ"ב). (ההדגשות הן שלי - ע.א.). ודוק לא היפוך גמור לפנינו אלא שיכול שני מרכיבי השם גריין-ברג באופן שמתקבל ברג-גריין.

"הכשר" כמעט מלא להתייחסות מכוונת של בקורת הספרות לתופעת המסתזים (ולתופעות לשוניות אחרות) בסיפורת העגנונית ניתן על-ידי עגנון עצמו בסיפור "עד הנה" ולהלן יובא הקטע הבא:

"הרעב הציק לי מבפנים והמיטה הרעועה העיקה לי תחתי והרהורי עתידות קשים היו מן הרעב ומן המיטה. בקשתי להעביר ממני אימת הרהורים ונטלתי שורש עברי להפך באותיותיו, כמה תיבות מסתעפות מהן. ומחמת שהיה הלילה קשה נטלתי תיבת בקר בבקר תאמר מי יתן ערב ובערב תאמר מי יתן בקר. וכשאתה מקמץ את התיבה בשני קמצים הרי בקר מלשון נבוכו עדרי בקר. וכשהיא ננקדת פתח וצרי הרי בקר, לא יבקר בין טוב לרע, ובלשון חכמים שהה כדי ביקור וכן כל שאינו מבקר את החולה כאילו שופך דמים. וכשאתה הופך את התיבה הרי רקב, כמו שאתה אומר חרב לבית יהודה. ואם אתה מסרסה הרי קרב, לעת צר ליום קרב ומלחמה. או קרב ונפש כי יקריב קרבן מבחה לה'. או קרב מלשון את החלב המכסה את הקרב. או קרב מלשון כי קרוב הוא. או קרב מלשון קרובה. ואם אתה חוזר ומסרסה הרי ברק, ברוק ברק ותפיצם. לשון אחר ברק חרב פתוחה לטבח מרוטה למען ברק. לשון אחר ברק, את קוצי המדבר ואת הברקנים. לשון אחר ברק, קום ושבה שביך. ואם אתה מוסיף עליה תיו הרי ספיר נופך וברקת. ואם אתה חוזר ומסרסה הרי רבק, מלשון עגלי מרבק ולבסוף קבר". (ההדגשות הן שלי - ע.א.). "עד הנה, עד הנה, עמי כ"ז.

תופעת ההיפוך, כתופעות לשוניות אחרות שעמדת עליהן, איבנה, אם-כן, יסוד קישוטי בלבד. ייתכן שהיא משקפת את תהליך היצירה של עגנון. המובאות דלהלן פותחות לנו חלון נוסף אליו: "בשעת הכתיבה היד ממש

כותבת מעצמה, את ששם אלוהים בעטי... הדברים אינם תלויים כלל בי. אני נגרר רק אחרי האמת שבלבי".¹⁵

"ספרתי לו (לביאליק) כי כתבתי אותם (את סיפורי ספר המעשים) כאילו בחלום".¹⁶

היות שעגנון עצמו, ברצותו "להעביר (...)" את אימת ההרהורים" פונה להיפוך ולסירוס, מותר להניח שהקורא את סיפורי עגנון מתוך הקשבה להיפוך-כים ולסירוסים שבהם יוכל להגיע להבנה מקיפה ומעמיקה יותר של סיפוריו.

יתר על כן, מן המובאה הראשונה שבין השלוש אנו למדים לא רק על דרך התהוותם של ההיפוכים למיניהם אלא גם משהו על החוויה הרגשית המולידה אותם: "בקשתי להעביר ממני אימת ההרהורים". לעדותו זו של עגנון נודעת חשיבות מיוחדת לגבי סיפורי "ספר המעשים".

סיפורי ספר המעשים זכו בכינויים מכינויים שונים "כיאוטויים"¹⁷, "מטאריאליסטיים"¹⁸, "מוזריים"¹⁹ ועוד. נראה לי, שהתפיסה המקיפה ביותר היא ראיית הסיפורים כמשקפים הוויה של חלום, הניזונה מתחושת פחד מתמיד. ("אימת ההרהורים"). על הקשר בין חווית הפחד והווית החלום מדבר גם קירקר האומר: "הפחד הוא המאפיין את הנפש החולמת".²⁰

מה שמאפיין את החלום כהליך נפשי הוא תופעות כגון קשרים אסוציאטיביים רופפים כביכול, התלויים במלה או בעצם מקשר, (חשיבה ראשונית), קוטביות ערכית הנקשרת בסמל אחד והיפוך או שיכול בלשון. לסר מגדיר זאת כך: "בחירת המילים, כמו בחירת הדימויים, נעשית בשל משמעותם האמוציבונלית לחולם ויכולתם להביע לגביו ולא-דווקא להעביר לאחרים - את התוכן הנסתר של החלום".²¹

קורצויל אומר על חווית החלום שהיא משהו שבלעדיו כמעט שאין להבין כלל את "ספר המעשים". " (זה) שטח נפשי המייצג מעבר מעולם המציאות לעולם החלומות. גיבוריו של עגנון, כשאינן הם יכולים להתגבר על המציאות הרי הם מוצאים להם מוצא לפתרון הבעיות הנפשיות בבריחה לעולם החלומות".²²

נראה לי, שציר המלה המנחה המתהפכת הוא במקרים רבים צירוף הנקודות שבהן מתאחדים ומתפלגים המציאות והחלום. על ידי כך משקף הציר את המתרחש

בשדה העלילה.

בפרק זה נבדוק את הופעת ציר המלה המנחה המתהפכת בשישה סיפורים ונראה כיצד הוא משמש למעשה גרעין תמציתי של הספור כולו. הבדיקה תיעשה בעיקר על ידי חשיפת הציר או הצירים העיקריים בכל סיפור. הצגת הצירים נעשת בפרק זה באופן שונה מזה שבו הוצגו המלה המנחה והמלה רבת הפנים בפרקים האחרים. וזאת כדי לאפשר לקורא לעמוד בעצמו על התמציתיות שבצירים.

המלבוש

הבעיה שבסיפור: אדם צריך להשלים הכנת מלבוש אך אינו עומד בהתחייבותו. הביקורת רואה במלבוש סמל לנשמה ובהשלמת המלבוש תיקון והתעלות למדרגה גבוהה. האני המספר מוסח ומוסט ממשיתמו - עקב נהייה אחר דברים חומריים. הסטה דומה מתרחשת גם בציר המלה המנחה המתהפכת שבסיפור זה: מלבוש - לבוש - בישול - תבשיל.

הסיפור כולו נבנה מיסודות אלה, שכל אחד מהם מכיל את השני. הקשר בין היסודות אינו רק קשר צלילי-שיכולי אלא גם קשר סיבתי. שהרי סיבת אי-סיום המלבוש במועדו, היא הנהייה אחר התבשיל. סיבת הכתמת המלבוש אף היא התבשיל.

בסיפור זה מודחס הציר ומתמצה במלה אחת "מלבוש" הטומנת בתוכה את כל הבעיתיות של הספור. מבחינה ציורית ניתן לתאר ציר זה כאנטנה שאפשר להאריכה ואפשר לצמצמה עד לגודל מינימלי המכיל בתוכו את כל החוליות האחרות.

בסיפור זה בולטת פשטותו של ציר המלה המנחה המתהפכת; הווי אומר מיעוט האלמנטים המשתנים. אם אשתמש במינוח שנקטתי בעבודה זו אפשר גם לומר שבסיפור זה יותר מבאחרים המלה המנחה היא גם המלה החוזרת ובעת ובעונה אחת היא גם הציר של המלה המנחה המתהפכת. כשם שבולטת פשטותו של הציר בסיפור זה כן גם בולט בסיפור יחס מיוחד שבין הטכסט הגלוי לטכסט הסמוי שבו המתבטא בקיומו של קשר ישיר והדוק בין השניים.²³

השורש ל-ב-ש כשורש מנחה

בסיפור "המלבוש" עד הנה, עמי שייה-שייכ.

1. "חייט אחד היה יושב ועוסק במלבוש עם פנות היום. המלבוש היה עשוי לשם השר והאריג היה מובחר שבמובחר..." (שייה)*
2. "...משעבר היום והגיעה השעה להביא את המלבוש לבעליו ראה והכיר שלא היה לו צורך בהם. אבל צורך יש להביא את המלבוש לשרי". (שייה)
3. "התחיל החייט מחשב, אלמלא אותם הדברים שנטרדתי על ידם שלא לצורך הייתי עומד עכשיו לפני השר ומקבל שכר על המלבוש. נזכר בשר ובכל הטובות שקיבל מידו וחזר ליתן דעתו על המלבוש. הוריד את משקפיו וקינחן וחזר ותלאן בעיניו ובדק את המלבוש לראות מה חסר. הכפתורים מחוברים, אף דבריו שהם נוי למלבוש מייפים את המלבוש. אבל המלבוש עצמו מחוסר משהו. זה משהו שאם הוא יש המלבוש מלבוש. ואם חסר אין המלבוש מלבוש". (שייה)
4. "בשעה אחרת אפשר שהרהורים מועילים, בשעה זו עם הערב שמש בזמן שהמלבוש מונח לפניך ולא נגמרה מלאכתו אינם אלא לעכבי". (שייה)
5. עוררה הכוס את נפשו אבל הנר הראה לו את שהמלבוש חסר. (שייה)
6. "שכבר הגיע הזמן להביא את המלבוש לשר. הביט החייט על המלבוש שבידו והביט בחלון. היום מחשיך והולך והלילה מקפץ ועולה, ואם לא יביא את המלבוש לשר יבואו עבדי השר לקחת אותו ואת המלבוש". (שייו)
7. "...שכח החייט את השר ושכח את המלבוש..." (שייו)
8. "נינער וראה את המלבוש שלא נגמר. נפל עליו פחד, כאילו באו כל עבדי השר ומוציאין את המלבוש מידו ועושים לו בושות". (שייו)
9. "יחזר ונטל את המחט והשחיל חוט חדש והציע לפניו את המלבוש ובדקו לראות איזו תיקון קודם, שאם לתקן הכל אין הזמן מספיק". (שייו)

* במקום שהשורש המנחה מתהפך מופיע במשפטים עוקבים, ניתן אותו מספור למשפטים העוקבים.

10. "נטל החייט את המלבוש ועמד בלב כבד ובפנים נמוכות, שהיה יודע שעדיין אין המלבוש מלבוש לפי כבודו של השר". (שי"ז)
11. "בקושי התירו לו ללבוש בגד עליון, שאין כבודו של השר שיבואו לפניו בבגדים שעושים בהם מלאכה". (שי"ז)
12. "ואף על פי שזימן אצלי מלבוש ושיגר אחרי את עבדיו יכול הוא להניחני כך זמן וזמנים. מעתה שניתן לי זמן אעיין במלבוש ואמלא את החסר". (שי"ז)
13. "...בא לבו ונתאנח כנגדו, ומה תענה לשר כשיראה את המלבוש". (שי"ח)
14. "על יד על יד סילק מחשבותיו מן המלבוש ומן השר וכן מעצמו". (שי"ח)
15. "...והרי לפני כך וכך ימים כשמסר בידו את האריגין לעשות לו מלבוש היה שש כאילו כל העולם ניתן בידו. אמר לו, אתה הוא החייט שנתתי לך לעשות לי מלבוש, הראני ואראה. התחיל החייט מגמגם ואומר, אדוני השר המלבוש כמעט מתוקן וכבר עמדתי לגמרו, אלא שבאו עבדיך פתאום והוציאוני מבית מלאכתי בשעה שישבתי להפור תפירה אחרונה ונטלוני והביאוני לפניך". (שי"ח)
16. "יחבר הוא לחברה מלביש ערומים וגבאי שני בבית הכנסת לחייטים". (שי"ט)
17. "וכך היה מספר והולך עד שהפסיקו השר ואמר לו, מכל מקום לא לשם המלבוש הוצאת את ימיך. נטל לו החייט לב ואמר, אילו הואיל השר להחזיר לי את המלבוש לזמן מועט הייתי ממלא את חסרוני ומחזירו גמור ושלם ונאה ויפה, השר שיש לו מלבושים הרבה יכול לוותר על מלבוש אחד. וכן אמר לו, קח את הלבוש ועשה כן כאשר דיברתי". (שי"ט)
- 17א. "באמת אין המלבוש חסר, אלא משהו...". (שי"ט)
18. "הדליק את המנורה ופורש את המלבוש". (שי"ט)
19. "...ולא היה בא לידי בושות והיה מפיק רצון מעם השר ולא היה צריך לחזור ולטפל במלבוש". (שי"ט)

20. באותה שעה עמדה אשתו בבית הבישול ובישלה את סעודת הלילה. בא ריח התבשיל לפניו. הגביה ראשו והרהר בלבו לא ארחיק מן האמת אם אומר שפלונתי שתחיה מבשלת קאשיפעניי. (שייט)
21. "אלמלא המלבוש הייתי נכנס לסעודה מיד". (שייט-שיי)
22. "עלתה על דעתו שמה מתוך שהוא מתאוה לקאשיפעני נדמה לו שאשתו מבשלת קאשיפעני. ואפילו היא מבשלת קאשיפעני, עדיין הדבר צריך בירור, לאיזו סעודה היא מבשלת קאשיפעני". (שיי)
23. "...אחר שאירעו מה שאירעו בדין היה לפייס את עצמו בתבשילים מן המובחר". (שיי)
24. "הסיח את דעתו מן המלבוש והתחיל נותן לבו על המאכל". (שיי)
25. "יאף על פי כן שהה מלילך לבית הבישול, משום שרצה לעשות נחת רוח לאשתו, עד שתגלה היא לפניו את הקדירה ותאמר לו ראה מה בישלתי לך". (שיי)
26. "הרעב שהתחיל מציקו וריח התבשיל שהיה מתגרה בו העבירו אותו מעבודתו. ראה והכיר שכל זמן שלא בדק את התבשיל לא תהא לו מנוחה. פירס את המלבוש ונעץ בו מחט במקום שצריך תיקון, כדי שבחזירתו ימצא אותו מוכן לפניו ועמד לילך לבית הבישול. כיון שעמד לילך נאחז המלבוש בבגדו ונגרר ונפלי". (שיי)
27. "עכשיו לא אתעכב עליו, עכשיו אלך ואראה מה מתבשל". (שיי)
28. "...כגון אני שמרוב מחשבות סילקתי דעתי מן המלבוש". (שייא)
29. "עכשיו יקירי נפשוט את הבגד ונלבוש בגד אחר, שלמחר אתה צריך לבגד של כבוד ונמצא מקומט, ובאיזו פנים תראה עצמך בפני השר בבגד שהעלה קמטים, פשט את בגד השבת ותלאו על היחד ולבש את בגד העבודה ונטל את מפתח התיבה". (שייא)
30. "יודע אני שעדיין לא ערכה את השולחן ולא הביאה את התבשיל". (שייא)

31. "ושמא באמת ערכה את השולחן והביאה את התבשיל. אניח לעתה עתה את היי"ש, ואלך לבית הבישול". (שי"ב)
32. "בא לו לבית הבישול ומצא את שולחנו ערוך, אבל התבשיל עדיין לא הובא". (שי"ב)
33. "הלך החייט אצל חבית המים ונטל ידיו ובירך על נטילת ידים ובא וישב ופרט לו פרוסה ובירך המוציא וטבל פתו במלח ואכל ואמר, מתאוה אני לדעת מה בישלה לנו פלונתי. מעדני מלכים ודאי לא בישלה...". (שי"ב)
34. "...אדם שיוצא ונכנס בטרקלין של שרים מריח שם ריח מאכלים טובים שאין בידי לבשל כמותם". (שי"ב)
35. "...דיו לאדם שכמותי במה שאדונתי מבשלת לי". (שי"ב)
36. "אמר הוא, קאשפעני בישלת ואני ריחה לא הריחותי, אמרה היא, כמה תותרן אדם זה, קאשיפעני מתבשלת ואינו מרגיש בריחה". (שי"ב)
37. "נטל את הכף ואמר, כן אעשה, שכבר נשמתי פורחת מחמת רעב, אבל כלום ניתנו תבשיליך לאכילה, אם את מביאה אותם רותחין. אמרה היא, לשם כך ברא הקדוש ברוך הוא פה כדי להפיח בתבשילי". (שי"ב)
38. "השיבה אשתו ואמרה לו, מרוב דברים שהרבית כבר הוצן התבשילי". (שי"ג)
39. "רואה אני שכבר נגזר עלי שלא ליהנות מתבשיל חסי". (שי"ג)
40. "מכל מקום מחשבה זו שחשבת תחילה א חשוב עד לסופה, או אולי אניחנה למחר ואחזור אצל המלבוש". (שי"ג)
41. "ומה בענין המלבוש?" (שי"ד)
42. "מאימתי קיבל זה שליטה עלי, משעה שיצאתי מעם השר כדי לתקן את המלבוש. ואולם את המלבוש לא תיקנתי. ולמה לא תיקנתי את המלבוש, שוב מפני המחשבות". (שט"ו)

43. "...ואילו היתה הברירה בידי הייתי יושב בביתי ומתקן את המלבוש, וכיון שנזכר במלבוש שמבקש תיקונו נעשה עצב". (שטי"ז)
44. "אגב, מה בענין המלבוש שמסר לך השר? השר מלבושים הרבה יש לו, ואם חסר לו מלבוש אחד לא ילך ערום". (שטי"ז-שטי"ח)
45. "כיוון את פסיעותיו כלפי ביתו, כשהוא מהרהר, אתפלל מנחה ומעריב ואקח את המלבוש לתקונו". (שטי"ז)
46. "ראתה אותו אשתו וקידמתו בפנים של תרעומת והתחילה מוכיחתו בדברים קשים, שבגללו השחירה את פניה כל היום אצל הכירה לשמר את התבשיליך שלא יצטננו". (שי"ח)
47. "ראה את המלבוש והתחיל צועק, אתה הוא שגרמת לכל אותן הצרות שבאו עלי". (שי"ח)
48. "נתלכלך המלבוש והעלה על עצמו אבק". (שי"ח)
49. "נטל את המלבוש וניערו ונטל כלי שער והתחיל מעבירו על המלבוש. עם שהוא טרוד במלבוש עבר על חלונו עבד אחד מעבדי השר". (שי"ט)
50. "נטל את המלבוש והחביאו ולא הביט היכן החביאו, ובלבד שמעלימו מעיני העבד של השר. מתוך שהחביאו ולא הביט היכן החביאו לא נעשה המלבוש יפה יותר ולא נתנקה מלכלוכו. לאחר שהלך לו העבד הוציא החייט את המלבוש וחזר לנקותו ולנערו עד ששכח שהגיע זמן סעודת הצהריים". (שי"ט)
51. "עמדה והביאה לו את התבשיל לחדר מלאכתו, ישב ואכל כשעיניו על המלבוש, ולא השגיח בתבשילו ולא ראה כמה טוב הוא, כמה שומן יש בו, שנטלה אשתו כל הבשר שלא אכל אתמול והוסיפה עליו של היום ועשתה לו תבשיל שמן וטוב, עם שהוא אוכל נשפך קצת רוטב על המלבוש". (שי"ט)
52. "נזדעזע השולחן ונשפכה כל הקערה, ולהיכן נשפכה, על המלבוש של השר". (שי"ט)
53. "...הריני נוטלת את המלבוש והולכת לנהר ומכבסת אותו". (שי"ט)

54. "נטל החייט את המלבוש והלך אצל הנהר. כיבס את המלבוש במים טהורים והניחו על שפת הנהר להתייבש כשהוא אומר לעצמו, טוב שלא קבע לי השר זמן. יתייבש המלבוש ואחזור עמו לביתי ואקח משהו ואגהץ אותו יפה יפה. בא דג ובלע את המלבוש". (שייט)
55. "היה מפרפר במים ומתאמץ, אם להציל את עצמו אם להציל את המלבוש". (שייט-שייט)
56. "דבר אחד בלבד עדיין הקיש על מוחו, שנתן לו השר מלבוש ואבד המלבוש". (שייט)
57. "מרוב צערו נשתכח ממנו המלבוש, והתחיל ענין אחר מעסיקו,..." (שייט)
58. "יולענין המלבוש שלא השלים החייט, ולא עוד אלא שטינפו, ולא עוד אלא שאיבדו. השר מלבושים יש לו הרבה ויכול לוותר על מלבוש אחד, אבל החייט שאיבד את המלבוש שנעשה מן האריגים של בית מלאכתו של השר מה יענה ומה יאמר לכשישאלו אותו היכן המלבוש". (שייט)
- (ההדגשות הן שלי-ע.א.)

פנים אחרות

לאה גולדברג אומרת: "המעשה מתרחש בשני אנשים חיים. העלילה הקצרה הזאת, שאפשר לספרה כמעט בשלוש מלים, הופכת להיות פרשת חיים ומצב אנושי²⁴. אכן, ניתן לומר שאת העלילה אפשר לסכם ב- 3 מילים, שלמעשה אינן אלא גלגולי שורש אחד: איחור-אחר-אורח. הסיפור מתאר את המעבר מן ה"איחור" אל ה"אחר" ומה"אחר" אל ה"אורח". האדם שהיה בן זוג קבוע הפך לאורח. שינוי זה גורם לגילוי של פנים אחרות במה שהיה קודם מוכר ושגור. אבל הגילוי בא באיחור ולכן אין בכוחו להחזיר דברים למצבם הראשון.

השורש א-ח-ר כשורש מנחה מתהפך בסיפור "פנים אחרות"

על כפות המנעול, עמ' תמ"ט-תס"ו.

1. "אחר כך הוציא סווירש את סוככה מידו ותלאו בחגורתה ונטל את שתי ידיה בבת אחת וניענע אותן בחיבה יתרה. ואחריני נטל טנצר את ידיה בידיו הגדולות והקרות כשהוא מביט בה באותו מבט צונן ואורב של בעלי הנאה שהנאתם מפוקפקת בידים". (תמ"ט)
2. "דרך הילוכם החזירו פניהם לאחוריהם והביטו אחרינו, אחר מי שהיה בעלה של טוני". (ת"ב)
3. "ומאחר שלא ידע מה כאן משונה (אחר) בא לידי מבוכה". (ת"ב)
4. "החמה נטלה עצמה למקום אחר". (תנ"א)
5. "טוני הביטה אחריה מתוך חיבה ועל שפתיה שחוק נוגה". (תנ"ב)
6. "אמרה טוני בלבה, הרי הוא אומר מעסק זה יצאתי בשלום, משמע שמעסק אחר לא יצא בשלום". (תנ"ב)
7. "ישנכנס בהם שלא מרצונו ואינו יכול ליפטר מהם, והם גוררים אחריהם מריבות וקטטות וסכסוכים עם שותפים...". (תנ"ב)
8. "נתנה את הדברים לענין אחר, כלומר למעשה הגט...". (תנ"ג)
9. "יאל דרך העסקים להגרר אחר בעליהם". (תנ"ג)
10. "משעברו הימים הראשונים היה משיאה לענין אחר". (תנ"ג)
11. "ומאחר שלא הכיר אלא את בית מסחרו ולבתי חבורות לא הורגל לילך, על כורחו כשהיה נועל את בית מסחרו היה חוזר לביתו. ומאחר שלא היה יודע מה יעשה נקטה נפשו עליו". (תנ"ד)
12. "...אדרבא היה מחזיק טובה לעצמו שיושב ודומם ואינו מבקש מאחרים כלום". (תנ"ד)
13. "...היה אומר וכי בעל אין לה, וכי תינזקת אין לה, שמחזרת אחר אחרים". (תנ"ה)

14. "בגובהו של רקיע נראה כוכב קטן כראשה של סיכה. אחרינו חילחל כוכב מבין העבים והבהיק, ואחרינו יצאו שאר הכוכבים". (תני"ה)
15. "רץ אחר נשים ואינו אוהב שום אשה מחמת עצמה, בשביל שהיא נאה, בשביל שהיא כך או כך, אלא מפני שהיא אשת איש, הואיל ואחר נתן עיניו בה לטובה יפה היא בעיני טנצרי". (תני"ו)
16. "הביא כוס מים ונתן את הפרחים בכוס והמתין עד שיבחרו להם האורחים מזונותיהם". (תני"ח)
17. "הביט המלצר מאחורי כתפיו של הרטמן ואמר, מיד אני מביא אחריים". (תני"ט)
18. "ישחה המלצר ואמר, מאכלים שהעברנו עליהם קולמוס נאכלו ובישלנו אחריים ולא הספקנו לרשום אותם". (תני"ט)
19. "דרך הילוכה הביטה באורחים כאילו מכירה הם". (תני"ט)
20. "אמרה טוני, זו היא שהיתה משוררת או אחרת היא". (תי"ס)
21. "מאחר שבא הוציא הרטמן ארנקו ושילם דמי סעודתם ונתן לו מתנה". (תי"ס)
22. "אם משום שהיה שתוי או אם משום שמתנתו של האורח גדולה היתה". (תי"ס)
23. "אני הרי דירה נאה יש לי ואני מרוצה ממנה, ואיני רוצה להחליפה באחרת". (תסי"ב)
24. "בא המלצר ומסר את הסוכך לטוני, השתחוה לפניהם ולאחריהם וליווה אותם עד שיצאו מן הגן". (תסי"ג)
25. "ניכר שהכל ישנים ואין ממתנינים לאורחים". (תסי"ד)
26. "והמתין לו לאורח שיבוא עמו". (תסי"ה)
27. "עכשיו שעמד האורח בלא אשה מצאו הגון. שאל את האורח על כמה כרים הוא רגיל לשכב ובאיזה מין שמיכה הוא נוהג להתכסות, בדקה או בעבה,

ואם הוא מבקש לשתות כלום קודם שנתו. לבסוף נתן לו נר דלוק
וגפרורים ויצא. אחר שעה קטנה יצא הרטמן לגן". (תס"ו)

28. "מאחר שהגה באשתו נדמה לו שהמיה זו באה מחדרה". (תס"ח)

טלית אחרת

הבעיה המרכזית שבסיפור היא החיפוש אחר מקום. המקום שאותו מחפש האני-
המספר איננו מקום פיזי בבית הכנסת גרידא, אלא גם מקום בעולם ומעבר
לזה - גם בורא העולם, שאחד מכינוייו בלשון חז"ל הוא "המקום". הפעלת
ריבוי המישורים, מן המישור הפיזי-חומרי ועד המישור הרוחני מושגת
בסיפור לא רק באמצעות המלה "מקום" אלא גם באמצעות מספר מלים מנחות
המתלכדות לציר מלה מנחה מתהפכת (כלומר, מלה מנחה המשתנה עקב שיכול).
הציר הבולט בסיפור הוא הציר של מ-צ-א (מציאת מקום) צ-מ-א, צם (בהקשר
של יום הכיפורים שבו שוב נפגשים המישור הגופני והרוחני). מן האופן
שבו חוזרות מלים אלו לאורך הטקסט נוצר קו קישור בין המצב הגופני (צמא)
ובין הצורך הרוחני (צמא לקדושה = ומציאת המקום). הצמא בסיפור הוא
כמיהה למים שהם, כידוע, סמל לתורה ככתוב בתענית דף ז' עמ' א': "למה
נמשלו דברי תורה למים דכתיב הוי כל הצמא לכו למים". אין לערב את
הרצון לשתות מים עם סימני האוכל המצויים בבית הכנסת שהם משום חילול
יום הכיפורים. הצמא הוא שמפריד את האני המספר מכל האחרים, כי רק הוא
חש צמא כזה שהוא כאן, צמא רוחני. לייבל, מפרש זאת כצמא גופני ולכן
נותן לו, לאני-מי פירות - שתייה הכוללת אוכל ובכך מחטיאו וגורם לו שלא
יתקדם לאורך הציר מן הצמא אל מציאת המקום.

השורש מ-צ-א כשורש מנחה-מתהפך בסיפור "טלית אחרת"

סמוך ונראה, עמ' 202-204.

1. "וכבר בקטנותי קודם שידעתי פירוש המלות כשהיה החזן משלשל טליתו
על פניו ואומר לחי העולמים הייתי תוהה, הרי הוא קורא לו והוא
מצוי ועומד עליו, אם כן כיסוי פנים למה? אילו גילה פניו היתה
שמחה גדולה בעולם כאותה השמחה ששמחתי אני בשעה ששיחקתי במחבואים

- עם אבא, שאני והוא ביקשנו זה את זה, ולבסוף גיליתי פני ונמצינו זה לזה". (202)
2. "אחד מהם שהכיר מה זקני דורש ממנו השיב לו בלשון תרגום, הדין יומא דצומא רבה ליתוהי ליליא דפטחא דאמרת כל דיכפין ייתי וייכול". (202)
3. "נצטערתי עליו על זקני שנטרד על ידי ואמרתי לו, בבקשה ממך אל תטרח עלי, אני עצמי* אמצא לי מקום". (202)
4. "ומה הוא שביט המדרש מקומו אינו מוצא לי מקום, אני אמצא לי מקום". (303)
5. "הביאני לביתו והעמידני בחלל החיצון ומילא כד ונתן לי להריח בו, כדי לקרר קצת להט צמאונכי". (303)
6. "אבל הם היו מפכפכים ועולים מפי הכד והיו שרויים כנגד פי והיו מבעבעין ועולים, סובבין את אפי ומתמצים ומביאין טעם לפיי". (203)
7. "פעמים הרבה חיפשתי שם את טליתי ולא מצאתיה ועכשיו מצאתיה". (204)
(ההדגשות הן שלי - ע.א.)

עידו ועינם

הסיפור "עידו ועינם" הוא אחד מן המורכבים שבסיפורת העגנונית. וכבר העירה הביקורת ש"לעומת החזית החיצונית המוצקה ובנויה יפה, ניצב עולם פנימי כיאוטי עשוי פוטומונטזיים של דמויות ורעיונות. הרי זו תשלוט של ריאליזם וסוריאליזם.

עצם התרכובת ומעשי-המישור של האלמנטים בסיפור, מעמיד אותנו בפני מערכת בדוייה ההולכת ונרקמת לנגד עינינו, שכוח כיבושה רב והיא עצמה מושגיה

* לפנינו התעלמות משינויי כתיב.

ומקריה במקביל למושא הסיפור, משמשים דוגמא ל'לשון שבדו אותה בני-אדם'.²⁵

הסיפור מורכב מחוויות חוויות שכל אחת מהן "זורמת" לתוך חברתה, מבנה כיאוטי דינאמי זה של הסיפור בא לידי ביטוי בחוליותיו הלשוניות. במקום אחר בפרק זה תיארתי את ציר המלה המנחה המתהפכת כאנטנה. מצד אחד ניתן לדחוס אותה עד למינימום ומצד שני ניתן להאריכה עד למקסימום. אנטנה זו בנויה חוליות חוליות האחוזות זו בזו כאשר כל אחת מהן "גולשת" לתוך השניה. אם נתבונן במרכיביו של הציר בסיפור "עידו ועינס" נראה כיצד נדחסת המערכת הלשונית עד למינימום ב"גילוי", "גלים", "גילת" מתרחבת עד כדי מקסימום ב"גלסגו" עוברת היפוך והרחבה ב"סגולה וב"ליגלוג", וזוכה לאות אמצעית נוספת ב"לגמול" ובשם הגיבורה גמולה.

לפנינו מלה אחת או שורש אחד, שלתוכה נדחס כל מכלול המובנים של מלים אחדות שנצטרפו זו לזו. תהליך זה אופיני, לדעת ויגוטסקי ל"דיבור פנימי",²⁶ שניתן לכנותו כטיوتا הראשונה של היצירה הספרותית.

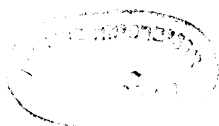
השורש ג-ל כשורש מנחה-מתהפך בסיפור "עידו ועינס"
עד הנה, עמ' שמ"ג-שצ"ה.

1. "גילו טמורות שמלבד שהיו טמורות ונעלמות חשובות ומשובחות הן". (שמ"ד)
2. "אמרתי לו, היאך נתגלגל אצלכם?". (שמ"ה)
3. "ברם דבר זה מותר לי לומר, בכל דור ודור מגלים גילוי שרואים אותו כאילו אין למעלה הימנו, לסוף הוא משתכח והולך, שבינתיים גילו גילוי חדש. כך ודאי גם גילוי של דוקטור גינת". (שמ"ו)
4. "מה אמר, סגולות הם. מה סגולתם לא אמר, אבל סיפר שאוסף של סגולות יש לו ועלים אלו מן הכפולים שבאוסף הם ומארץ רחוקה הם. חבל שאין בהם סגולה כנגד פורצי בית. אמרה גרדה, אפשר שבאותם שהניח לו גינת לעצמו יש בהם סגולה שכזו". (שמ"ט)

5. "עלים שכאלו אילו באו לידי הדיוט היה כותשם ועושה לו טבק למקטרתו בלא שידע שיש בהם סגולה. לאמיתו של דבר כלום אנו יודעים שבעלים אלו יש סגולה, אלא ששמענו מגינת ואנו מאמינים לו, לפי שהוא אדם בלא רמיות". (ש"נ)
6. "אמרתי להם, סבורים אתם שאתם צריכים להחזיק לי טובה, אדרבא אני צריך להחזיק לכם טובה, שביתכם מסוגל לשינה...". (ש"נ-שנ"א).
7. "ואם תמצא לומר אף עסקי הציבור הרוויחו, שמתוך שלא הרבו באסיפות ובוויכוחים נתפתחו הענינים לפי טיבם וממילא נתגלגלו הדברים לטובתם". (שנ"א)
8. "כל שכן גיא זה שמעוטר באילנות ואויר טהור מתגלגל ביניהם ואינו מתדבק באוירים הרעים שמשוטטים בעולם". (שנ"ב)
9. "הרכין עצמו ולחש לי לתוך אזני ואמר לי, סגולה אחת יש ביניהם ואיני יודע איזו היא, אבל יודע אני שיש בה כוח להשפיע על האויר הסובב את הלבנה ועל הלבנה עצמה". (שנ"ז)
10. "פשט גמזו את שתי כפות ידיו כשהן ריקות ואמר כנגד עצמו, הלכה סגולתך גבריאלי". (שנ"ח)
11. "...בין זה לזה נתגלגל אותו טופס של סגולות לתוך גל של כתבי יד ומכתיו ואיני זוכר למי מכתיו". (שנ"ח)
12. "שוב החליק גמזו את עינו המתה שהיתה מחייכת מבין אצבעותיו, כאילו לועגת לאידו, כאילו רומזת לי גלוג לאותו אדם שמכר חפץ שחיוו וחי אשתו תלויים בו. אני לא לגלגתי עליו. עלתה על דעתי פתאום שמא די"ר גינת הוא שסיגל לו סגולותיו של גמזו, שהרי שמעתי מגרייפנברך שאוסף של סגולות יש לו לגינת ומכפוליו נתן לו. שאלתי את גמזו, אותן הסגולות על מה הן כתובות, על נייר או על קלף? ענה גמזו ואמר לי... אותן הסגולות כתובות על עלים. כיוונתי את הימים וראיתי שאי אפשר שגינת הוא שקנה את הסגולות...". (שנ"ט)

13. "אף עכשיו העביר מלפניו צער הסגולות ודיבר בהלכות סגולות. ישב לו גמזו וכרך לו ציגרטת קטנה וישב וסיפר על סגולתן של הסגולות, שמעלתן מרובה ממעלת הרפואות, שהרי הרפואות שאנו מוצאים בספרי הראשונים, רובן אין לסמוך עליהן, לפי שנשתנו סדרי טבע האדם, ומשנשתנה ווסתם של הגופות נשתנו הרפואות. אבל הסגולות אינן מקבלות שינוי ועדיין הן עומדות בטבען ובהווייתן...". (ש"ס)
14. "...כך המשיך גמזו בהלכות סגולות ובהלכות המזלות עד שהפסיק והתחיל מספר בנסיעותיו". (ש"סא)
15. "באותו פרק זמן שהגיע אצלם נמוכים היו בעיני עצמם והרבה היו חולי הלב מחמת אריכות הגלות ומחמת תוחלת ממושכה". (ש"סב)
16. "אף באותו היום שמכרתי אותו טופס של סגולות דיברה באותן הלשונות והנעימה קולה בזמר". (ש"סד)
17. "אמר גמזו בגלגל שלישי או רביעי אם אתעסק בספרים אפשר שאביט אף בספריו של גינת". (ש"סה)
18. "...אין אדם מישראל מתגלגל בעולם הזה אלא שתיים שלוש פעמים, חוץ מי שהוצרך להשלים מצוה שחיסר מתרי"ג מצוות שיכול להתגלגל אפילו אלף פעמים כענין שנאמר דבר צוה לאלף דור, אבל לשאר ענינים לא, ואתה אומר גלגול רביעי". (ש"סה)
19. "מביט אני בעתון ורואה פרצוף פנים מעוטר בספרים מקובע בתוך שבחים על אותו חכם שגילה ספרים יקרים שלא ידע אדם עליהם עד שבא הוא וגילה אותם". (ש"סו)
20. "אמר לי מלגלג אתה עלי? אמרתי לו, לא עליך אני מלגלג אלא על אותו חכם ועל וכיוצא בו...". (ש"סו)
21. "נפלה עלי שינה ונתנמנמתי עד שננערתי לקול גלגלי רכבתי". (ש"סז)
22. "מרובים גלגוליהם של בתי ירושלים".
23. "באה המלחמה הגדולה ובא גמל פחה והגלה אותם...". (ש"סח)

24. "יחזרו הם לגלסגו ועשו את הבית משרדי". (שטייח)
25. "הוציא נייר וגלגל לו ציגרטת קטנה". (שטייט)
26. "ישאלתי אותו אם מצא את הסגולה? אמר גמזו, לא מצאתי את הסגולה". (שייע)
27. "יאמרת לי, איני תמיה, שמרוב שאדוק אתה בסגולות שלמעלה מן הטבע לא נתת לבך לתרופות שבדרך הטבע. אמר גמזו, יכולני להשיב לך שתי תשובות. אחת אף שהסגולות בכלל רפואות הן. מעשה פעם אחת הייתי בדרך וחליתי ונתרפאתי על ידי סגולות, וכשבאתי לאירופא וסיפרתי לרופאים מומחים ואמרו לי סגולות שהתרפאת בהן רפואות הן ובהן היו מתרפאים...". (שע"א)
28. "מהלך אני ומהרהר בלבי, עמרמי זה שנולד בירושלים ונתגדל בירושלים, אחר ארבעים חמישים שנה שעשה בחוצה לארץ חזר למקומו ולא נשתיר לו מכל מה שסיגל לו בארבעים חמישים שנה אלא נכדה קטנה ומעט ספרים עבריים". (שע"א)
29. "כיוצא בזה מנהגים שלהם שקיבלו מאבותיהם ואבותיהם מאבותיהם עד גולי ירושלים שהגלה נבוכדנצר מלך בבל, והם שישדו את בית תפילתם, שכשהגלה נבוכדנצר את ישראל מירושלים ציוה לעקור כל אבני ריחיים שבארץ ישראל וציוה להטעיןם על כתפי הבחורים, טענו הבחורים את אבני הריחיים והלכו בגולה...". (שע"ג)
30. "...אלא בשורה הרביעית כשנגלו עליו שני המלאכים הגדולים דעת ותבונה שסובבים הודו של הקדוש ברוך הוא". (שע"ב)
31. "כתב שתיים עשרה שנה היתה גמולה באותה שנה כשנתגלגל גמזו למקומה בפעם הראשונה". (שע"ו)
32. "אף הסגולות הגיבו עליה, אף על פי שעדיין לא נעשה בה שינוי ועמדה כפגה שעצורה באילנה ומתקה צבור בתוכה". (שע"ח)
33. "גלגל לו גמזו ציגרטת קטנה והניחה". (שפ"א)

34. "פנים של יהודי של ימי הבינים שנתגלגל לדור זה כדי להמציא כתבי יד ודפוסים לחוקרים ולמלומדים". (שפ"א)
35. "מלבד זאת כל אותם המלומדים אנשים מודרניים הם ואפילו אתה מודיע להם טיבן של הסגולות היו מלגלגים עליך". (שפ"ב)
36. "נתתי לבי לדברי גמזו והרהרתי אחר אותם המלומדים שמסגלים להם סגולות שסגולות הן לבעליהן, ולקוניהן אינן אלא תוספת קנין...". (שפ"ב)
37. "אם רשאים אנו לדון אדם לפי מעשיו ודאי לא על מעשים שעשה בגלגול זה דנו אותו". (שפ"ב)
38. "אמרתי לו, כל כך דברך מזולזלים בעיניך שאי אתה נותן דעתך עליהם לזכרם?". (שפ"ג) (גלגל - זלזל)
39. "ואפילו אתה מר גמזו קיבלת עליך לקרות בספריו בגלגול שני או שלישי וכבר בגלגול זה אתה תוהה עליו". (שפ"ד)
40. "כלום אתה לא גלית אוצרות קדומים שלא ידענו עליהם". (שפ"ה)
41. "לא אתה היא זו שנגלית לי על הכרטיס המצוייר?". (שפ"ז)
42. "שום פעם אחת מצאתיו בגבעת שאול בבית עשיית עורות של גויליך של חכם גוולך וחכם גאגין". (פשי"ט)
43. "בבוקר כשנטלתי את העתון לראות אם מודיעים על חזירתם מצאתי כתוב ד"ר גילת מת". (שצ"א)
44. "למה כתוב גילת, ואם גילת למה לבי מיצר?". (שצ"ב)
45. "ווסמוך לו על ספסל רעוע ישבו שומרי מתים ואחד על גביהם וגלגל לו ציגרטה". (שצ"ג)
46. "אני ועוד שלושה ארבעה שפגעו במת והלכו לגמול חסד עמו". (שצ"ה)
- (ההדגשות הן שלי - ע.א.)

שבועת אמונים

לדעת קורצויל, עגנון "נמנע מדבר על פרובלמות פסיכולוגיות, למרות מה שדוקא פרובלימות אלו הן מן הדברים המעניינים ביותר בספור. [...] וכך, הדברים העמוקים ביותר רק מרטטים מעל הדיאלוגים, הם אינם מובעים".²⁸

נראה לי כי "ריטוטס" של הדברים העמוקים, כלשון קורצויל, נוצר על ידי הופעתם החוזרת ונשנית של שני צירי מלה מנחה מתהפכת. בציר האחד זרועות מלים מן השורש ח-ק-ר לשיכוליו: חקר - רחק - קרח. בציר השני זרועות מלים מן השורש ק-ר-ב לשיכוליו: קרב - בקר (ביקור) - קבר (בית קברות). היותן של מלים מסוימות מושחלות על אותו ציר מלמד על איזה קשר סיבתי בין דברים. מן הציר אנו יכולים ללמוד שהמחקר הוא שיצר את הריחוק. המתח הנוצר בסיפור הוא המתח שבין הקירבה והריחוק. מצד אחד אנו מוצאים בסיפור את ההתקרבות שבתחילת הסיפור יזומה על ידי שושנה "תינוקת קפריזית שקירבה אותו (את רכניץ) משאר הילדים ולא נתנה לשום תינוקת לשחק עמו, שהיתה אומרת יעקב שלי הוא, כשאהיה גדולה אקח אותו לאיש. לתוספת חיזוק נטלה תלת מתלתיה ושער מבלוריתו ועירבבה אותם ושרפתם. ואכלו את אפרם ונשבעו זה לזה שבועת אמונים". (רכ"א). ומצד שני אנו מוצאים את התרח-קותו ההדרגתית של יעקב ממנה. התרחקות הקשורה במחקר כפי שאומר זאת הקונסול. "סבור הייתי שאין לו לחוקר אלא חקירותיו. נראה הדבר שהחקירה רעה נוחה היא ואין עיניה צרות באחרות" (רס"ה). או כפי שנאמר במקום אחר: "החכמה רעה נוחה ואין עיניה צרות באחרות כיון שחזרת אצלה אתה מוצא בה מה שאין אתה מוצא באלף צרותיה". (רפ"ג).

בסיפור שבועת אמונים רב כוחו של הריחוק מכוחה של הקירבה. אנו מוצאים בסיפור כמה וכמה פעמים את הווית המוות. בית הקברות, שהוא גלגול הסופי של השורש ק-ר-ב בסיפור, ומבחינה רעיונית חתימת אירוועי הסיפור.

השורשים ח-ק-ר ו-ק-ר-ב כשורשים מנחים מתהפכים
בסיפור "שבועת אמונים", עד הנה, עמי רטייז-רצייח

ח-ק-ר	ק-ר-ב
1. "י אבל יעקב רכניץ עולם אחר ניתן בלבו, אהבת הים וחיקור צמחיו". (רייח)	1. "אירע שהלך לבקר בית ספר אחר, ואותו בית ספר ביקש מורה לרומית ולגרמנית..." (רטייז)
2. "וכבר גילה מיני עשבים כמוסים שלא שלטה בהם עין כל חוקר, וכתב עליהם לרבו".	2. "כדרך רוב הרווקים מרוצה היה רכניץ שמקרבס אותו. ואף הוא קירב דעתו לדעתם, עד שנדמה לו שהם ודעותיהם קרובים לו". (רייח)
3. "שמח רבו שעמד לו לימה של ארץ ישראל חוקר אמת ופירסם את דבריו בידיעות החברה הקיסרית והמלכותית שבוינא לחקירת החי והצומח, וזירז את תלמידו החביב להתמיד בחקירותיו, שעדיין לא נחקרו מימי ארץ ישראל ואצותיה". (רייח)	
4. "מאחר שנתעסק בדבר הרחוק מן היישוב לא היה שמו ניכר בארץ ישראל והיו כל עיתותיו בידיו, הוסיף ולמד וחקר ובחן ואסף צמחים הרבה". (רייט)	
	3. "קרוב לוודאי שאותו מעשה בקריאת הומירוס וכל שמסתעף מזה אינו אלא אגדה..." (רייכ)

ח-ק-ר

ק-ר-ב

4. "תינוקת קפריצית שקירבה אותו משאר הילדים ולא נתנה לשום תינוקת לשחק עמו..." (רכ"א)
5. "מרת גרטרוד אהרליך אמה של שושנה, אשה ענוגה וחולנית, היתה מקרבת אותו..." (רכ"א)
5. "ובימות החורף היו מחליקים על הקרח שבבריכה שבגן..." (רכ"א)
6. "שנה שניה נמרחקו קצת מחמת ריחוק מקום..." (רכ"א)
7. "וועדיין לא נמרחקו ריחוק של ממש, שבאחד בשבת שבתחילה כל חודש מזמינה היתה הקונסולית את יעקב לסעודת הצהרים וכן ביום לידתה של שושנה..." (רכ"ב)
6. "לא האיר היום עד שעמד יעקב רכניץ ממתתו והלך לבית הקברות..." (רכ"ה)
7. "מרובות היו מחשבותיו כל אותו לילה, עד שברור היה לו ששהה ואיחר את ההלויה והרי עליו להזדרז, אולי יספיק להגיע עם קבורתה. שערי בית הקברות פתוחים היו ובין הקברים נשמע קול כריה..." (רכ"ה)

ח-ק-ר

ק-ר-ב

8. "ימצא שני בני אדם עומדים עד
 לטבורם בעפר ואדם שלישי מודד
 ברגלו את הקבר. משהרגישו בו
 הכורים הגביהו ראשיהם ואמרו
 רצונך לבחון אם עשוי הוא לפי
 מידתך, ורמזו בכליהם שיכנס
 לקבר. רכניץ לא הבין ולא
 זז. שאל אותו זה שמדד את
 הקבר מה אתה מבקש". (רכ"ה)

8. "אף על פי כן נשתייר לו
 לרכניץ זמן לעסוק בשלו,
 במיקור צמחי הים ופעמים
 בכתיבת מאמר באותו מקצוע".
 (רכ"ו)

9. "היה רכניץ יוצא ונכנס אצל
 משכילי העיר שמטבירה לו פנים
 ומקרבים אותו". (רכ"ז)

10. "בין כך נכנס אצל רחל
 היילפרין ומטייל עם לאה
 לוריא ומבקר את אסנת
 מגרוט...". (רכ"ז)

9. "ושוב ראה את עצמו מטייל עם
 שושנה הקטנה כשהיא מלקטת
 פרחים בגן וקולעת זרים
 ומחליקה על הקרח בבריכה
 שבגן". (רכ"ט)

ק-ר-ב

ח-ק-ר

10. "מיום שמרת גרטרוד מתה אין
לו לקונסול מנוחה, והרי הוא
מבקש לו מנוחה בדברים
המוציאים את האדם ממנוחתו,
במסעות ונדודים בארצות
רהוקות". (רכ"ט)
11. "ואף על פי כן היה בהבטה זו
מעין תהייה וחיקור, כאדם
שתוהה על הראשונות ומשווה
דבר לדבר". (רי"ל)
11. "על דעתו לא עלתה ששושנה
רואה את עצמה קרובה לו כל
כך, שמדברת אתו בלשון
אתה". (רי"ל)
12. "אותו מלון עמד בשכונת
הגרמנים, לא רחוק מבית
ספרו של רכניץ". (רי"ל)
13. "אמר מר אהרליך, ולענין
חקירותיך מה? השיב רכניץ
ואמר, פנאי הרי יש כאן
לכל דבר וענין, ואפילו
לדברים שאין בהם צורך גדול,
כגון לחקירות שלי". (רלי"א)
14. "בין כך ובין כך לא היה
חילוק דעות בעיניה אם יש
צורך בחקירותיו של רכניץ
אם אין צורך בחקירותיו של
רכניץ". (רלי"א)

ח-ק-ר

ק-ר-ב

15. "יאמר לי צמח זה לא היה ידוע עד שבא חוקר צעיר אוסטרי שיושב ביפו וגילה אותו, ועל שמו הוא נקרא קולרפא רכניצאי. הלוא אתה מאוסטריך וישיבתך ביפו ורבניץ שמך, אפשר שאתה הוא אותו חוקר ועל שמך הוא נקרא. שמח אני דוקטור שקנית לך שם כזה, שמזכירים אותך אפילו במקומות הרחוקים. טול כוסך דוקטור ונשתה לחייך ולחקירותיך".
(רלייא)
12. "נטלה שושנה את כוסו והקריבמה לידו". (רלייא)
13. "חוץ ממה שהקריבה לו דבר של מאכל לא נתנה אליו לבי".
(רלייא)
14. "יאמרה לאה, אם טיול הוא כמעשה נטייל קמעה, אלא שהבטחתי לרחל היילפרין לבקר אותה". (רלייד)
15. "אלא שכך או קרוב לכך חושב היה רכניץ על עצמו ועל רחל היילפרין". (רלייד)
16. "זכה לקיים את התורה ולא זכה לקיימה מתוך עבודה, שהשיבות רחוקות מן הישוב...". (רלייו)

ח-ק-ר

ק-ר-ב

16. "ובית ספר לא היה לא סמוך
לכפר ולא קרוב לו". (רלי"ז)
17. "משמתה מרת אהרליך אשתו וכבר
קודם לכן משעקרו הורי את
דירתם והלכנו לגור במקום אחר
פסקתי מלבוא לשם, מחמת ריחוק
מקום ומחמת שפסקה השכנות".
(רלי"ח)
18. "אמר רכניץ מוזמן אני לסעודת
ערבית ואיני יכול לילך דרך
רחוקה". (רלי"ט)
19. "ולמעלה מן החול, לא רחוק מן
האדמה, הרקיע, ועליו כל מיני
עבים לחים". (רלי"ט)
20. "איני מתכוון ידידי לך, אתה
הרי לשם חקירותיך באת".
(רמ"ד)
17. "השיבה שושנה ואמרה, איני
עייפה, מה שם? - בית קברות
ישן של מושלמים - עדיין
קוברים שם מתים? אמר יעקב
שמעתי שאין קוברים שם מת".
(רמ"ח)
18. "לילך אצל הקונסול אי אפשר,
ששעת סעודת הצהרים מתקרבת
ואני לא נקראתי לסעודה".
(רנ"ד)

ק-ר-ב

19. ייש שאתה יושב עמה שתיים שלוש
שעות וקרוב אתה חביבי לאבד
את עשתונותיך". (רנ"ז)
20. "והרי הדבר תמוה, דברים
שאסנת מדברת עליהם, כגון
אותן הפרובלימות המודרניות
עשויים לקרב אתכם קרבה
יתרה...". (רנ"ח)
21. "שפעם אחת בימות הגשמים
באישון לילה ואפלה רכב על
חמורו לבקר חולה אחד במושבה
ושקע עם חמורו בואדי וטבע".
(רנ"ט)

ח-ק-ר

21. "דבר זה ראוי לחקירה מיוחדת,
אלא שאין לי פנאי לזה".
(רס"א)
22. "סבור הייתי שאין לחוקר אלא
חקירותיו. נראה הדבר שהחקירה
רעיה נוחה היא ואין עיניה צרות
באחרות". (רס"ה)
23. "ואימתי, בימות החורף, בזמן
שאפילו אותו הגן שיעקב ושושנה
היו עושים שם את ימי ילדותם
מכוסה בשלגים קרים והבריכה שם
מחופה בקרח". (רס"ח)

ק-ר-ב	ח-ק-ר
22. "עשוי אדם לזכור דבר מתוך דבר. לפעמים דבר קרוב ופעמים דבר רחוק". (רס"ח)	24. "עשוי אדם לזכור דבר מתוך דבר. פעמים דבר קרוב ופעמים דבר רחוק". (רס"ח)
	25. "כמדומה הייתי שנעלמת אתי בתוך מרחקים כחולים שאין להם סוף". (רע"א)
	26. "חוקר זקן מניו-יורק שהיה מחליף אצות עם רכניץ הציע לעשות לו קתדרא". (רע"ב)
	27. "שאם היה נוסע בימי החופש היה נוסע לנאפולי לשם חקירותיו ולא היה נוסע לביתו". (רפ"ב)
	28. "ישוב סוקר וחוקר ובודק מתוך אהבה גמורה דברים שהניח ימים הרבה". (רפ"ג)
	29. "אלא רחוק מיפו רחוק מארץ ישראל יש בני אדם חוקרי אצות שעושים כמעשה רכניץ...". (רפ"ג)
	30. "דבר הלמד מעניינו שאינו מתכוין למין חדר תורה למחקרי היהדות". (רפ"ה)
	31. "עכשיו מכירים אנו יותר ממאתים אצות של ים התיכון והחוקרים שאומנותם בכך מכירים יותר ממנו". (רפ"ו)

ק-ר-ב

ח-ק-ר

32. "ואפשר שכך יעמדו כבשעה זו על שפת הים ויראו את האור מרחוק".
(רצ"ג)
33. "מירה, מירה, אל תרחיקי. מירה לא שמעה, שכבר נתרחקה ורצה".
(רצ"ד)
34. "והואיל והיתה רחוקה לא ניכר מי היא". (רצ"ז)
23. "נסיים בבית הקברות הישן של המושלמים". (רצ"ה)

(ההדגשות הן שלי - ע.א.)

פת שלמה

בסיפור "פת שלמה" אנו עדים לסכסוך פנימי בנפשו של האני המספר. הסכסוך מקורו בחוסר יכולת להחליט במה לבחור, בשליחת המכתבים המסמלת שליחות דתית רוחנית²⁹ או באכילה. הוי אומר, במילוי צרכים פיזיים. תוצאתו של סכסוך זה היא שאף אחד משני הדברים לא הושג. התאוה לאכילה, נהייה אחר יצרים, לא התמלאה וכן גם לא נשלחו המכתבים.

סכסוך פנימי זה קרע את האני המספר והכניס אותו למצב של סיוט מחריד שכן בסוף הסיפור כלוא האני המספר בבית אוכל ריק שבו מתרוצצים עכברים ופחדים.

המלים הבונות את ציר המלה המנחה מתהפכת משקפות את תהפוכות הסכסוך ואת ההיטלטלות בין רעב, עבירה, ערבית, אברים ושוב רעב. ציר נוסף המצוי בסיפור, הוא ציר המלים קבע, עקב-עקב-עכוב. אפשר לראות בציר זה הסתעפות משנית של הציר הראשון רעב-עבר-בער, (חוליות החיבור הן האותיות ע-ב). אפשר אף להרחיק לכת ולראות את התרחבותו של ציר המלים קבע-עקב-עכוב כאשר המעבר הוא מעכב לעכבר. הווי אומר שכאן האסוציאציה אינה רק

צלילית אלא היא גם ויזואלית.

השורשים י"ר-ע-ב" ו"ק-ב-ע" בשורשים מנחים מתהפכים
בסיפור "פת שלימה", סמוך ונראה, עמ' 143-155.

ק-ב-ע	ר-ע-ב
	1. "הייתי כובש את הרעב בתוך מעי". (143)
	2. ו"אמרתי מוטב לי לירעב ולא לילך בשרב זה". (143)
	3. "...והכתלים בערו כמו אש". (143)
1. "משעה לשעה ניתוספו עליהם פנים חדשות מרחוב הרב קוק ומסוכת שלום ומאבן ישראל ומנחלת שבעה ומרחוב הנביאים, שמפני הרגל רע קוראים לו רחוב הקונסולים, וכן משאר הרחובות שעדיין לא הספיקו השלטונות לקבוע להם שמות". (143)	
	4. "רצתי אצלו ושמחתי שמחה שמחה גדולה, לפי שחכם גדול הוא ודבריו עריבים". (144)
2. "בתאנחתי ואמרתי עיכוב יש כאן. אמר הוא עקב עקוב עיכוב". (144)	

ק-ב-ב-ע

ר-ע-ב

5. "ויש שמכוונים את איברייהם להיות עושים הכל כמו שכתוב בספר". (145)
6. "הדוקטור נאמן לא שמר לי עברתי".
7. "דרך הילוכי עברתי אחורי בית המדרש ונכנסתי להתפלל ערבית". (145)
8. "לסוף הדליק השמש נר ועמדו והתפללו ערבית". (145)
9. "כל חנויות המכולת ושאר חנויות כבר נפתחו ומכל העברים נמשכו בני אדם והקיפו את לשכות הגזוז". (145)
10. "התחיל הרעב מציקני". (145)
11. "כיוון שהלכתי הרהרתי בלבי אילו היה נאמן יודע שאני רעב היה מזרזני לאכול תחילה". (146)
12. "...ובאתי לכלל דעת לילך לאכסניא תחילה מאחר שהייתי רעב". (146)
13. "יועד שיכלו מעשיהם יצטננו התבשילים ולא תמצא תבשיל חם, ואתה רעב". (147)
3. "והלכתי בזריזות יתירה עד שלא תבוא מחשבה אחרת שמחשבותיו של אדם עשויות לעכב מעשיו של אדם". (146)
4. "...ואפילו אתה מגיע לשם הרי פקידי בית הדואר אין דרכם להזדרז ויעכבוך". (147)

ק-ב-ב-ע

ר-ע-ב

14. "יומה שמתמיה ביותר, שהוא עושה לו שחוק בעוברי דרכים, שמטה את סוסיו למקום שבני אדם מהלכים". (147)

15. "אותה שעה ישב לו מר גרסלר מוטה על מרכבתו והמושכות רפויות בידי ונגררות למטה מרגליהם של הסוסים והוא מסתכל לו להנאתו בבריות שנרתעים לכאן ולכאן וחוזרים למקום שברחו משם וקופצים ועומדים לפני הסוסים ואבק רגליהם מתערב באבק רגליהם של הסוסים". (148)

5. "כיוון שהגיעה הספינה לנמל עיכבו את מיטלטלי בבית המכס". (149)

16. "הסחתי דעתי מן האיגרות וכן מן הרעב ונסעתי עמו". (150)

6. "מיום שהמציאו מצודת עכברים* חדשה רגיל הוא לבוא אצלי שתיים שלוש פעמים בשבוע". (150)

7. "אמת שהעכברים פגיעתם רעה...". (150)

17. "או אפשר שלא סילקתי דעתי מן הרעב ומן האיגרות אלא שדחית אותם לשעה קלה". (150)

* כבר הערתי במבוא לעבודה שכליו של הקורא הם העיין והאוזן כאחד. במקרה זה, של המעבר מ"עקב" ל"עכבר", הפנייה היא לשני החושים כאחד. בעכברים חבוי גם שורש ע-ב-ר.

ק-ב-ע

ר-ע-ב

8. "ומצודת עכברים תיקון גדול".

(150)

18. "התחלתי מתיירא שמא יעבור

אבטומוביל וירוצץ את

גולגלתנו". (150)

9. "אבל כשחופני זה מכרסם את

מוחך אפשר שהיית בוחר

בעכברים מבשיחתו של בעל

המצודה". (150)

19. "אף שכל איברי היו כואבים לא

שכחתי את רעבוני". (151)

20. "האור סימא את עיני וריח

המאכלים הטובים עירבב את

לבי". (151)

21. "מה מרובים הדברים הטובים שאדם

רעב יכול לשבוע מהם ומה ארוכה

השעה עד שמביאים אותם לו".

(151)

22. "ואני מתוך שהייתי רעב חשבתי

שאינו אלא הוא". (152)

23. "לבי עמד בי מרעב ושתי עיני

ננעצו באותו תינוק". (153)

24. "נסתתמו דברי מחמת רעב ולא

יכולתי להוציא מלה מפיי". (153)

10. "שמעתי כמין זיז וראיתי עכבר

שקפץ על השולחן וניקר

בעצמותי". (154)

ק-ב-ע	ר-ע-ב
11. "צפיתי שיחזור ויתבהל העכבר ויברח עד שלא יגיע אצלי". (155)	25. "בגדי היו מלוכלכים וראשי כבד עלי ורגלי כבדות ושפתי מרופטות וגרוני יבש ושיני קיהות מזיעה של רעב". (155)
12. "אבל העכבר לא השגיח בחתול והחתול לא השגיח בעכבר". (155)	
13. "נזדעזע החתול ונרתע העכבר והביטו בי שניהם בבהלה". (155)	

(ההדגשות הן שלי - ע.א.)

הערות להיפוך סדרן של האותיות

1. טור סיני קורא להיפוך סדר האותיות בשם שיכול "מלשון שיכל את ידיו".
ג. טור סיני, הלשון והספר כרך הספר, ירושלים: מוסד ביאליק 1954,
עמ' 106.

2. שיכול - מטתזיס בלעז.

Mario Pei and Frank Gaynor, A Dictionary of Linguistics,
New-York: Philosophical Library, 1954 p. 135.

Metathesis: 1) The change of the word order in a sentence.

2) The transposition of the order of sounds
within a word or between two words.

שיפלי מרחיב הגדרה זו:

Joseph Shipley, ed. Dictionary of World Literature, p. 270.

Metathesis: 1) Change of word order.

2) Change of order of sounds or letters, or an
instance thereof: (a) within a word, as an
element of language growth e.g. 'fringe' -
frimbia - frimbia; (b) between two words;
Spoonerism.

3. טור סיני, הלשון והספר כרך הספר, עמ' 106-149. ח.א. זוטא, השילוח
מ"ד-מ"ה (תרפ"ה) 242-246; 315-324.

4. יצחק היינמן, דרכי האגדה, עמ' 103-107.

5. חנוך ילון, פרקי לשון, ירושלים: מוסד ביאליק, תשל"א עמ' 49-98;
96-99; 125-134.

ומעניין יהיה לציין את הקשר שבין המטתזיס בהתפתחותן של הלשונות
האינדיאניות לבין קשריהן לשפות השמיות. כך למשל הצביע ליסברג על Sunka
בקולה כשיכול של "זקן" ועל Saman(a) כשיכול של "נשם" ועל haraka
כשיכול של עקר.

Arnold C. M. Leesberg, Comperative Philology: A Comparison Between Semitic and American Languages, Leyden: Brill, 1903.

6. ועוד לבעיה זו עיין:
- בטור-סיני, הלשון והספר, כרך הספר, עמ' 110-112. וב-
 Millar Burrows, BASOR III, Oct. 1948, pp. 16 ff.
 שם דן בורוס בשינוי שיכול האותיות לעומת המסורת במגילת ישעיהו
 שנתגלתה בגנוזות במערה במדבר יהודה.
 ומובא גם בטור-סיני, שם עמ' 110.
7. טור-סיני, הלשון והספר, שם עמ' 115-116.
8. יצחק היינמן, דרכי האגדה, עמ' 105.
9. לבעית הצימוד ההפוך עיין בילין, תורה השירה והספרדית, (ירושלים:
 מאגנס האוניברסיטה העברית, תשל"ב) עמ' 236-237.
10. ישראל רינג, "סיפוריו האחרונים של עגנון", אורלוגין, 3, 6.
11. דב סדן, על שיי עגנון, עמ' 55.
- רפיפות הנפש המודרנית בעמידתה באה לידי ביטוי גם בשיכולן של מלות
 הסיפור "הנרות". כבר העיר יואב אלשטיין על כך שהשם אפרופו - "דרך
 אגב" מעיד על רפיסות. עגולים ויושר, עמ' 47-52. אי קביעות זו
 מוצאת את ביטויה בשיכול השם אפרופו - רופף. המפגש עם חיים אפרופו -
 חיים רופף (ואולי חיים רופפים) מרפה את ידי האני המספר "נתרופפו"
 ידיו ו"נתבלבלו" אצבעותיו. "הנרות", סמוך ונראה, (עמ' 118).
 מעגל השפעת החיים הרופפים מסתיים בגשר המדדעזע והמרתח (עמ' 119).
12. כדוגמא לאישוש תימות מרכזיות באמצעות שינוי סדר האותיות במלות
 מפתח בסיפור יואב הסיפור "אל הרופא". בפסקה ב' של הסיפור אנו
 קוראים על אשתו של האני המספר ש"עמדה בבית הבישול והוציאה אפונים
 מתרמיליהם" סמוך ונראה, (עמ' 106). הווי אומר, קילפה את האפונים.
 קילוף האפונים מכין את הקורא למתארע בסופו של הסיפור כאשר "גלי
 המנהר נתקפלו ועלו, עלו ונתקפלו". (עמ' 107).

בפסקה ח' נותן הזקן "בעל (ה) צורה" את "עיניו הטרוטות" הרוטטות באני המספר, (עמ' 107). בפסקה שלאחריה "נזדעזעו (רטטו) כתלי בית המדרש", 'ונזדעזעו' (רטט) לבו של האני. ובפסקה החותמת את הסיפור "נזדעזעו (רטט) הגשר השחור". (עמ' 107).

בשני המקרים שלעיל אנו עדים ל'ידילוגי' על שלב אחד, כאשר ההיפוך אינו היפוך של מלה המובעת במפורש אלא של רעיון הנקבע מאוחר יותר במלה המהופכת המופיעה בחלקו השני של הסיפור. ועיין בסיכום לענין ההבחנה שבין מובן למשמעות.

13. משולם טוכנר, פשר עגנון, עמ' 180.

14. הספר תמול שלשום זרוע מקרי מטתזיס כמו זה המאפיין את דרך קריאת שמו של הכלב. להלן יובאו רק מספר דוגמאות:

א. בעמ' 324 מופיע עיסוקו של יצחק הצבע 7 פעמים ובעמ' 325 העצב השורר במשפחת שפּרה 4 פעמים.

ב. יצחק מביא למשפחת שפּרה (והוא "מתעסק בבתיים לשפר אותם ליושביהם" ומצייר "מלאכים ושרפים" עמ' 324) ביצים ופירות ומשקר להם (לבני משפחת שפּרה) בדבר דרך השגת המאכלים (עמ' 322) מאחר שנפשו של יצחק "נקשרה בנפשה של שפּרה". (עמ' 323)

ג. עם הופעת הכלב מחדש במאה שערים נדחף יצחק (4 פעמים מופיע השורש בעמ' 587) "ואפילו אותם שפיקפקו שיצחק הוא שכתב על עורו של הכלב, אף ניטלה מקצת מוראם מהם ולא היו מתפחדים כל כך...שאלו את יצחק ואמרו לו, מה ראית לכתוב כך? אמר יצחק, מעשה פעם אחת מתעסק הייתי למלאות טבלא של שיש בצבעים. בא כלב וטרדני. דחפתי אותו במכחול שבידי ולא זז" (עמ' 590).

ההדגשות הן שלי - y.א.

15. דוד כנעני, ש"י עגנון בעל פה, עמ' 33.

16. שם, עמ' 36.

17. משולם טוכנר, פשר עגנון, עמ' 184-187.
18. וולטש החיל מונח זה על ספורי קפקא.
קורצוייל וברזל החילו מונח זה על ספורי "ספר המעשים".
קורצוייל, מסות על סיפורי עגנון, עמ' 190.
- הלל ברזל, ספרות עברית מטריאליסטית, (רמת גן: מסדה, 1974).
19. דב סדן, על ש"י עגנון: מסה עיון וחקר, עמ' 28.
20. Kierkegaard, The Concept of Dread, Princeton, Princeton University Press, 1946, p. 38.
21. Simon O. Lesser, Fiction and the Unconscious, New-York: Vintage, Random House, 1957 p. 163.
22. קורצוייל, מסות על סיפורי עגנון, עמ' 119.
23. גרשון שקד, "גלוי וסמוי בסיפור הריאליסטי", אמנות הסיפור של ש"י עגנון, מרחביה ותל-אביב: ספרית פועלים, דעת זמננו, 1973, עמ' 115.
24. לאה גולדברג, אמנות הסיפור, תל-אביב: ספרית פועלים, 1963, עמ' 207.
25. יואב אלשטיין, עיגולים ויושר, תל-אביב: אלף, תש"ל, עמ' 116.
26. Lev Semenovitch Vygotsky, Thought and Language, trans. Eugenia Haufmann and Gertrude Vakan, Cambridge Mass: The M.I.T. Press, 1962, pp. 125-149.
27. Ibid p. 144.
28. ברוך קורצוייל, מסות על סיפורי עגנון, עמ' 17.
29. שם, עמ' 90.

"הלשון על פי טיבה היא מערכת של
מתיחות אפשריות... לא חד
משמעותה של המלה מכוננת את
הלשון... אלא רב משמעותה".

מרטין בובר, פני אדם II, 179.

ג. לשאלת ריבוי המשמעות

את היצירות של עגנון פירשו בדרכים שונות ומגוונות;¹ היו שראו בהן יצירה של מאמין² הנותן ביטוי לאמונתו בכל יצירותיו.³ "עגנון הוא המספר של הדורות הקודמים, שבזמנם עוד היתה הנפש היהודית שלימה ותמה בלי שניות ופגימות. התורה והמצוות היו בית חייהם ואושרם - תורה וגדולה, צדקה ומעשים טובים. גם החולין שבחיים היו בחינת דאכתפיה לסתרא דקדושתה".⁴ בניגוד לאלה שראו בעגנון את המאמין, ראו בו אחרים כופר גמור.⁵ קורצווייל הצביע על כך שגעגועיו של המספר לעולם האבות, האידאליזציה של עולם זה, הם "פרי הידיעה הברורה והסופית, שמציאות זו של איזון הארמוני כביכול, של מידה וערכים חד משמעיים, עברה ללא שוב".⁶ מכאן שהשלוח האפית המצויה בסיפורת העגנונית מכסה על עולם מתפורר.⁷ למעשה הסיפורת העגנונית היא סיפורת הנובעת מיסודות מקוטבים; מהחיפוש אחר הזמן האבוד ומהעימות של האני עם עולם ההווה. אף בעולם ההווה אין הנפש השבורה מוצאת לה מנוחה. גם כאן, בעולם ההווה, אורבים המתחים. עוד מציין קורצווייל שהאני מתקומם כנגד הדברים כפי שהם קיימים בעולם. "התלמיד חכם" נמצא בעימות עם האנרכיסט המהפכני, האדם הרוחני נעשה דמות מגוחכת.⁸ סיפורת זו הנובעת ממתחים מוסרת מסר מקוטב.

המתח המצוי ברובד הרעיוני של הסיפורת העגנונית קיים גם במרכיבי השוניים. בפרקים הקודמים הראיתי כיצד נבנה שלדו של הסיפור העגנוני, מסוג סיפורי "ספר המעשים" מחוליותיו: המלים המנחות והמנחות מתהפכות.

בפרק זה אעמוד על סוג אחר של מלים, שאף הן מנחות את הקורא. המכנה המשותף של מלים אלו אינו גזרוני או פטבדו-גזרוני, אלא הוא מכנה משותף סימנטי. איפסן וטריר,⁹ תיארו מלים אלו בקשריהן זו לזו כאבני מוזאיקה השוכנות זו לצד זו. ביצירה ספרותית נכון יותר יהיה לדמות מלים אלו לציר מרכזי, כאשר כל אחת ממרכיבות הציר (המלים) רבת משמעות. אם מה שיאפיין מלים אלו יהיה לא רק ריבוי משמעויותיהן אלא גם העובדה שלכולן, או כמעט לכולן בדיוק אותן משמעויות מרובות, אזי נוכל לדמות זאת לציר מרכזי, המניע דלתות טובבות. דלתות אלו מובילות את הסובב בהן (הקורא - המבקר), כל פעם לאולם אחר בנוי ומוגמר. הדלתות סולקו, והמסתובב מגלה לתדהמתו, שכל אותה עת היה מצוי באותו אולם עצמו אלא שראה כל פעם רק קצו מקצעיו הרבים, וכל אחד מקצעים אלה לא בא אלא לתרום לשלמותו ולאחדותו הסופית של האולם כולו. מערכות מעין אלו מצויות בסיפורת העגנונית.

"דחף הבריאה הוא לשוני במהותו..."

שפע אין סוף של לשון מפלש את
כל העולמות".

גרשום שלום, "הגיגים על תיאולו-
גיה יהודית", פתחים, אלול תשל"ד
ד' (30) 1974 ספטי', עמ' 12.

1. על מערכת המלים רבות-המשמעות בסיפור "קשרי קשרים"

אחד הסיפורים שהביקורת התקשתה לתת לו² אינטרפרטציה מקיפה הוא "קשרי קשרים".¹⁰ קורצווייל הצביע על עיקר הסיפור בבעיית ניכור האני המתוודה מהעולם הסובב אותו, כשמאחריו מורגש במיוחד המשבר שחל בערכים הדתיים והמוסריים.¹¹ באנד הצביע על בעיית התשובה ויום הדין.¹² לייטר התעכב בעיקר על חיפוש האני אחר זהותו¹³ ומכאן הדגש החזק על פיצול האני, הבא לידי ביטוי בשמות יוסף ושמואל המצטרפים בסיפור שלפנינו לאייבשיץ ולעמדין. אלשטיין העיר בעיקר על צמיחת הדימוי המטפיזי הדתי ועל השתלבותם של מישור האני, המישור התרבותי כללי והמישור הלאומי-דתי

לאחד.¹⁴ קריב עמד בעיקר על בעיית היחסים בין המספר ומבקריו.¹⁵ חרף הפירושים השונים, הכל מסכימים שבמרכז היצירה עומדת בעיית הפיצול מצד אחד והניסיון להגיע לאיחוד מצד שני.

לי נראה, שכדי להגיע לאינטרפטציה מקיפה של היצירה יש לבחון שוב מספר מלים העומדות במרכזה של היצירה ומתפקדות בה כמלים מנחות רבות משמעות. מלים אלו הן נגזרות השורשים "ק-ש-ר", "ח-ב-ר", "ח-ב-ל" החוזרות ביצירה ומעניקות לה מקצב וצליל מיוחדים, מעין מנגינת רקע של "קשרי" "חבר" ו"חבלי", שמהדקת את זיקת תוכן הסיפור לשמו ומאפשרת לראות בו "פנים חדשות". מרכזיותו של השורש "ק-ש-ר" בולטת כבר בשם הסיפור בו הוא מופיע בהכפלה, וללא שום יסוד נוסף. לפנינו עוד דוגמא לשימוש האירוני של עגנון בשמות לסיפוריו וספריו. הסיפור "קשרי קשרים" כל עיקרו באי-היכולת לקשור קשרים ומבנה הסיפור אף הוא חסר קשרים.

את הדיון במלים המנחות שבספור ובזיקתן ליצירה בכליותה נחלק לשלושה חלקים. החלק הראשון יטפל באופן שבו הפעיל הסופר את מלוא המובן המילוני-נאי המצוי של השורשים "ק-ש-ר", "ח-ב-ל" ו-"ח-ב-ר" כאמצעי ליצירת ריבוי פנים בסיפור. החלק השני יעסוק בבדיקת המלים הללו בזיקתן למקורות; כלומר בבדיקת ההיבט הלאומי-דתי בסיפור. החלק השלישי יבדוק את השורשים "ק-ש-ר", "ח-ב-ל" ו-"ח-ב-ר" בזיקתם למהויות החיים האוניברסליות.

בניגוד לשפות אחרות שיצרו מלים חדשות לעצמים, לפעולות ומצבים חדשים, כלומר, התפתחו לרוחב, הרי השפה העברית התפתחה לעומק. לדוגמא, לעומת המלה העברית "להזמין" מעמידה השפה האנגלית את המלים הבאות:

- 1) to order;
- 2) to summon;
- 3) to call;
- 4) to invite;
- 5) to book;
- 6) to reserve;
- 7) to make an appointment.

השפה העברית פנתה לשימוש מירבי באסוציאציה ובקונוטציה¹⁶ וכך היו מלותיה לסמלי עומק, לפי הגדרתו של פיליפ ווילרייט: "סמל העומק נוטה להיות רב-משמעי, רוצה לומר, הוא מכוון להביע משמעויות רבות פחות או יותר, אך עם זאת המשמעויות הללו שלובות זו בזו עד כדי כך שנוצר רושם של משמעות שלמותית, שיריעתה רחבה מחיבור המשמעויות הנפרדות"¹⁷ מלות עומק מעין

אלה אנו מוצאים למכביר בסיפורת העגנונית.

א. בדיקת השורשים ק-ש-ר, ח-ב-ר ו- ח-ב-ל על פי מלוא משמעותם המילונאית.

המצב הבסיסי בסיפור הוא בידודו וניתוקו של האני המספר. מוקדה של הווית הניתוק המתוארת ביצירה נמסר דרך סיטואציה גרוטסקית, הנובעת מאי-יכולתו של האני המספר לבצע פעולה יום יומית שגרתית.¹⁸ אדם מנסה לקשור חבילות והן נופלות מידי. הוא מנסה לחברן באמצעות חבל והחבל מתפורר. הוא טוען משאו על כתפו וכליו נושרים. האדם עומד בודד ומנוכר, חבילותיו נושרות סביבו והגשם יורד בעוז.

את הסיפור "קשרי קשרים" אפשר לראות כסיפור המתאר "עולם מנוכר חסר קשרים... בראיה גרוטסקית המעוררת צחוק שאינו צחוק מלב".¹⁹ כמו כן, ניתן לראות בו סיפור הבא לתאר אדם שמנסה לאחד את היסודות השונים בנפשו ולכנסם לישות אחת שלמה ונכשל. המערכת הלשונית של מלות המפתח השייכות לאותו תחום סימנטי- זה של קשירה בסיפור "קשר", "חבר" ו"חבל" - מתזקת את הראייה הכפולה הזאת ואף מוסיפה עליה.

כבר תיבותיו הראשונות של הסיפור מלמדות על אורית עוינות מצד העולם כלפי האני. הנה בעולם עוין זה, "אף" האני מוזמן לכנס האומנים. "אף אותי זמנו לכנס האומנים". לא אותי, לא "אף אותי", לא "במיוחד אותי". אלא "אף אותי", כמי שפחות מן השאר, כמי שנזכרים בו לאחרונה. האני נכנס לבית הכינוס ואין איש מברך אותו לשלום. זהו מצב של התעלמות מוחלטת מקיום האני. לגבי האחרים כמו איננו קיים. רואים אותו ואין רואים אותו. רבים מצויים בכנס, אך אין מברכים אותו, אם האני. לעומת זאת, מברך האני את מי שקטן ממנו. אחר כך, דוחקים אותו, את האני, והוא נדחק ויוצא.

שלושה בסיפור מתייחסים לאני המספר. עמדין, הכורך הזקן ובעל המפתחות החדש. אך מה יחסם אליו? היש כאן יחס המביא לידי קשר של ממש? עמדין מברך את האני ומפנה לו מקום על ידו. אך עד מהרה, יחס חיובי זה, שראשיתו במאור פנים ("עשה לי מקום על ידו") משתנה. האני המספר מעלה

שאלה מיותרת אחת: "מכתב נאה לי ככתב, אפשר צריך הייתי להשיב עליו? שאלה זו מיותרת היתה, שלא היה במכתב דבר שמבקש תשובה" (187), פני עמדין מלבינים. בבית הכריכה, לשם פונה האני, נפגש הוא בכורך הזקן שגם הוא מתייחס לאני המספר בהערכת יתר. אין הוא דורש מן המספר תשלום עבור אכסון כליו, אך יחד עם זאת הוא מרמז לו לפנות את כליו. גם כאן אין קשר של ממש בין האנשים. דו-שיח איין. המספר, המצווה לאסוף את כליו ולפנות את בית הכריכה, פונה במבט מבקש עזרה אל בני החבורה - הרי קודם נוצרו בין מנהיגם ובין האני המספר ניצני יחס - "שמא יעזבו עמי" (188). אלא שבני החבורה "יצאו ולא עזבו עמי" (188). = עזבו ולא עזבו עמי. כמו לחתום את גלגוליו של המספר מבית הכינוס - לחבורת עמדין, מחבורת עמדין - לבית הכריכה, ומבית הכריכה - לעולם חסר קשרים, נועל הכורך הצעיר את בית הכריכה והאני מוצא עצמו בחוץ. הניכור הוא שלם. הדרך חזרה נחסמה. אף הביתה אין דרך.

הסצינה הגרוטסקית המוזרה של נסיון הנפל לקשור את החבילות אינה אלא המחזה והמחשה של אי יכולת האני ליצור קשרים, אי יכולת הנובעת מתחושה של קשר נגד האני. עניין זה מתחזק מעצם השימוש הרב במלים רבות הפנים "חברי", "חבלי" ו"קשרי". אין הקשר קישור בלבד אלא גם קשר נגד, אין החבל מכשיר לקשירה אלא הוא כלי חבלה,²⁰ ופח טמון,²¹ זמימת תחבולות והשתחה. אין החיבור איחוד אלא התקהלות-נגד, חבירה על האני. העולם כולו קושר נגד האני המבודד, הן עולם האנשים והן עולם החפצים. החבילות אינן נקשרות מאחר שאפילו עצמים דוממים אלה חוברים נגד האני המספר, כשהמלה חבר²² מציעה לנו אפילו את דרך חבירתם-נגד, דרך הקסם והכישוף. לפנינו עולם מכושף כמעט היוצא לחבל באני ובעצם קיומו. אמנם בבדיקתן של המלים "קשרי", "חברי" ו"חבלי" בזיקתן למקורות אטפל להלן, אך מן הראוי לציין כאן, שדרך פירוש זו, הרואה קסם במעשה הקשר כנגד האני, מקבלת סיוע נוסף מן העובדה שהמלה "קשרי" קיימת גם במקורות בהוראה של "קשר במעשי כשפים והשבעות":

"יקח מצמר טלה חי ועשה ממנו חוט וקשור בו ג' קשרים ואמור על כל קשר ג' שמות אלו שורה שורה שורה שקשר קשרתי אני פלוני על משכב פלוני ב"פ וקשרתי אותם בכל לשון ובכל כתב ובכל דבר שייקשרו תחת בשמים ועל

הארץ ולא יותרו ולא יוכל לשכב עם אשה עד שאני הבייה אתיר אלו הקשרים בידי ואני חותם אותם בחותם של שלמה בן דויד, כמו שחתם שלמה הקומקסין של נחושת להכניס בהם השדים והשליכם במצולות ים כך לא יוכל שום אדם להתיר אלו הקשרים".²³

וקשר המכשף אבר מאברי האדם לבל ינוע, קשר אדם או דבר, פעל בו פעולה בכוח הכישוף (והשווה גם בעברית עקד קושר במשמעות מכשף וקוסם): ויהיו כל אבריו קשורים לא ינועו כי אם בחפצו.²⁴

"ושמעתי מפי החכם ר' עובדיה בנו של ר' זכריה שמעשה היה באדם אחד שקשר יהודי אחד ונכרת בתוך שנתו".²⁵

"הרשע הגיד בשעת מיתתו, אני קשרתי את פלוני החתן".²⁶

מה תימה אם כן שלפנינו עולם שבו לחבל ולחבילה ישות משלה?²⁷

"הלכתי אצל הגדולה שבחבילות ונטלתי את החבל שעליה לקשר בו חבילה לחבילה. החבל ישן היה ומקושר קשרים קשרים, ועל כל קשר שהתתי פצתי את ידי וקרעתי את צפרני, ולבסוף כשהתתי את הקשרים נתפרד החבל, אף חבירו שהתתיו מחבילה אחת לא היה יפה ממנו. אני מתירו והוא מתרופף, אני קושרו והוא מתפרד". (עמ' 189)

(ההדגשות שלי - ע.א.)

החבל מתפרד, החבל מתרופף, האני קושרו והוא, החבל, מחבל במאמץ האני, עד כדי כך שחתיכות החבל מפרידות את עצמן. לפנינו עולם של לחש וקסם, שאין ביד האני ללחום כנגדו. מכיוון שכך, נכנע האני לעולם קושר ומחבל זה "הטייתי שכמי לחבילתי שהיא מעיקה והולכת, וכחבילה כן צילה. איני אומר שהצל מעיק, אבל הוא מבעית כשהוא מעובה ונטול ראש. ואל תתמה שנזדקר ועלה המשאוי למעלה מראשו של נושאו ונכנס ראשו במשאו". (189) הכלים שבעמל כה רב חיבר האני מתפזרים סביבו. הוא מאספם אבל הם נושרים. "לא נשתייר עלי אלא החבל שקשרתי בו את חבילתי". הבידוד המוחלט בעולם עדין שואב משנה תוקף מן העובדה שאין לאני מקום ללון בו "אין אבטומו-ביל להביאני למלון" ו"ביתי רחוק מן העיר וקרונותיה של שכונתי כבר

פסקו את מהלכן". (189). הניכור מושלם, אנשים רצים בגשם. אין הם מבחינים באני, ב"בעל הצללים". הוא עומד כרואה ואינו נראה ומשקיף על העולם מן הצד.

אם נבדוק את ראשית הסיפור לאור הפירוש הזה ניוכח כי קשר ההתעלמות מן האני ומעשה החבלה בו מעוגנים כבר במלות הסיפור הראשונות "אף אותי זימנו". לא "הזמינו" אל "זימנו", כמו למשפט, כשהשימוש בצורה הכללית "זימנו" אינו מלמד על עושה הפעולה. דבר זה יכול אולי להעיד על כך שגם הזמן קושר נגד האני.²⁸

כבר העירה מרבית הביקורת על כך שהסיפורת העגנונית עומדת בסימן יום הדין. למשנה תוקף זוכה בעייה זו לאור דברי עגנון עצמו: "מובא באלשיך, מחלוקת הגמרא אם אדם נידון בכל יום או בראש השנה בלבד - הוא בחוצה לארץ, אבל בארץ ישראל נידונים בכל יום, ובכל יום הקדוש ברוך הוא יושב עמו בדין". ("עידו ועינס", עד הנה, עמ' שע"ט).

הקשר הכללי נגד האני זוכה לעוצמת יתר כאשר רובד לשוני נוסף מתגלה לנו באמצעות השימוש בשרשים ח-ב-ר ו- ח-ב-ל. לפנינו לא רק בגידה באני והתנכלות לאני ולעולמו אלא גם רישומן של פגיעות אלה באני. מה שנותר ממעשה החבלה הוא החבל, הכאב הנורא והחכורה שבנפש הדוויה.²⁹

ב. בדיקת השורשים ק-ש-ר, ח-ב-ר, ח-ב-ל בזיקתם למקורות: הפעלת האסוציאציה.

רמזו של הסיפור כפשטו מתמקד במלים שהזכרנו לעיל. אין הסיפור רק סיפור של חוסר יכולת האני לצרף חוויותיו להווייה אחת אלא זהו סיפור המתרחש בעת ובעונה אחת בשני מישורים, במישור האישי פרטי ובמישור הדתי לאומי.³⁰ כשבשני המישורים הבעיה היא בעיה של איחוד, של שלמות, של יצירת קשר של קיימא.

המלים "קשר" "חברי" ו"חבלי" הן מלים בעלות מטען משמעויות דתיות. לדעת אלשטיין, "אית הדימוי של חבל עשוי קשרים וחלקים שאל הסופר משני קטעי מקורות המשלימים זה את זה. הראשון בבראשית רבה צ"ג, ג' האומר "ויותר

שהיה קוהלת חכם עוד לימד דעת את העם, ואיזן וחקר תיקן משלים הרבה. רב חנינא אמר: לבאר עמוקה מלאה מים והיו מימיה צוננים ויפין ולא היתה בריה יכולה לשתות הימנה, בא אחד וקשר חבל נימה בנימה ודלה הימנה ושתה. התחילו הכל דולין הימנה ושותין".

הקטע השני מקורו בספר החסידי "יושר דברי אמת...". "יוכל אותם הנקראים בנים שיש להם מדריגות נשמה נוספת על הנפש והרוח שבהם, והם מקושרים במחשבתם לבורא ית"ש, אזי להם מותר לצאת אפילו בשוק לפרקים בעת הצורך להם, כיוון שהם מקושרים לבורא ית' מאד לא יפסיקוהו עוברי דרכים מדבי-קותו, וזהו הבנים יוצאים בקשרים ר"ל בהתקרבות הבורא שבמחשבתם".

"מן המדרש אנו לומדים שקשרים הם סימניה של תורה; רק בהיות חלקי התורה מקושרים ואגודים זה בזה נמצאת עומד על סודה של תורה. ישותה של התורה נתפסת בהווייתה השלמה ולא בקיטועה. ברם, הלקח החסידי מכריע יותר לגבי משמעות הסיפור. לפי "יושר דברי אמת" קשרים הם תארים לדבקות האדם בבורא. הוסף לזה כל שדרשו חז"ל בנושא הקשר ("קשר של קיימא", "קשר של תפילין") ונמצאת למד על רקע צמיחתו של דימוי הקשרים שבסיפור ועל משמעותו המיטאפיסית-דתית!³¹

לזאת אפשר להוסיף מובאות אחרות שבהן לשורשי "קשר", "חברי" ו"חבל" יש הקשר דתי: "שמר מצוותי וחיה ותורתי כאישון עיניך קשרם על אצבעותיך, כתבם על לוח לבך".³² "ואחר כך חברך אל ההיכל הזה חבור מתוקן וקשרך אליו קשר מסודר ביכלתו וחכמתו יתברך...".³³ ו"שאין אהבת הקב"ה נקשרת בלבו של אדם עד שישגה בה תמיד כראוי ויעזוב כל מה שבעולם חוץ ממנה",³⁴ "אין עושין מצוות חבילות חבילות";³⁵ "אין חיבורי אדם חיבור, ³⁶ היינו במקום שדרך חיבורו הוא מתולדתו בידי שמים ואין דרך חיבור בידי אדם".³⁷ שכל דבר שנוצר בידי שמים כל המחובר לו בידי אדם אינו חיבור"³⁸ וידוע הקשר בין חבל ובין חבלי משיח. לאור כל זאת נפתח בפני הקורא הדרך לבדוק את הסיפור כולו לאור המטען הדתי של מלותיו, ולגלות עד כמה אחוזים זה בזה המישור הדתי והמישור האישי.

הסיפור נפתח במשפט המכיל מלים המעוררות אסוציאציות דתיות: "זימנו", "כינוס", "אומנים". המלה "זימנו" מזכירה את הזימון שלאחר סעודה. המלה "כינוס" שמופיעה אחר-כך בצירוף "בית הכינוס" מעוררת אסוציאציה ל"כנסת" והצירוף "בית הכינוס" ל"בית הכנסת". המלה "אומנים" באטימו-לוגיה פופולרית מזכירה לקורא את המלה "אמן".³⁹

האני המספר נכנס לבית הכינוס (בית הכנסת) באיחור ומברך את אייבשיץ. בענין זה יש משום הד להלכה הקובעת, שהגדול בחוכמה מבין המסובין הוא המזמין את חבריו לזימון ומברך, אפילו הגיע באיחור.⁴⁰

האני המספר נמצא בכנס האומנים (בבית הכינוס - בית הכנסת). משתתפי כנס זה אינם אלא עוני אמן אחר חידושי הדור שעליהם מדבר זקן האומנים. חידושי הדור אינם חידושי תורה הנאמרים בבית הכנסת, אלא חידושים הנוגדים את רוח היהדות, זאת ניתן ללמוד מהעובדה שאייבשיץ הוא הנוהה אחריהם.

כך, כבר בתחילת הסיפור עדים הקוראים לשימוש בשורשים המעלים אסוציאציות דתיות למתארע במסגרת של הלכה ודת (זימון ובית-כנסת). אל תוך מסגרות חיצוניות אלה, הלקוחות מהעולם המסורתי-יהודי יוצק עגנון תכנים חילו-ניים. על ידי כך הוא מראה כיצד עולם המסורת עובר תהליך של חילון.⁴¹

האני המספר נדחק ממקומו בבית הכינוס. "ביני לבינו דחקו אחרים ובאו ונדחקתי ממקומי". הוא מחפש לו מקום. מבית הכינוס הוא הולך בכיוון שערי-חסד שם הוא פוגש את עמדין ובני חבורתו. אך גם כאן אין הוא מוצא לו מקום. בשל פליטת פיו הוא נעזב. שוב, מחוסר מקום הוא חוזר לבית הכריכה, המקום שבו השאיר את חפציו. בית הכריכה הוא המקום שבו הוא היה צריך למצוא קדושה לפי שזה המקום שבו כורכין את התורה.⁴²

בבית הכריכה שום נפגש האני בבני חבורתו של עמדין. כאן הוא מגלה להפתעתו כי לפניו חילופי גברי. הכורך הזקן מעקם אבנטו על מותניו כאדם שמכין עצמו לתפילה - תפילת הדרך.⁴³ תנועת עיקום האבנט מזכירה לנו את הכתוב בהלכה שהאבנט שהיה חוגר הכוהן הגדול על כותנתו מכפר על העוקמנים (אנשים המעקמים דבריהם ולבם בל עמם) לפי שהיה האבנט ארוך והכוהן היה

מעקמו לפניו ולאחריו.⁴⁴

מן העובדה שרק האני המספר פטור מתשלום עבור שמירת חפציו אנו למדים שוב על השוני שלו מן האחרים. ניתן לקשר זאת עם הכתוב בהלכה שאומן שנתנו לו לתקן וקלקל חייב בתשלום,⁴⁵ מכאן אפשר להסיק שבמקום שאחרים קלקלו האני המספר לא קלקל.

חפציו של האני המספר מונחים ב"ארון אחד של קנים קנים" (187) "קנים קנים" הוא כינוי למסכת המשנה בסדר קודשים, ובכך מתחזק הרושם של היסוד הדתי בסיפור. מרגע זה ואילך מובדל ומנותק האני לחלוטין מיתר בני החבורה, ואפילו הם מבני חבורתו של עמדין. "הבטתי על בני החבורה שמה יעזבו עמי; יצאו ולא עזבו עמי"⁴⁶ (188). עוד הוא עומד ומהרהר הרהורי כפירה, "אימתי הוצרכתי לכם ואימתי אצרך לכם. והם מונחים להם ומעלים על עצמם צל, צל מעובה ומתעבה. ואם אין ממש בצל ממש יש בבעלי צללים".⁴⁷ (188). עומד בעל המפתחות וחוזר ומזרז את האני המספר שיעזוב את בית הכריכה כי מחר צובעים אותו. לפנינו תחילתה של תקופה חדשה. "חזר בעל המפתחות והקיש במפתחותיו וקולם הולך ורוגז" (188). זהו המשכו של תהליך החילון. האני המספר הלך לבית הכריכה, הוא מקום בריכת התורה. אבל המקום משנה עתה את צורתו המקורית ולובש צורה אחרת. דבר זה מתבטא בחילופי הכורכים ובצביעת המקום.

מכאן ואילך שזורות שלוש מלות הקשירה בסינור "קשרי", "חברי" ו"חבלי" בהידוק כה עמוק עד שקשה להפריד ביניהן. וכמו שהראינו לעיל, סיפור שמרכזו פיזור, פיצול, בידוד⁴⁸ וניתוק מוצא את מיקודו דווקא במלים המביעות קשירה. "בדרך פרדוקסלית מאחדת יצירתו של עגנון הן מבחינה תימטית, הן בגיוס האפשרויות הלשוניות, נטיות מהפכניות ושמרניות את הנטייה לדיסאינטגרציה ואינטגרציה אבל מעל הכל מתחזקת והולכת בעולמו של עגנון הדאגה לשמירת הקיים, גוברים והולכים הכיסופים לאחדות האבודה".⁴⁹

בפסקה המתארת את כשלונו של האני לקשור את חבילותיו מופיעים השורשים ק-ש-ר, ח-ב-ל, ח-ב-ר בצפיפות רבה. קרוב לוודאי שלפנינו מסר עגנוני. כבר עמדנו קודם לכן על ההשלכות הדתיות של מלות הקשירה בסיפור. לפיכך, אין זה מקרה שבסוף הקטע לא נשתייר על האני המספר אלא החבל לבדו.

הסיבה לכך שאין הוא מצליח לחבר את כל חבילותיו והן הולכות ומתפרקות, היא שאינו נוהג לפי הכתוב: "אין עושה מצותו חבילות חבילות"; לתורה אין משמעות אלא בשלמותה, שהרי ספר תורה שחסר יריעה אחת, אין קוראים בו. היינו שחיבר כל היריעות ונשארה יריעה אחת שלא חוברת, אף על פי שמונחת כאן, אין קוראים בו עד שיהיה כולו מחובר.⁵⁰ כמשה⁵¹ שכתב ספר תורה מגילות מגילות ואחר כך חיברן כן מתאמץ האני לחבר חבילותיו. כמשה שפנה ובקש שיעזרו לו לשאת משאו⁵² כך מבקש האני מן האחרים להושיט לו כתף ולסייע עימו במלאכת נשיאת החבילות. הדמיון בסיטואציה וכן המשמעויות הדתיות של המלים השונות בסיפור מוליכות את הקורא לזיהוי של החבילות עם התורה. שהרי "לעולם ישים אדם עצמו על דברי תורה כשור לעול וכחמור למשאו".⁵³ האני מגביה חבילתו כהגבהת התורה בבית הכנסת. אלא שבבית הכנסת יש למי להראות את התורה ולכן אומרים "וזאת התורה אשר שם משה לפני בני ישראל". ואילו בסיפור בית כנסת שבו עוסקים בחידושי הדור, ובו סופרים כאייבשיץ מטים אוזניהם להקשיב, ובית כריכה שבו הארון עשוי קינים קינים. ומארוז זה מוטל על המספר להוציא את נכסי הדת ולכרוע יחיד תחת משאם. כוחו אינו עומד לו בנסינונו וכל חבילותיו מתפרקות. כך מתקבלת שוב תמונה של עולם מסורת שחלקיו נושרים, "נופלים ממקום חיבורם הטבעי", והמנסה לאחדם ולחברם אינו אלא אדם. אך כבר ראינו שאין חיבורו של אדם חיבור. לכן, הניסיון הוא נסיון נפל. אין בידי האני הכלים⁵⁴ הדרושים ואין מי שסייע לו. אין מי ש"עזוב יעזוב עמו" בנשיאת התורה, ומכשיר האיחוד היחיד הוא החבל הישן, הכאב הישן שנותר לו על שכמו. נשים לב שהאני המספר מנסה לחבר את ספריו חבילותיו בחבל אך הספרים ניתקו עצמם ממשיחותיהם. "חבלי" ו"משיחות" מעלים מיד בתודעת הקורא את המושג "חבלי משיח"; בחלקו של האני נפלו רק הטרדות והייסורים: בסוף הקטע לא נשתיר בידו אלא החבל הקרוע לבדו.

עגנון נותן לגיבורי הסיפור שמות של דמויות שפעלו בהיסטוריה במאה ה-18⁵⁵ אייבשיץ ועמדין. אלא שמעשיהם של אייבשיץ ועמדין בסיפור אינם תואמים את מעשיהן של הדמויות ההסטוריות. אולי בדרך זו מנסה עגנון להסביר את הסיבות להידרדרות הזמנים. שכן, אנשים כאייבשיץ ועמדין, בין אם ניסו

לפענח המסורת ולגלות את רזיה ובין אם נהו אחרי חידושי השבתאות, הביאו למצב העכשוי של הפרוד דתי-אנושי.

כאנטיתזה לעולם האני והמסורת החבולים, המנותקים והמתפוררים, מוצעת בסיפור מערכת מלות קשירה. לסיפור אין קומפוזיציה ברורה ובהירה, ואף אין מסגרת לסיפור. הסיפור עוסק במערכת קשרים - של אנשים ושל חפצים - המתמוטטת. לפנינו נשירת ערכי הדת והינתקות חוליות של עולם המסורת ממקום חיבורן הטבעי. והנה במקום שאין קומפוזיציה מבנית ברורה, יש קומפוזיציה לשונית ברורה ומתוכננת שבמרכזה מועמדים שלושה שורשים: "ק-ש-ר", "ח-ב-ר" ו"ח-ב-ל". שורשים אלה בזיקתם למקורות מעלים בתודעת הקורא אסוציאציות לאומיות-דתיות. שורשים אלה מופיעים בתדירות גבוהה ביותר בסיפור ובעיקר בעמ' 188-189. בעמודים אלה מופיע השורש "ח-ב-ל" עשרים וארבע פעמים, השורש "ק-ש-ר" שלוש עשרה פעמים והשורש "ח-ב-ר" שבע פעמים. תדירות הופעתם של שורשים אלה במשותף יוצרת קרקע פורה ביותר ליילדה מהירה של אסוציאציות⁵⁶ במקרה זה, של אסוציאציות דתיות. המערכת הלשונית הזאת המורכבת משלושה שורשים השייכים כאן לתחום סימנטי אחד, זה של עולם המסורת, מאגדת את הטכסט מבחינה רעיונית ומבחינה צלילית לשונית.⁵⁷

כבר בשם הסיפור "קשרי קשרים" ניתן לשמוע את הצליל "קשרי" שמופיע וחוזר אחר כך פעמים אחדות. צליל זה מתפתח לאורך הסיפור ועובר בו כחוט השני.

כמוהו חוזר ונשנה גם הצליל "חב". נסיון החיבור וההתחברות של האני שמנסה להצטרף לחבורה, לקשור את חבילותיו אך נכשל. צליל "חב" זה מופיע גם במלים "חבילה" ו"חבל", הן בחפץ אותו מנסה האני לקשור והן באמצעי הקשירה "החבלי". הצליל "חב" מתגלה גם בפסקאותיו האחרונות של הסיפור כאשר "החברי" וה"חבלי" הופכים ל"חבא".⁵⁸

"לא נשתייר עלי אלא החבל שקשרתי בו את חבילתי... הגשמים שהחביאו עצמם ביום בתוך העננים יצאו ממחבואיהם... וכל מי שהיה בידו הלך לכינוס ומי שלא הלך לכינוס החביא עצמו מפני הגשמים". (189)

כך יוצרים השורשים - "ק-ש-ר", "ח-ב-ר", "ח-ב-ל" בהשתנותם ל"ח-ב-א" ציר המניע דלתות טובבות. פעם מגלה המסתובב (הקורא) בהן אולם המכיל יסודות אישיים של פירוד וניסיון להגיע לאיחוד, של סיון קשירה וחיבור הנידון לכישלון בשל קשר נגד, וחבירה על, ופעם מגלה המסתובב בהן אולם המכיל יסודות דתיים לאומיים. וגם כאן נסיון קשירת ערכים הנידון לכישלון, ובפעם אחרת יגלה המסתובב במערכת דלתות אלו קצע אחר של אותו אולם; את ההיבט העולמי של חיים ומוות המושחלים על ציר אחד. "המעבר" מאולם משמעות אחד למשנהו נעשה תמיד סביב ציר אחד, ציר השורשים "ק-ש-ר", "ח-ב-ר" ו"ח-ב-ל". ציר זה אוצר בחובו גם יסודות רעיוניים וגם יסודות לשוניים-צליליים.

"Dreams show a special tendency to reduce two opposites to a unity or to represent them as one thing".

Sigmund Freud, On Creativity and the Unconscious, N.Y.: Harper, 1958, p.55.

בדיקת השורשים ק-ש-ר, ה-ב-ר, ח-ב-ל בזיקתם למהויות החיים: הפעלת הקונוטציות.

ניתן לפרש את הסיפור "קשרי קשרים" בדרך מקוטבת. קיטובו של הסיפור מתחיל בשמו שכן "קשרי קשרים" בהיפוך אותיות יוצר "קשרי-קשרים". דבר זה עומד בקיטוב למלתו האחרונה של הסיפור: "אמת". מכאן שהסיפור נע בציר שבקצהו האחד שקר ובקצהו השני אמת.

קיטוב נוסף בסיפור נוצר על ידי השימוש בשלוש מלות הקשירה "קשר", "חבל" ו"חבר" שלהן מובנים מקוטבים. בדיקת הקונוטציות השונות של מלים אלה מגלה ציר מקוטב נוסף המניע את הסיפור. זהו ציר החיים והמוות.⁵⁹ במקורות, המלה "קשר" משמשת כפועל הנקשר לאמירת הספד על אדם מת.

"והלכו וקשרו לו הספד וגמלו לצדיק חסדי",⁶⁰ "מה לכם קושרין מספד בענין הזה?"⁶¹ לעומת זאת מצויה במקורות המלה "קשר" גם בהקשר של לידה (חיים חדשים). בהשאלה מצוי השימוש בהתרת הקשר כתיאור לעקרה שילדה. "כיוון שהתפלל אבינו אברהם הותר הקשר הזה, כי עזר עזר...".⁶² ובחולין אנו מוצאים "נמצא עליה קורט דם זורק את הדם ואוכל את השאר אמר ר' ירמיה הוא שנמצא על קשר שלה".⁶³ גם המלה "חבל" היא בעלת שני מובנים מנוגדים. האחד מעיד על חיים והשני על מוות. "וימדדם בחבל השכב אותם ארצה וימדוד שני חבלים להמית ומלא החבל להחיות".⁶⁴ "ובניך ובנותיך בחרב יפלו ואדמתם בחבל תחולק".⁶⁵ המושג חבלי לידה מביע בפירושו את תהליך היווצרות החיים ואילו המלה "חבלי" מופיעה בכמה מקומות במקרא בהקשרים של המתה והרס.

השורש ח-ב-ר מופיע במספר מקורות כקוטב המנוגד למוות: "אמר רבא היינו דאמרי אנשי או חברותא או מיתותא"⁶⁶ ו"אמר רבא היינו דאמרי אנשי או חבא כחבריו דאיוב או מיתותא".⁶⁷ ובאחרים במובן של הזדווגות. "כי המזל שתהיה בו הלבנה בעת החיבור והפקידה יעלה ממזרח בשנת הלידה"⁶⁸ "או בשעת החיבור תשוטט המחשבה מהאיש ואשתו בדברים בטלים ולהנאת הגוף או הטפה תהיה מוכנה לקבל נפש סמאה".⁶⁹ בהיפוך אותיות המלה "חבר" הופכת ל- "ח-ר-ב" ומעוררת אסוציאציה של מוות.

מעצם השימוש במלות הקשירה ק-ש-ר, ח-ב-ר ו- ח-ב-ל נוצרת בסיפור "קשרי קשרים", מערכת המציעה בעת ובעונה אחת סופם של דברים ובריאתם מחדש. בסעיף הדין בצמיחת ההיבט הדתי-לאומי בסיפור ראינו כיצד העמדת מלות הקשירה במרכז הסיפור העמיקה את אפשרות ראיית הסיפור כסיפור דתי. בסעיף זה עשויה בדיקת מלות הקשירה בזיקתן למלים אחרות, לסמלים אחרים ולצלילים נוספים השזורים בסיפור, ללמד על הימצאותם של יסודות החיים והמוות כקצע נוסף בסיפור. לשורשים ח-ב-ר, ח-ב-ל, ק-ש-ר, המופיעים בהוראה של מוות מצטרפים השורשים והמלים "ילקוטי", "צורוי", "בית-כריכה", "קניס" ו"ארוך" וכך מתעבה עוד יותר יסוד המוות שבסיפור. עגנון משתמש במלים מסוימות בעלות מטען אסוציאטיבי רב לאורך הסיפור. הפקעתן של מלים אלה מהיריעה התחבירית שבה הן מופיעות ובדיקת תהודתן לאורך הסיפור בזיקתן למלות מפתח אחרות עשויה לעתים לסייע להבנה טובה יותר של הסיפור.⁷⁰

השורש ל-ק-ט מופיע במקורות בהקשר למוות: "הקורע מתוך הלקטי".⁷¹ המלה "צורר" מעלה אסוציאציה עם "תהא נשמתו צרורה בצרור החיים". בית הכריכה מתקשר עם התכריך. לפי זאת ניתן לקרוא במקום "בית הכריכה" בית-התכרי-כים. ומעניין יהיה להעיר כאן שבספרו עיר ומלואה קורא עגנון לספר "תכריך של דפים".⁷² ואחד עשר הסיפורים המופיעים בקובץ אלו ואלו מכונסים תחת הכותרת "תכריך של סיפורים". הארון מעלה את האסוציאציה של ארון מתים. המלים "קינים קינים" המתארות את הארון מזכירות את הקינה - שיר האבל. הווי אומר - קשירת מספד. כאן מופיע מוטיב עגנוני חוזר ונשנה: הקינה על עולם שהיה ואיננו עוד. לכל אלה מצטרפת התמונה המסייטת של האני הנבלע בצל משאו "איני אומר שהצל מעיק, אבל הוא מבעית כשהוא מעובה ונטול ראש. ואל תתמה, שנזדקר ועלה המשאוי למעלה מראשו של נושאו ונכנס ראשו במשאו" (189). תמונת סיום זו, הנוצרת מהשימוש במלות הקשירה בזיקתן למלים אחרות בסיפור, מתעצמת עוד יותר כאשר את האני המבודד והנבלע בצל שוטפים המים. "הגשמים שהחביאו עצמם ביום בתוך העננים יצאו ממחבואיהם... הגשמים שטיפטפו תחילה טיפין טיפין יורדים בגבורה" (189-190). כך מוחזר הכל למצב של חסר-צורה, למצב שלפני הבריאה, למצב של תוהו ובוהו תהומי. אנו עדים בסיפור לתמונת-חורבן מלאה, כשהכל נשטף, לרבות נציגי הקטבים השונים של היהדות: "ובתוך הגשמים כמראה שני בני אדם ממהרים ורצים. איני אומר שהם יוסף אייבשיץ ושמואל עמדין, אבל אם אומר שאחד מהם היה זה או זה אין הדבר רחוק מן האמת". (190)

היהיה זה מוגזם לשמוע כאן הד לסיפור המבול?

בסעיף הדן במובן המילונאי של מלות הקשירה ראינו כיצד מלות הקשירה שבסיפור הציעו סיבה ותוצאה כאחד. הן העידו על נסיון הנפל לקשור ועל סיבת הכישלון - ה"קשר-נגד", שחובר נגד עולמו של האני ונגד עולם המסורת. עתה מתגלה, מלות הקשירה מעצימות את יסוד המוות השורר בסיפור. אלא שמעצם היות מלים אלו סמלי עומק, הן מציינות דבר והיפוכו. בד בבד עם הגברתן את מוטיב המוות הן מלמדות גם על אפשרות יצירת חיים חדשים. הקורא עד בסיפור לתמונה פסימית, שבה הכל מתפורר, אלא שיחד עם זאת הוא

מועבר בעזרת המלים "קשר", "חבר" ו"חבל", בזיקתן למלים ולסמלים אחרים המופיעים בסיפור, לפן השני של הדואליות הנצחית, פן היצירה מחדש, פן הבריאה. אחד הקצעים של ⁷³ לות הקשירה מעיד על חבלי לידה וחיים מחדש. בסיפור כמו בלידה מותרים הקשרים. הציפיה היא להופעת הראש. ה"משאוי" עולה "למעלה מראשו של נושאו ונכנס ראשו במשאוי".⁷³ החבילות נפרדות; כבשעת הלידה, ניתק הילוד מן האם ולא נותר אלא החבל שבו היתה קשורה החבילה, כפי שקשור הוולד לאמו. התמונה היא תמונה של לידה. אנו עדים ליצירה מחדש בבחינת מעשה בראשית. הראש ייחלץ מן התווה, כפי שנחלץ תינוק מרחם אמו, ממים רבים אל הוויה חדשה. גם סמל המים המופיע בסוף הסיפור מעיד על מוות וחיים כאחד. הוא מלמד על איפוס גמור, על החזרה אל האין סוף. הוא גם מלמד על תחייה מחדש.⁷⁴

Copyright © 2008 by Ben-Zur Publishing House, Tel-Aviv, Israel. All rights reserved.

הערות לשאלת ריבוי המשמעות

1. על הפירושים המרובים ליצירת עגנון עיין טלה בר, "הפרושים לעגנון" קשת 17 ג' (אביב 1975) עמ' 130-154, ולהתקפה על ריבוי הפרשנויות עיין גדעון קצנלסון "חוקרי עגנון עורכים עדלודיע" מאזניים ג' י (1960) עמ' 216-220 וס. יזהר "מעגננים לא יהיו לך" ידיעות אחרונות 20.2.76 עמ' 2; 7.
 2. משולם טוכנר, פשר עגנון, עמ' 227-228.
 3. מובא אצל הלל ברזל, סיפורת עברית מיטאריאליסטית, (תל-אביב: מסדה, 1974) עמ' 38.
 4. דברי הרב י. שפירא המובאים ב- א.ב. יפה מקבילות בסיפור המודרני, עמ' 77.
 5. משה שמיר, "התרמיל הקרוע", בב. קורצויל, עורך, יובל ש"י, (רמת-גן: בר-אילן, תשי"ח) עמ' 79-96 ובעיקר עמ' 81.
 6. ברוך קורצויל, מסות על סיפורי ש"י עגנון, עמ' 86. על תופעה דומה בשירה הביאליקית ועל קוי דמיון בין ביאליק ועגנון הצביעו קורצויל ושמיר.
 7. קורצויל, שם, עמ' 17.
 8. שם, עמ' 86.
 9. Suzanne Ohman, "Theories of the Linguistic Field", Word (1953) IX, 1 pp. 125-127.
 10. על בעיית האינטרפרטציה בכלל וליצירות עגנון בפרט עמד עמיהוד גלעד, "הערות על אינטרפרטציה ספרותית", הספרות, ג', 3-4 (2-1971), עמ' 488-496.
- קורצויל, שביד ו- א.ב. יפה העירו על הקשיים אותם מערימה הסיפורת העגנונית בדרך לאינטרפרטציה. ולהלן דבריהם בנידון:

"אין זה תפקידנו לפענח חידונים מתוכננים היטב, כגון השימוש באות ג'. אין אנו מצווים לתור אחר פשר גומש, גוף, גוח, גוד, גומד הגדול וכו' ומדוע שמה של העיר גומלדיתא ודווקא בעם הגותים אנו עוסקים משום מה שמו של הגביר גבהרד גולדנטל ושם גבורנו עדיאל עמזה, ומה פשר הדבר ששמה של הנערה גלדג או עלדג? כל אלה אינן בעיות לאינטרפרטציה טכסטואלית".

ברוך קורצווייל, ומובא גם ב- א.ב. יפה, מקבילות בסיפור המודרני, עמ' 80.

שביד מעיר ש"דרכו של עגנון להקדים את מפרשיו ולקצר עליהם את הדרך. כיוון שראה אותם עתידים לדרוש כמה מגיבוריו כמין חומר עמד והושיט להם חצי מבוקשם, ובעצם עמד מן הצד כשחיוך אירוני על שפתיו לראות מה יעשה... מוחק פיענוח שאין לו זיקה למהותו של סיפור עשוי להלאות עד מהרה, כפתירתן של חידות תשבץ...".

אליעזר שביד, "כלב חוצות ואדם", מולד, ט"ז, ח' 120, (יולי 1958) עמ' 388-381.

ומובא גם ב- א.ב. יפה עמ' 80.

יפה מעיר שהמושג "זיקה למהותו של סיפור" פנים לו לכאן ולכאן ומה שעשוי להיראות בעיני האחד כענין טפל יכול להתעלות בעיני השני לדרגת ענין רב משמעות".

א.ב. יפה, מקבילות בסיפור המודרני, עמ' 78-81.

עגנון עצמו אמר כי "בדרך כלל טועים המבקרים והקוראים בזיהוי גיבורי, ובייחוד לא ירדו - גם החריפים שבהם - לסוף הרמזים והכוונות שב'עידו ועינסי'".

דויד כנעני, ש"י עגנון בעל פה, (תל-אביב: הקיבוץ המאוחד, תש"יב) עמ' 53.

11. קורצווייל, מסות על סיפורי ש"י עגנון, עמ' 136-140.

- .12 .Arnold Band, Nostalgia and Nightmare, pp. 339-341
- .13 ש. לייטר עורך, שמואל יוסף עגנון מבחר סיפורים, (ניו-יורק: תרבות, 1970), עמ' 159-156.
- .14 יואב אלשטיין, עיגולים ויושר, תל-אביב: אלף, 1970, עמ' 92.
- .15 יעקב כץ, הארץ, 14.4.1950 ואברהם קריב, "סיור בסתרי עגנון", מאזניים, ל"ז, תשרי תשל"ד, עמ' 319-331.
- .16 Shipley, Dictionary of World Literature, New-Jersey: Littlefield Adams and Co., 1966, p. 75.
- Connotation - "The cloud, or crowd, of ideas and associations linked with a word, because of the individual's past experience with that word. Such experience may be: 1) individual... 2) group... 3) general, widely shared. Thus every individual will have his own cluster variously culled. The scientist tries to hold a term to its precise meaning (denotation), the thought of which it is a sign: the artist relies upon the connotations, and by his work extends them".
- .17 Philip Wheelwright, Semantics and Poetry: The Depth Symbol", Encyclopedia of Poetry and Poetics, Princeton: 1965, p. 760.
- .18 סיטואציות דומות שכיחות בסיפורי עגנון ומצויות למשל ב"על התורה", "בפנים לפנים", "פח שלמה" ו"התזמורת".
- .19 Wolfgang Kaiser, Das Grotteske, Hamburg: Stalling - Oldenburg, 1957, p. 48.
- .20 אברהם אבן שושן, מלון חדש, ירושלים: קרית ספר, 1965.
 חבל - הכה, פצע, גרם חבלה.
 חבלה - הכאה, פגיעה בגוף.

21. אבן שושן, שם
חבל - מלכודת עשויה חבלים קלועים, סבכה. "טמון בארץ חבלו"
איוב י"ח, י"א.
22. אבן שושן, שם
חבר - קסם, לחש, כישוף.
23. ראבי"ע, ספר הנסיונות, מאמר ו', פרק י"ח.
24. ריה"ל, כוזרי ה', י'.
25. ר' אליעזר אזקרי, ספר חחרדים, ל"ט.
26. שם, שם.
27. יסוד הקסם הוא יסוד בולט בסיפורת העגנונית ומצוי למשל בייטליה
אחרת", ועל הצמיחה השדית של החבילה בסיפור "קשרי קשרים" העיר כבר
יואב אלשטיין, עיגולים ויושר, עמ' 92.
28. שם, שם.
וכן: Arnold Band, Nostalgia and Nightmare, p. 341.
29. דינמיקה דומה, זו של מלים המביעות בעת ובעונה אחת סיבה ותוצאה,
טמונה לות ה"כיסוי" בסיפור "עם כניסת היום". החיפוש אחר
"בגדי" נידון לכישלון בשל בגידה, בשל מעל בערכים, שסימנו: "אין
ספרים נקראים ואין ספרים נקרעים". כל מה שנותר מהחיפוש אחר
ביגוד הוא ש"נתעטפה עלי נפשי ועמדתי להתפלל כעטופי טליתות ובעלי
קיטלים". (91) השימוש בשורש ע-ט-ף מעלה מיניה וביה שני מובנים,
אחד ברור ואחד רמוז, אבל בצורה בולטת עד שאי אפשר לעבור עליה
בפטור בלא כלום. תוצאת בגד הבוגדים היא הנשמה העטופה, כלומר,
החלשה, הרפה, ככתוב באיכה ג' י"ט: "עולליך העטופים ברעב בראש
חוצות".
30. ועיין בברוך קורצווייל, מסות על סיפורי ש"י עגנון, עמ' 183, וביואב
אלשטיין, עיגולים ויושר, עמ' 92.
31. אלשטיין, שם, עמ' 90.

32. משלי ז' ב' ג'.
33. ר"י, אי"ת חו"ה, עבודת האלוהים, ט'.
34. רמב"ם, הלכות תשובה, י' ו'.
35. ברכות דף מ"ט י' א'.
36. אהלות, פ"ג מ"ד, רמב"ם, טומאת מת, פ"ד הי"ה וה"ט.
ואבות הטומאות, הי"א הי"ב.
37. משנה אחרונה שם,
38. תפ"א שם.
39. הסיפור נפתח במשפט המכיל את השורש א-מ-ן ומסתיים במלה אמת.
40. ברכות דף מ"ז ח' א'.
41. בסיפורים רבים אחרים מצביע עגנון באופן מפורש ביותר על תהליך החילון העובר על עולם המסורת, כך למשל הופך בית הכנסת בסיפור "טלית אחרת", לבית מרחץ, בסיפור "הפקר" שר הזקן "מלים של פריצות... בניגון של תפילה", "הפקר", סמוך ונראה, עמ' 195, ובסיפור "פי שניים" מספר האני המספר שביום הכיפורים "ישבו כמה ממכירי ואכלו ושתו כשאר כל ימים", "פי שניים", סמוך ונראה, עמ' 134.
42. על פי הכתוב בקידושין דף ס"ו עמ' א': "ותורה מה תהא עליה, הרי כרוכה ומונחת בקרן זוית וכל הרוצה ללמוד יבוא וילמוד".
43. אברהם קריב, "סיור בסתרי עגנון", מאזניים, תשרי תשל"ד, עמ' 32.
44. ירושלמי, יומא פ"ז הלכה ה'.
45. בבא קמא דף צ"ח עמ' ב'.
46. על פי הפסוק בשמות כ"ג ה': "כי תראה חמור שונאך רובץ תחת משאו וחדלת מעזוב לו, עזוב תעזוב עמו".

47. כאן לפנינו משחק לשוני מפותח ביותר, כאשר קול המפתחות מתקשר עם המלה המסיימת את השורה הקודמת "צללים". מלה זו מופיעה כאן במובן משולש: (1 צל; 2 צליל; 3 צלל-שקע.
48. וכך מתאר לינג את האדם הטובל מפיצול:
 "...He experiences himself in despairing aloneness and isolation; moreover, he does not experience himself as a complete person but rather as 'split' in various ways...".
 R.D. Laing, The Divided Self, London: Penguin Books, 1966, p. 1.
- וכך העיד עגנון על עצמו: "אני חש בדידות גדולה, אני בודד מאדי".
 דוד כנעני, שיי עגנון בעל-פה, תל-אביב: הקבוץ המאוחד, תשלי"ב, עמ' 107.
49. ברוך קורצווייל, מסות על סיפורי שיי עגנון, עמ' 284.
50. על פי גטין דף ס"א עמ' א' ועיין גם בערך "חבור" אנציקלופדיה תלמודית, ירושלים: המרכז העולמי של המזרחי, בסיוע מוסד הרב קוק, 1953, עמ' ת"ק.
51. כבר העיר קורצווייל בפירושו ל"פת שלמה" על ההקבלה בין יקותיאל נאמן ומשה. ברוך קורצווייל, מסות על סיפורי שיי עגנון, עמ' 86-94.
 בסיפור "קשרי קשרים" כבסיפורים אחרים מסיפורי "ספר המעשים" כלמשל "ידידות" קיימים רמזים העשויים להעיד על קוי דימיון בין האני המספר ומשה.
52. "משה משה, אין בו פסק, למה כאן; משל לאדם שנתון עליו משאוי גדול וקרא: פלוני, ופלוני קרובי, פרוק מעלי משאוי זה".
 שמות רבה, ב', פרשה ב' לשמות ג' ד'.
53. עבודה זרה ה' עמ' ב'.

.54

לחפציו קורא עגנון בספור זה "כלים".
בדיקת המלה כלים במקורות מעלה כי למלה כלים מובן קבלי של ספירות.
על פי הקבלה "הכלים שנשברו נפלו ממדרגתם ומאז מוטלים בעולם נמוך,
וצריכים תקון".

י. תשבי: תורת הרבע והקליפה בקבלת האר"י, עמ' ל"א.

דברים אלה מובאים ב- מ.צ. קדרי מירושת לשון ימי הביניים, (רמת-גן
אוניברסיטת בר-אילן, תשכ"ח), עמ' 86-91.

בספור "קשרי קשרים" אין הכלים נשברים, אלא מתפזרים בלבד, אך יתכן
שעגנון בשימושו במלה כלים מכוון לני"ל.

שברי כלים אינם אלא חלקים שהופרדו מן הכלי השלם. ועוד לשאלה זו
עיין ב- מ.צ. קדרי, שם, שם.

כלי נפש אינם אלא כוחות הנפש על פי הכתוב במילון בן יהודה הערך
כלי. ובמשמעות זו משתמש גם עגנון במלה "כלי" באורח נטה ללון:

"איני אומר שאנו חיים בה, אבל אנו רוצים לחיות בתורה, אלא שכלי
נפשנו נשברים ואין יכולים להכיל אותה". אורח נטה ללון, עמ' 253.

המונח "נושא כלים" - ולאורך הסיפור כולו אין עגנון אלא נושא
כלים - הושאל "משימושו לגבי מי שנושא את כלי המלחמה של הממונה
עליו...". והפך להיות "מי שמפרש את ספרו של גדול, ועל ידי פירושו
"עוזר" לגדול במלחמתה של תורה", וכך לדוגמא נקראים גדולי הדורות
שחיברו על הרי"ף ספרות ענפה, כהרז"ה, הראב"ע והרמב"ן.

מנחם אלון, "המשפט העברי" תולדותיו ומקורותיו ועקרונותיו,
(ירושלים: מאגנס האוניברסיטה העברית תש"ל), III, 970.

.55

Hienrich Graetz, History of the Jews, Philadelphia, The Jew-
ish Publication Society of America, 1895 V, 246-279.

.56

בענין זה העיר פוליו שקרקע פוריה ל"לידה" מהירה של אסוציאציות
תיווצר אם קבוצת מלים מסוימת היא בעלת קשרים אסוציאטיביים
חופפים יתר על כן הוא מדגיש ש:

"The speed of a behavioral burst of word associations is contingent on the degree of connectedness of individual elements within an associative cluster".

Howarrd R. Pollio, The Structural Basis of Word Association Behavior, The Hague, Paris: Mouton and Co., 1966, p. 33.

57. ובענין זה העיר ויגוטסקי כי "ההשקפה הטוענת שהצליל והמובן של מלה הם שני יסודות נפרדים המנהלים חיים נפרדים פגעה רבות בחקר ההיבט הסימנטי וההיבט הפונולוגי של הלשון".*

Vygotsky L. Semenovitch, Thought and Language, Ed. and trans. by Haufman and Vahan, Mass: The M.I.T. Press, 1974, p. 4.

58. בנוסף לתופעות לשוניות אחרות מצוי בסיפורת העגנונית גם השימוש בשורש בן שתי האותיות. ולדוגמא יוזכר השימוש ב- כ-פ-ף, ר-פ-ף, ו- ל-פ-ף ב"הנרות".

ביקורת הספרות הכללית כינתה סוזן לנגר תופעה זו כ- metaphonical extension וכך תיארה אותה:

"...Whereby whole groups of words arise out of one phonetic "root", all embodying this root in their sound and deriving their meaning from its archaic sense".

Problems of Art, New-York: Charles Scribner's Sons, 1957, p. 171.

59. על המפגש בין חיים ומוות מעיר וולמן את הדברים הבאים:

"Life ends in death, and death leads to a new life. Eros and Thanatos are interwoven; and construction and destruction are inseparable".

Benjamin B. Wolman, The Unconscious Mind, New-Jersey: Prentice Hall, 1968, p. 38.

על תופעה דומה הקיימת בקוראן הצביע שינה מקינו באומרו:

"The creation and the termination are directly opposed to each other,...(yet), there are several features common to both of

them, and further that they are closely connected with each other in some points".

Shina Makino, A Semantic Study of the Structure of the Qun'anic World View, Tokyo: The Kio Institute of Culture and Linguistic Studies, 1970, pp. 126-127.

ולתופעת קיטוב ואחדות ביצירה העגנונית עיין גם אלשטיין, עיגולים ויושר, עמ' 92, 93, 97 ובעיקר עמ' 115-117.

60. ירושלמי סוטה י"ז.
61. איכה רבתי, פתיחתא, ר' יוחנן.
62. רבי חמא בר ברבי חנינא, מדייר בראשית, כ"ב נ"ב.
63. חולין דף ס"ד עמ' ב'.
64. שמואל ב' ח' ב'.
65. עמוס ז' י"ז.
66. תענית דף כ"ג עמ' א'.
67. בבא בתרא דף ט"ז עמ' ב'.
68. עמנואל מחברת י"א ומובא ב- י. כנעני, אוצר הלשון העברית לתקופתיה השונות, ירושלים תל-אביב: מסדה תש"ך.
69. שם, הערך חיבור.
70. אחת הדרכים שבהן נוצרת האסוציאציה בסיפורת העגנונית, היא מעצם שימוש של עגנון במלים מסוימות בעלות מטען אסוציאטיבי רב לאורך הסיפור. הפקעתן של מלים אלו מהיריעה התחבירית שבה הן מופיעות, תהודתן לאורך הסיפור בזיקתן למילות מפתח אחרות עשויה לסייע להבנה כמעט כולית של הסיפור. דבר מעין זה מתארע למשל בסיפור "לילה מן הלילות", עד הנה, עמ' ר"ה-רט"ו.
- הקטע המתאר את הופעת פלוני טעון מלים המעוררות אסוציאציות הקשורות לה' ולעמו - עם ישראל. ולשם הבהרת הדברים נביא אותם כלשונם:

"...נפל לתוך דברי, ואמר, ידעתי שאתה מכיר אותי, אם לא בגיני הרי בגין בני. מה דעתך על שיריו? הכרתי מתוך הדברים שהוא אביו של פלוני ששיגר לי את ספר שיריו. אמרתי לעצמי למה לי לאמר שלא נסתכלתי בהם. הבטתי עליו בעינים יפות ואמרתי מה שאמרתי. לא נסתפק האב במה שאמרתי. אמרתי לעצמי, למה לא אוסיף שתיים שלוש מלים יפות. טפלתי דיבור של חיבה למה שאמרתי קודם. לא נסתפק במה שהוספתי. והתחיל סודר על בנו את השבח. ניענעתי ראשי על כל דיבור ודיבור, שהרואה היה סבור שהקילוס עולה מפיי". (עמי ר"ט).
את הפרשנות לשורות אלה שמעתי מפי תלמידתי רחל מצליח והרי היא להלן:

דמות פלוני בקטע מרמזת על הי כפי שיוטבר להלן: הי פונה אל האני המספר ושואלו בתמיהה "אי אתה מכיר אותי?" בכך מסתכם אחד המוטיבים בסיפור - התרחקות העם מה'.

מהשורה "הכרתי שהוא אביו של פלוני ששיגר לי את ספר שיריו", מקבלים את התמונה השלמה של היחסים האישיים השוררים כרגע בין הי לעמו. ה"אב" הוא שימוש תנ"כי ורבני רגיל לה', ומכאן "בנו" הוא העם היהודי שבעבר כתב ספר שירים - סידור בשבח האל. השוואת ספר השירים לסידור מתחזקת על ידי השימוש במלה סודר המופיעה בסוף הקטע. עגנון משתמש במלים "דיבור ודיבור" המחזקות עוד יותר את הקשר בין פלוני הי. האסוציאציה כאן היא לדיבור, לעשרת הדברות ולאגדה הרבנית המבארת את ההבדל המילולי בדין השבת. בספר שמות כתוב "זכור את יום השבת לקדשו" ובספר דברים כתוב "שמור את יום השבת לקדשו". חכמים מסבירים שאמר הי "שמור וזכור בדיבור אחד". מכאן שהביטוי "דיבור ודיבור" מרמז לתורה ולאוצרו היקר של הי שנתן לעמו.

71. "הקורע מתוך המלל, מתוך השלל מתוך הלקט", מועד קטן, דף כ"ו עמ' ב'.

- .72 "הספר שאבד", עיר ומלוואה ירושלים-תל-אביב: שוקן, תשל"ג, עמ' 207.
- .73 במקורות מצויה המלה "משא" במובן הזדווגות. קידושין עמ' ל' דף ב'.
- .74 זיגמונד פרויד, שיעורים במבוא לפסיכואנליזה, תל-אביב: שטיבל, תרצ"ד I, 138, עיין אלשטיין, עיגולים ויושר, 189-188; 93-92; 63-61.

"A word that keeps recurring in a book or a poem sometimes absorbs all the variety of sense contained in it, and becomes, in a way, equivalent to the work itself".

Vygotsky L. Semenovitch, Thought and Language, p. 147.

סיכום

במהלך כתיבתו של ספר זה, נתחוויר לי יותר ויותר, שמערכות המלים שאותן העמדתי במרכז בדיקתי, הן תופעה מרכזית ביצירת עגנון. בחינת צמתים שבהם נפגשים היסודות העלילתיים-רעיוניים עם היסודות הלשוניים. מה שמאפיין את הצמתים הללו זה מצד אחד פשטותם, כלומר חסכוניות החומרים המרכיבים אותם, ומצד שני דחיסותם: מספר מלים הקשורות זו בזו עד כדי יצירת מערכת הדוקה, מכילות בתוכן את עיקרו של הסיפור. לשון אחר, ניתן לתאר את הצומת, או המערכת, כגרעין הסיפור. גרעין המקפל בתוכו את תכני הסיפור בדחיסות גדולה יותר מזו של המירקם הלשוני כולו. בספר זה נעשה ניסיון להגדיר ולבדוק את הסוגים השונים של הצמתים או המערכות, כלומר את המנגנון שבעזרתו נדחסת משמעות הסיפור בגרעינים פשוטים - מעובים. ראינו ארבעה מנגנונים כאלה: (1) ציר המלה המנחה-החוזרת; (2) ציר המלה המנחה; (3) ציר המלה המנחה המתהפכת; (4) ציר המלים השייכות לתחום סימנטי אחד.

מה גרם להופעתם של גרעיני הדחיסות הללו בסיפורי עגנון? שאלה זו נשארה עד כה ללא מענה. מפתח אחד לתשובה יכול אולי להימצא בעובדה שקיים דמיון בולט בין מאפייני המערכות למאפייני החלום. במערכות המלים כמו בחלום, אנו מוצאים את העיבוי, את ההיפור, את הקוטביות (הנדחסת אל תוך סימן אחד), את שרשרת האסוציאציות, כשכל אלה נובעים מאיזה רגש דומיננטי סמוי למחצה. ב. קורצווייל אומר ש"בתוך עולם יספר המעשים" בוטלה המחיצה שבין עולם החלומות לבין מה שאנו מכנים בשם מציאות בהקיץ. ויש שנראה

לנו כאילו אנו קוראים מתוך סטנוגרמות של חלומות שונים, שתוקנו פה ושם ביד פיקחית בהקיץ, כדי לגלות ולראות כאחד את האמת הנפשית, האימננטית שנכללה בשפת הסמלים של החלום.¹

אבל למעשה, אין הכרח להסביר את הדחיסות, ההיפוך ושרשור האסוציאציות במערכות המלים בסימוכין לתהליך החלימה בלבד. אפשר להסבירם גם כהשתקפות של מזיגה בין הדיבור הפנימי, אותו תהליך של הידובבות האדם עם עצמו במלים ובלא מלים - ובין הדיבור הנועד לתקשורת עם אחרים שבו מחוייב הדובר להשתמש במלים ובסימנים שהם נחלת הכלל. בדיבור הפנימי שולט המובן (sense) של המלה על המשמעות (meaning) שלה.² מובנה של המלה מורכב מסך הכל של האירועים הפסיכולוגיים שהיא מעוררת בתודעתנו. המובן אינו יציב, הוא נע, מרחף. לעומתו המשמעות של המלה היא ייצוב המובן והעמדתו על דיוקו, הווי אומר, קביעתו בתוך הקשר מסויים. מובניהן של מלים שונות משפיעים זה על זה וקושרים את המלים אלו לאלו. מכאן יוסבר גם הקשר האסוציאטיבי ההדוק שנוצר בין המלים בדיבור פנימי, שכן בדיבור פנימי שולט המובן על המשמעות. זאת ועוד. בדיבור פנימי מוקטנים התחביר והאלמנטים הקוליים עד למינימום.³ לדברי ויגוטסקי, מועטים בו, בדיבור הפנימי, הנושאים ומרובים הנשואים.⁴ הדבר מתיישב יפה עם הממצאים שלי לגבי המערכות: ריבוי הפעלים בין המלים המנחות. בדיבור הפנימי, המלים זורמות אחת אל תוך השנייה. כך נוצר במלה אחת, מאגר של מובנים; מלה אחת המכילה לא רק רעיון מורכב אלא את כל היסודות שזרמו אליה. יסודות אלה יכולים להיות הן מובנים והן יסודות צליליים. כל מלה בדיבור הפנימי היא כה רווית מובנים עד שתדרשנה מלים כה רבות בדיבור חיצוני כדי להביעה.⁵ כאשר אנו מעבירים את הדיבור הפנימי (השלד) לדיבור חיצוני אין זה תהליך פשוט של תרגום משפה אחת לשניה.⁶ לפנינו תהליך דינאמי של הוספות ושל קיצוצים, של הלבשת השלד על פי דרישות המירקם התחבירי המובן לאחרים.

סגולות אלה של מיעוט נושאים וריבוי נשואים, של ריבוי מובנים במלה אחת, של "זרימתן" של מלים מספר אל תוך מלה אחת אגב תהליכים שונים, של שליטת המובן על המשמעות, כל אלה מצויים במערכות שתוארתי בספר זה ומסבירים את האפשרות למתן פירושים מרובים ושונים לסיפורת העגנונית.

הופעת מערכת בסיפור היא מרשימה לכשעצמה ולא פחות מרשימה היא העובדה שמערכות כאלה חותכות את היצירה העגנונית בסיפורי "ספר המעשים" (ראה פירוט להלן) לאורכה ולרוחבה.

להלן פירוט מקום הופעתם של מספר שורשים מנחים חוזרים המביעים ברובם צורך בסיסי או חוויה גופנית בסיסית בגלגוליהם בסיפורת העגנונית. הטבלה מתייחסת לכל סיפורי "ספר המעשים" ו"לאצל חמדתי" מתוך סמוך ונראה, "לייללה מן הלילות", "עם כניסת היום ו"עידו ועינים" מתוך עד הנה, ו"לפנים אחרות" מתוך על כפות המנעול.

בחרתי לטפל בשורשים אלה דווקא מאחר שהם לדעתי מרכזיים בסיפורת העגנונית ועשויים אולי ללמד גם על השקפת העולם של כותבם ואולי אף על המתרחש בעולמו הפנימי. חלק מן השורשים הופיעו בניתוחים היותר מפורטים בפרקי הספר הקודמים, האחרים מובאים כאן להשלמת התמונה.

א.

<u>בהל - להב-הבל (בלא)</u>	<u>עבר-בער-רעב-ערב</u>	<u>חמה-חמת-חמיך-חתם</u>
"הנרות"	"ידידות"	"התזמורת" (מ)
"האבות והבנים" *	"פת שלמה" (מ)	"מדירה לדירה"
"אצל חמדתי" (מ)	"הביתי" (מ)	"טלית אחרתי" (ח/מ)
"הביתי"	"עם כניסת היום"	"אצל חמדתי"
"הפנים לפנים" (ח)		
"האבטובוס האחרון"		
"עם כניסת היום" (ח)		
"הפקר" (ח)		
"המכתב"		

* מקרא: ח - חוזר; מ - מנחה; ח/מ - חוזר ומנחה.
אם אין ציון כלל אינו חוזר מספר פעמים משמעותי

<u>להט - (טלה)</u>	<u>כבש - (כבשן)</u>
"מדירה לדירה" (מ/ח)	"הנרות"
"התזמורת" (ח)	"פת שלמה" (ח)
"לילה מן הלילות" (מ/ח)	"הפקר" (ח)
"השיר אשר הושר"	"הפנים לפנים"
	"התעודה"
	"לילה מן הלילות" (מ/ח)

ואוסיף על כל אלה את השימוש החוזר ב"שרף" ב"הבית" את "לחך" בה"אבות והבנים" ו"מדירה לדירה" את "דלק" ב"האוטובוס האחרון" ואת השימוש בפועל "יצת" ב"התזמורת" (מ), "מדירה לדירה" ו"אצל חמדת" ונמצינו ממוקדים בעולם של בעירה על כל תפוכותיה.

.ב.

גלגל, גמגם-לגלג, (לכלך), גלות, גלל-גולל

"פנים אחרות" (מ/ח)
"ידידות" (מ)
"עידו ועינם" (מ)
"פי שניים" (מ/ח)
"פת שלמה" (מ)
"המכתב"
"מדירה לדירה"
"התזמורת"
"לילה מן הלילות" (מ)

.ג.

פער (בער) - פרע - עפר (אפר) - ערף-ערפל

"הפנים לפנים" (ח)
"בדרך" (מ/ח)
"ידידות"
"עפר ארץ ישראל" (מ/ח)

"פי שניים" (ח)

"לבית אבא"

.ד.

קרע-קרא-עקר

"עם כניסת היום" (מ)

"אל הרופא" (ח)

"לבית אבא" (ח)

"ידידות"

"על התורה" (ח/מ)

"פת שלמה"

"מדירה לדירה"

"הפנים לפני"

.ה.

שילש-שלש-טלטל-טלית

"אצל חמדת" (מ)

"טלית אחרת" (מ)

"פי שניים" (ח/מ)

"הבית"

"מדירה לדירה" (מ)

"קשרי קשרים" (ח)

.ו.

חזר-חיזר-זרח (חרוז) -זכר

"פי שניים" (מ)

"השיר אשר הושר" (מ)

"מדירה לדירה"

"טלית אחרת"

"פת שלמה" (מ)

"התזמורת" (מ)

הפירוט לעיל הוא חלקי ואינו בא אלא להבליט הישנותם המעוררת מחשבה של שורשים מנחים החוזרים ונשנים במירקם הטכסט העגנוני.

הביקורת מרבה לדבר על קיומם של הרובד הגלוי והסמוי בסיפורת העגנונית: שימוש לשוני מעין זה מעלה תמונה של שכבות נפרדות המקבילות זו לזו. לכאורה ניתן היה לחשוב כי מה שמכונה הדיבור הפנימי זהה עם הרובד הסמוי ואילו הרובד הגלוי הוא מה שאנו קוראים המירקם של היצירה. אבל למעשה אין הדבר בדיוק כך. מערכות המלים מלמדות על מבנה אחר, מבנה של מארג, כאשר חוטים עליונים (גלויים) הופכים לתחתונים (סמויים) ולהיפך.

הערות לסיכום

1. ברור קורצוייל, מסות על סיפורי עגנון, עמ' 79.
2. F. Paulhan, La Double Fonction Du Langage, Paris: Alcan, 1929.
3. Vygotsky L. Semenovitch, Thought and Language, p. 145.
4. שם, שם.
5. שם, עמ' 148.
6. שם, עמ' 151.

רשימה ביבליוגרפית

א. מקורות ראשונים.

1. מדרש בראשית רבא, ירושלים: ואהרמן, 1965.
2. מדרש רבה, תל-אביב: יבנה, מפורש בידי מ.א. מירקין 1967.
3. סידור רנת ישראל נוסח אשכנז, ערוך מסודר ומבואר בידי שלמה טל. ירושלים: מורשת, תש"יב.
4. תלמוד בבלי עם ילקוט ראשונים, ירושלים: מכון חתם סופר, תשכ"ט.
5. תלמוד ירושלמי, על פי דפוסי ויניאציה קראקא-קראטשין, עם פירוש קצר, ניו-יורק: האחים שולזינגר, 1948.
6. תנ"ך מלא, תל-אביב: סיני, תשט"ז.

ב. מילונים, אנציקלופדיות וקונקורדנציות

7. אבן שושן, אברהם, מלון חדש, ירושלים: קרית ספר, 1965.
8. אלקלעי, ראובן. מילון עברי-אנגלי שלם, תל-אביב - ירושלים: מסדה, 1962.
9. בן-יהודה, אליעזר. מלון הלשון העברית הישנה והחדשה, ניו-יורק לונדון: תומס יוסלוף, 1960.
10. ביאליק, ח.נ. ורבניצקי י.ח. עורכים, ספר האגדה, תל-אביב: דביר, תשכ"ז (תשי"ך).
11. כנעני, יעקב. אוצר הלשון העברית לתקופותיה השונות, ירושלים - תל-אביב: מסדה, תשי"ך.
12. מאנדלקרן שלמה, קונקורדנציה לתנ"ך, מהדורה שביעית, ירושלים ותל-אביב: שוקן, תש"יב.

Abrams, M.H. A Glossary of Literary Terms, New-York: Holf, (1913)
Rinehart and Winston, 1971, (1957).

- Beckson, Karl and Ganz Arthur. A Reading Guide to Literary Terms. A Dictionary, N.Y.: Noonday, Farrar Straus and Giroux, 1960. .14
- Burke, Kenneth, The Philosophy of Literary Form, N.Y.: Vintage Books, 1957. .15
- Circlot, J.E. A Dictionary of Symbols, New-York: Philosophical Library, 1962. .16
- Encyclopedia Judaica, Jerusalem: Keter, 1971. .17
- Jastrow, Marcus. Dictionary of Talmud Babli, Yerushalmi, Midrashic Literature and Targumim, Israel: 1972. .18
- Oxford English Dictionary, Compact Edition, Oxford University Press, 1971. .19
- Pei, Mario and Gaynor, Frank. Dictionary of Linguistics, New-York: Philosophical Library, 1954. .20
- Shipley T. Joseph, Dictionary of World Literature, New-Jersey: Littlefield Adams and Co., 1966. .21

ג. כתבי שמואל יוסף עגנון

- .22 עגנון, שמואל יוסף. כל סיפוריו של שמואל יוסף עגנון, 8 כרכים, תל-אביב - ירושלים: שוקן, תשכ"ז.
- .23 עגנון, שמואל יוסף. שירה, ירושלים ותל-אביב: שוקן, 1971.
- .24 עגנון, שמואל יוסף. עיר ומלואה, ירושלים ותל-אביב: שוקן, תשל"ג.
- .25 עגנון, שמואל יוסף. בחנותו של מר לובלין, ירושלים ותל-אביב: שוקן, 1974.
- .26 עגנון, שמואל יוסף. מעצמי אל עצמי, ירושלים ותל-אביב: שוקן, תשל"ו.

27. עגנון, שמואל יוסף. ספר סופר וסיפור, ירושלים ותל-אביב: שוקן, תשלי"ח.

ד. ספרים ומאמרים הנזכרים בגוף הספר

28. אלבוגן, יצחק משה. התפילה בישראל בהתפתחותה ההיסטורית, תל-אביב: דביר, תשלי"ב.
29. אלון מנחם. המשפט העברי תולדותיו ומקורותיו ועקרונותיו, ירושלים: מאגנס האוניברסיטה העברית, תשלי"ג III.
30. אלשטיין, יואב. עיגולים ויושר, תל-אביב: אלף, 1970.
31. בהט, יעקב. "למהותה של האסוציאציה הלשונית - האמנותית, לשוננו, תשכ"ה, עמ' 376-388.
32. בהט, יעקב. שיי עגנון חיים הזז: עיוני מקרא, חיפה: יובל בע"מ, תשכ"ז.
33. בובר, מרטין. דרכו של מקרא: עיונים בדפוסי סגנון בתנ"ך, ירושלים: מוסד ביאליק, 1964.
34. בן דויד, אבא. לשון מקרא ולשון חכמים, תל-אביב: דביר, תשלי"א.
35. בקון, יצחק. "ברנר על שיי עגנון", מאזניים כ"ז חוב' ג', ד', עמ' 154.
36. בר, טלה. "הפרושים לעגנון", קשת, 17 ג', אביב 1975, עמ' 130-154.
37. ברזל, הלל. בין עגנון לקאפקא, מחקר משווה, רמת גן: בר-אורי אורין, תשלי"ג.
38. ברזל, הלל. ספרות עברית מטאריאליסטית, תל-אביב: מסדה, 1974.
39. גולדברג, לאה. אמנות הסיפור, תל-אביב: ספרית פועלים, 1963.

40. גולומב, הרי. "פנים מרובות: על יחסי הגומלין בין הסיפור 'פנים אחרות' לעגנון ובין כותרתו", הספרות, א' 3-4, עמ' 717-718.
41. גושן גוטשטיין, משה. "בין ספרות מופת לדקדוק נורמטיבי", לעגנון ש"י, דברים על הסופר וספריו, ירושלים: הוצאת הספרים של הסוכנות היהודית, תשכ"ו, עמ' 63-75.
42. גלעד, עמיהוד. "הערות על אינטרפרטציה ספרותית: בעקבות "עידו ועינים" לש"י עגנון, הספרות, ג', 3-4, עמ' 488-496.
43. דה-פריס, בנימין. "וּוּ המהפך לעגנון", בדוב סדן ואפרים אורבך, עורכים, לעגנון ש"י, דברים על הסופר וספריו, ירושלים: הוצאת הסוכנות היהודית, תשכ"ו, עמ' 63-82.
44. היינמן, יצחק. דרכי האגדה, ירושלים: הוצאת הספרים על שם מאגנס, האוניברסיטה העברית, 1970.
45. וייס, הלל. פרשנות לחמישה מספורי ש"י עגנון, תל-אביב: עקד, תש"יד.
46. טוכנר, משולם. פשר עגנון, תל-אביב: הוצאת אגודת הסופרים ליד מסדה, 1968.
47. טור-סיני, נ.ה. הלשון והספר כרך הספר, ירושלים: מוסד ביאליק, 1959.
48. יזהר, ס. "מעגננים לא יהיו לך", ידיעות אחרונות, 20.2.76, עמ' 27.
49. ילון, חנוך. פרקי לשון, ירושלים: מוסד ביאליק, תש"א.
50. ילין, דוד. תורת השירה הספרדית, ירושלים: מאגנס האוניברסיטה העברית, תש"ב.
51. יפה, א.ב. מקבילות בספור המודרני, תל-אביב: ספרית פועלים, 1973.

52. כנעני, יעקב. שיי עגנון בע"פ, תל-אביב: הקבוץ המאוחד, תש"יב.
53. לייטר, שמואל, עורך. שמואל יוסף עגנון, מבחר ספורים, ניו-יורק: תרבות, 1970.
54. מנצור, יעקב. עיונים בלשונו של שיי עגנון, תל-אביב: דביר, 1978.
55. סדן, דב ואורבך, אפרים. עורכים, לעגנון שיי, דברים על הסופר וספריו, ירושלים: הוצאת הספרים של הסוכנות היהודית, תשכ"ו.
56. סדן, דב. על שיי עגנון: מסה, עיון וחקר, תל-אביב: הקבוץ המאוחד, תשכ"ז.
57. צמח, עדי. הלביא המסתתרת: עיונים ביצירתו של חיים נחמן ביאליק, ירושלים: קרית ספר, 1969.
58. קדרי, צבי. "ביטויים מעולם הקבלה בלשונו", לשונו לעם, 3-1962, עמ' 183-196.
59. קדרי, צבי. מירושת לשון ימי הביניים, תל-אביב: אוניברסיטת בר אילן, דביר, תשכ"ח.
60. קורצויל, ברוך. מסות על סיפורי עגנון, ירושלים ותל-אביב: שוקן, תשכ"ז.
61. קצנלסון, גדעון. "חוקרי עגנון עורכים עדלודע", מאזניים ג' 1960, 216-220.
62. קריב, אברהם. "סיור בסתרי עגנון", מאזניים, ל"ז, אוקטובר 1973, עמ' 319-331.
63. קריץ, ראובן. על מבנה הספור מאחורי הגדר, קרית מוצקין: פורה, 1968.
64. רבין, חיים. "הנחות יסוד לחקר לשונו של שיי עגנון" בסדן, דוב. ואורבך, אפרים עורכים, לעגנון שיי, דברים על הסופר וספרים, ירושלים: הוצאת הספרים של הסוכנות היהודית, תשכ"ו עמ'

- .65 רינג, ישראל. "סיפוריו האחרונים של ש"י עגנון", אורלוגין 3, עמ' 1-6.
- .66 שביד, אלי. "כלב חוצות ואדם", מולד, ט"ז, חוברת 120, יולי 1958.
- .67 שלום, גרשום. "הגיגים על תיאולוגיה יהודית", פתחים, ד' (30) ספטמבר 1974, עמ' 3-21.
- .68 שמיר, משה. "התרמיל הקרוע" בקורצויל ברוך, עורך, יובל ש"י, רמת גן: בר אילן, תשי"ח.
- .69 שקד, גרשון. אמנות הספור של עגנון, מרחביה ותל-אביב: ספרית פועלים דעת זמננו, 1973.
- .70 Band, Arnold. Nostalgia and Nightmare, Berkley, Los-Angeles: California University Press, 1968.
- .71 Freud, Sigmund. On Creativity and the Unconscious, New-York: Harper Torchbooks, 1958.
- .72 Graetz, Hienrich, History of the Jews, Philadelphia: The Jewish Publication Society of America, 1895, V.
- .73 Kaiser, Wolfgang. Das Grotteske, Hamburg: Stalling-Oldenburg, 1957.
- .74 Kierkegaard, The Concept of Dread, Princeton: Princeton University Press, 1946.
- .75 Laing, David, R. The Divided Self, Penguin Books, 1966.
- .76 Langer, Susanne K. Problems of Art, New-York: Charles Scribner's Sons, 1957.
- .77 Leesberg, Arnold, C.M. Comparative Philology: A Comparison Between Semitic and American Language, Leyden: Brill, 1903.

- Lesser, Simon O. Fiction and the Unconscious, New-York: .78
Vintage, 1957.
- Lodge, David. The Language of Fiction, New-York: Columbia .79
University Press, 1966.
- Ohman, Suzanne. "Theories of the Linguistic Field", Word (80)
(1953) IX, 1 pp. 125-127.
- Pollio, Howard R. The Structural Basis of Word Association (81)
Behavior, The Hague, Paris: Mouton and Co., 1966.
- Sapir, Edward, Language, New-York: Harcourt Brace .82
Janovitz, 1921.
- Sebeok, Thomas A. ed., Style in Language, New-York: Tech- .83
nology Press of M.I.T. and John Wiley, 1960.
- Slote, Bernice, ed., Myth and Symbol, Critical Approaches .84
and Applications, Lincoln: University of Nebraska
Press, 1963.
- Spitzer, Leo. Linguistics and Literary History, Essays in .85
Stylistics, Princeton: Princeton University Press, 1967.
- Ullmann, Stephen. Language and Style, Oxford: Basil .86
Blackwell, 1964.
- Ullmann, Stephen. Principles of Semantics. Oxford: Basil (87)
Blackwell,
- Vygotsky, Semenovitch L. Thought and Language, trans. .88
Eugenia Haufmann and Gertrude Vakan, Cambridge Mass:
The M.I.T. Press, 1962.
- Wolman, Benjamin. The Unconscious Mind, New-Jersey: .88
Prentice Hall, 1968.

מבוא למדעי הלשון/ד"ר א.א.אראל

הספר מקיף את יסודות מדעי-הלשון המודרניים, על הסתעפויותיהם הפסיכו-לשוניות והסוציו-לשוניות, ואת הבסיס העיוני של הבלש-נות המתארת, לרבות השלכותיה החינוכיות והשימושיות.

הצגת העובדות האוניברסאליות של הלשון האנושית, נעשית כאן על רקע היכרותו של הקורא העברי עם לשונו. הספר מכוון להקנות התמצאות יסודית במדעי-הלשון, הנדרשת כיום כחלק מהכשרות עיו-ניות ומקצועיות רבות בחינוך ובהוראה, בפסיכולוגיה, בסוציו-לוגיה ובלימודים הומניסטיים; וכן בהכשרה לשונית שימושית כגון: עריכה, תרגום וכדומה. מעבר לכל אלה, יש בנושא כוח משיכה טבעי לכל אדם, בזכות ההיבט שהוא מסוגל להמציא על מנגנוני החשיבה האנושית. הספר הוכן תוך כוונה ותקווה שגם יספק את סקרנותו של הקורא והמתעניין, וגם יהיה בו אתגר מחשבתי בשבילו.

על המחבר

המחבר עוסק בהוראה ובמחקר בפסיכולוגיה ובמתודיקה החינוכית של הלשון, ומרצה על נושאים אלה בבית-הספר לחינוך ובבית-הספר להפרעות בתקשורת באוניברסיטת תל-אביב. הוסמך בלשון-עברית ובחינוך ובתואר דוקטור בהוראת לשון באוניברסיטה העברית בירו-שלים. ב - 1962 נתמנה מרצה באוניברסיטת תל-אביב. השתלם באו-ניברסיטת הרוורד ובמכון הטכנולוגי של מסצ'וסטס. הוא משמש כיועץ מדעי ללימודי-הלשון במרכז לתכניות לימודים של משרד החינוך והתרבות, ובפרוייקטים חינוכיים שונים.

הדינאמיקה של מוטיבים

על הספר

הספר מגבש דרך חדשה לחקר מכלול תופעות דינאמיות, החלות במוטיבים שביצירות ספרות לסוגיהן - תופעות שלא זכו עד כה לאיבחון ולעיון של ממש.

חלקו התאורטי של הספר, מפתח ומעמיד מתוד, המתווה דרכים למעקב שיטחי וסדור אחר תהליכים דינאמיים, בתחום התמטיקה ובתחום הקומפוזיציה כאחת, שחלים ברכיבי המוטיב במהלך פרישתם לאורך רצף היצירה. החלת המתוד על מוטיבים, מיועדת איפוא, לזיהוי ולתיאור אותם תהליכים דינאמיים שבמוטיב, ולאיבחון המשמעויות האסתטיות המופקות מהם.

החלת המתוד על מוטיבים במבחר מיצירות ש"י עגנון, איבחנה בהם תהליכים דינאמיים עיקביים ושיטתים, שהם טעונים במשמעויות אסתטיות, המעשירות את משמעותה השלמה של היצירה שבה הם מעוגנים, ותורמות למורכבותה ולתיחכומה.

כך, השימוש במתוד מביא לחשיפת מבנים ומשמעויות ביצירות עגנון - שלא אובחנו ולא נוסחו עד כה.

הספר מיועד למורים, לתלמידי ספרות ולשוחרי עגנון, באשר הוא מקנה כלים תאורטיים חשובים להבנת תופעות מרכזיות ברצף הטקסט הספרותי, המאפשרים הבנה מעמיקה ועשירה יותר של יצירות עגנון.

על המחבר

יאיר מזור (1950) הוא בוגר החוגים לתורת הספרות הכללית ולאמנות התיאטרון שבאוניברסיטת תל-אביב. אה לימודי ה-מ.א. סיים בחוג לספרות עברית שבאוניברסיטת תל-אביב, לאחר השתלמות בתורה הספרות ובדרמה באוניברסיטת ÅARHUS שבדנמרק. כיום, המחבר מלמד בחוגים לספרות עברית שבאוניברסיטאות תל-אביב ובן-גוריון שבנגב, וכותב את חיבור הדוקטורט בספרות עברית.

Dr. Edna Aphek was born in Haifa in 1943. She received a B.A. in History and English literature from the Hebrew University, Jerusalem; an M.A. in Teaching English as a Second Language from the Department of Education at Hunter College, N.Y., and a Doctor of Hebrew Literature from the Jewish Theological Seminary, New York.

Dr. Aphek has taught at various institutions of learning both in Israel and abroad, served as assistant director of the Jacob Hiatt Institute of Brandeis University in Jerusalem and is currently directing the Hebrew program at Neve Schachter, the Jerusalem Campus of the Jewish Theological Seminary. Dr. Aphek is also a researcher-lecturer in the Center for Jewish Education in the Diaspora in the Department of Education, at the Hebrew University.

WORD SYSTEMS : READINGS IN THE STYLE OF S.Y. AGNON

by : Edna Aphek

All rights reserved by
Dekel Academic Press
P.O.Box 6076, Tel Aviv
I S R A E L , 1 9 7 9

Abstract

This book is an outcome of extensive stylistic research in the field of Hebrew and world literature. As a result of this research the following innovative theory is presented : the existence of "word systems" which cut through the literary work. These "word systems" were analyzed in selected short stories of S.Y. Agnon.

The "word system" is a central phenomenon in S.Y. Agnon's literary works."It is a junction where the plane of the plot and ideas converge with the linguistic plane. These junctions are characterized by their simplicity and linguistic economy on the one hand, and their compactness on the other : a number of words connected to each other to the point at which they create a "tight word system" contain the essence of the story. In other words, these junctions or "word systems" could be defined as the nucleus of the story. A nucleus nurturing the themes of the story with a greater intensity than the sum total of the language employed throughout the work. This book is an attempt to define and analyze the different kinds of junctions or "word systems", or the mechanism through which the meaning of the story is compressed into single-compact nuclei".

על הספר

הספר הוא תולדה של מחקר מקיף של תיאוריות בלשניות-סגנוניות בספרותנו ובספרות העולם. מתוך התבססות על תיאוריות אלו מוצגת בספר התיאוריה הבאה: קיומן של מערכות מליס-החזקה את היצירה הספרותית לאורכה ולרוחבה. מערכות מליס אלו שנבדקו במסגרת סיפורים קצרים של ש"י עגנון "הן הופעה מרכזית ביצירה עגנון, בחינת צמתים שבהם נפגשים היסודות העלילתיים-רעיוניים עם היסודות הלשוניים. מה שמאפיין את הצמתים הללו זה מצד אחד פשטותם, כלומר חסכוניות החומרים המרכיבים אותם, ומצד שני דחיסותם: מספר מליס הקשורות זו בזו עד כדי יצירת מערכת הדוקה, מכילות בתוכן את עיקרו של הסיפור. לשון אחר, ניתן לתאר את הצומת, או המערכת, כגרעין הסיפור. גרעין המקפל בתוכו את חכני הסיפור בדחיסות גדולה יותר מזו של המירקם הלשוני כולו. בספר זה נעשה ניסיון להגדיר ולבדוק את הסוגים השונים של הצמתים או המערכות, כלומר את המנגנון שבעזרתו נדחסה משמעות הסיפור בגרעינים פשוטים-מעובים".

על המחברת

ד"ר עדנה אפק היא ילידת חיפה (1943).

המחברת בוגרת האוניברסיטה העברית בירושלים באנגלית ובהיסטוריה (1963), בעלת תואר מוסמך מהנטר קולג' שבניו-יורק, המחלקה לחינוך (1972) ודוקטורט לספרות ישראל מבית המדרש למורים ולרבנים בניו-יורק (1976).

ד"ר אפק לימדה והרצתה בעבר במוסדות שונים בארץ ובחול, שימשה סגן מנהל של מכון יעקב היאט באוניברסיטת ברנדייס שבירושלים, ומכהנת כיום כממונה על לימודי העברית בנווה שטר וכמרצה-חוקרת במרכז לחינוך יהודי המפוצות שבבית"ס לחינוך של האוניברסיטה העברית בירושלים.

הוצאת דקל - פרסומים אקדמיים

מוציאה לאור ספרי לימוד, עיון ומחקר בנושאים אקדמיים שונים, בשיתוף פעולה מלא עם טובי המרצים ואנשי המקצוע בארץ ובחול. רשימה מפורטת של הספרים המופיעים בסידרה נמצאת מעבר לעטיפה.